

МАЪНАВИЙ ҲАЁТ

ТАРИХИЙ-ФАЛСАФИЙ, МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ, ИЛМИЙ-ОММАБОП ЖУРНАЛ

№1/2024

**Наврўзи олам бизни бутун борлиқни,
авваламбор, ер ва сув, ҳайвонот ва
ўсимлик дунёсини, соф ҳавони асраб-
авайлаб, она табиатга меҳрибон
фарзанд бўлиб яшашга даъват этади.**

**Шавкат МИРЗИЁЕВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти**

*(Наврўз умумхалқ байрамига бағишланган
тантанали маросимдаги нутқидан.)*

МУНДАРИЖА

22

42

34

58

88

4. ШУКУҲ

Янги куннинг эски тарихи

8. УЧ АВЛОД УЧРАШУВИ

Таълим шахсни тарбияласин!

16. ТАВСИЯ

Эшиклар очик, лекин...

22. ТУРКИЙЛАР

Мангутовнинг мангулиги

34. ШАРҚДАН НУР

Туркистон шаҳарлари Навоий тасвирида

42. КАРВОН ҚЎНФИРОҒИ

Кўҳна дард, янги шифо...

48. XXI АСР ЎЗБЕК ФАНИ

«Худо ёрлакаган одамман»

56. ДУНЁНИ ЎЗГАРТИРГАН НУТҚЛАР

«Озодлик, озодлик дея ҳайқираман»

64

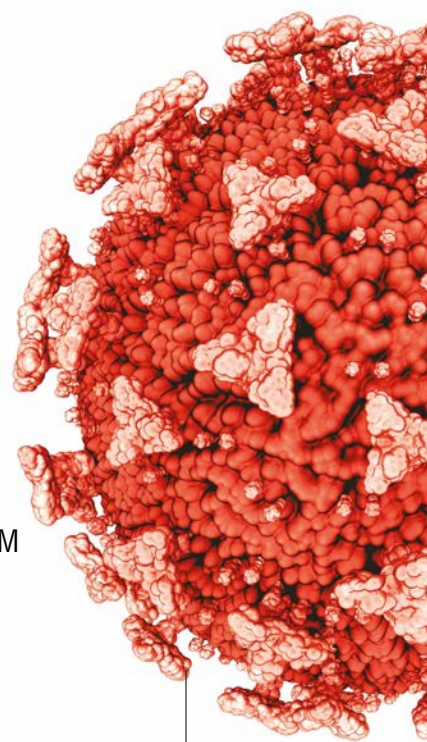
8

96

70

48

58. МУЛОҲАЗА

Лайк гадолари ёхуд хатарли инкубатор

64. БОНГ

Инсон қалби билан ҳазиллашманг

70. БОБОЛАР ИЗИДАН

Ўн аср наридан, ўн аср беридан

78. МУВОЗАНАТ

Онадан олислаётган одамлар

88. ЎТГАНЛАР ЁДИ

Дўнгпешона дўнг ўзбегим

96. ТЕАТР

Оғриқли томоша

104. ОТАЛАР ВА ҚИЗЛАР

Нобел қўмитасидан хат олган ўзбек олими

Янги куннинг Эски ТАРИХИ

Абдукамол АБДУЖАЛИЛОВ,
ЎзФА Ўзбек тили, адабиёти ва
фолклори институтининг
таянч докторанти

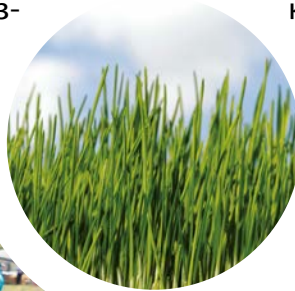
Дунёда миллат ва элатлар кўп. Уларнинг байрамлари ҳам ўзига хос ва хилма-хилдир. Бу байрамлар ўша халқларнинг яшаш ҳудуди, тили, дини, тафаккур тарзига кўра фарқ қилади. Деярли ҳар бир халқда бўлган йилбоши билан боғлиқ байрам, маросимлар ҳам кўп ҳолларда қандайдир воқеалар, муҳим саналар билан боғланади. Бунга мисол сифатида ислом динига эътиқод қилувчи мамлакатлардаги ҳижрий тақвим пайғамбаримиз Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васалламнинг Макка шаҳридан Мадина шаҳрига кўчиши, Григорий тақвимидаги йилбоши Исо алайҳиссаломнинг туғилиши билан боғлиқлигини келтириш мумкин. Хитой, япон ва қарис халқларида эса йилбоши-

ни ой ҳаракати билан белгилашган ҳамда феврал ойида нишонлашади. Демак, бугун амалда бўлган турли йил ҳисоблари инсониятнинг сўнгги даври ва фаолияти билан боғлиқ. Бу аниқлов ва байрамга айлантирилган саналарнинг замирида бевосита «биринчи кун»нинг муқаддаслиги билан боғлиқ эътиқод туради.

Эсга олинган саналар ичида яна бир байрам борки, у бошқалардан фарқли ҳолда сўнгги давр маҳсули эмас. Бу байрам дунё яралгандан буён мавжуд, тўғрироғи, ҳаёт бор экан, бу байрам ҳам бор эди. Табиатшунослик фанида қизиқ бир тушунча бор: агар инсон ўз ақлий салоҳияти билан нимадир яратса, унинг номи ихтиро де-йилади. Агар азалдан бор нарсани очса,

у кашфиёт деб аталади. Биз назарда тутган байрам инсон ихтироси эмас, аксинча, инсон уни кашф қилган. Бу йилбоши – Наврўз байрамидир.

Наврўз нафақат ўзбекларнинг, балки бутун туркий халқларнинг энг қадимий байрамларидан. Гарчи номи форсча бўлса-да, «янги кун» моҳиятан йилбоши мазмунига мос келади. Наврўз-ни Марказий Осиё ва бошқа ҳудудларда яшовчи барча туркий халқлар бир неча минг

йилдан буён йилбоши ўлароқ нишонлаб келади. Улар бу байрамни кашф этибдики, ҳар бир ишини, турмуш ташвишларини ана шу кунга қараб белгилайди, сарҳисоб қилади. Бунинг ўзига хос сабаблари бор, албатта. Қадимда инсон ўзини табиатнинг бир бўлаги сифатида англаган, унинг ҳукмларини сўзсиз қабул қилган вақтларда атроф муҳитни бугунги кун одамларидан кўра кўпроқ, кенгроқ ва теранроқ кузатган. Осмон жисмлари мисолида – қуёш ва ойнинг қачон чиқиб, қачон ботишини, қайси йўналишда ҳаракат қилишини, самодаги ҳар бир ҳолатини; юлдузларнинг буржлари, чиқиш ва ботиш нуқталари, кўриниш муддатларини, манзилларини; булутларнинг рангига қараб ёғингарчиликнинг тури ва кўламини; куннинг қисқариб, туннинг узайиши ва аксини, умуман, табиатдаги ҳар бир ҳодисани ипидан игнасигача ўрганишган. Бу билимлар Наврўз байрами билан боғлиқ маросимлар, айтимлар ва қўшиқларда яққол бўй кўрсатиб турибди.

Наврўз билан боғлиқ «Бой-чечак» қўшиғида бойчечакнинг баҳор элчиси экани, унинг ер юзига чиқиши янги ва яхши кунларнинг келишидан нишонлиги англашилади. Болаларнинг бу қўшиқни айтиб уйма-уй юришлари, кайвони ва нуроний отахону онахонлар уларнинг қўлидаги чечакни олиб кўзларига суртиши ва «Омонлиғ-сомонлиғ, ҳеч кўрмайлик ёмонлиғ» деган дуо-олқишлар қилиши ҳам катта аҳамиятга эга. Бу дуо-олқишдаги «омонлиғ»дан мурод Наврўз байрамидир. Жуфт сўздаги иккинчи сўз – «сомонлиғ» куздаги мўл-кўлчилик куни 21 сентябр – Сомон байрамига ишорадир.

Наврўз тақвим бўйича 21 мартга тўғри келган. Одамлар бу кунда яхши кайфиятда, чиройли ва тоза либосларда сайилгоҳ ва гузарларга чиқиб, байрамни нишонлаганлар. Бир томонда эркаклар кураш, кўпқари сингари ўйинлар ўйнаган, ҳалим пиширган бўлса, бир ёнда аёллар баҳорий ўланлар, қўшиқлару лапарлар куйлаб, сумалак тайёрлаган. Бўй қизлар Наврўз байрами куни боғдаги катта ўрик дарахтига арқон боғлаб, ҳалинчак (арғимчоқ) учишган.

Бунинг сабаби – Наврўз куни арғимчоқ училса, одамнинг дарду ғами, оғирликлари тўкилади деб ишонишган. Болалар ҳам баҳорий қўшиқларни куйлаб, бештош, чиллак каби ўйинларни ўйнаган. Элу юрт янги йилда ризқу рўзининг мўл бўлишини тилаб, ерга уруғ қадаган.

Болалар куйлаган баҳорий қўшиқлардан бирида шундай мисра келади:

*Ёмғир ёғалоқ,
Эчки чақалоқ,
Бойнинг қизининг
Қорни думалоқ...*

*Наврўз нафақат ўзбекларнинг,
балки бутун туркий халқларнинг
энг қадимий байрамларидан.
Гарчи номи форсча бўлса-да,
«янги кун» моҳиятан йилбоши
мазмунига мос келади.*

Мисрада келган эчки – баҳор ва ёз рамзи. Унинг қарама-қарши қутбида бўри туради. Бўри – куз ва қишнинг рамзи. Бу қўшиқ ва рамзлар «Эчки ва унинг болалари» («Эчкининг ўч олиши») номли эртакни онгимизда гавдалантиради. Эртакка кўра эчки ҳар куни уйига болаларини қамаб, уларга зинҳор эшикни бўрига очмасликларини тайинлаб, ўтлагани кетади. Бўри эса бир неча уринишдан кейин уйга алдов билан кириб, ҳамма улоқларни еб қўяди. Эртақдаги бу эпизод куз ва қишнинг баҳору ёз устидан қилган вақтинчалик ғалабаси демакдир. Эртак давомида эчки уйга қайтади ва болаларининг йўқлигини кўриб, бўридан ўч олиш мақсадида йўлга тушади. Ниҳоят, бўрини топиб, ўткир шохлари билан қорнини ёриб ташлайди. Бўрининг қорнидан эса улоқчалар чиқиб келади.

Қўшиқдаги эчкининг чақалоқ, яъни улоқча ҳолида экани шундан. У эндигина бўрининг қорнидан чиқиб келган. Шу боис кўпроқ ўтлаши, куч йиғиши лозим. Қўшиқ давомида келган «Бойнинг қизи» – ер. У ўз бағридаги бор нарсани ташқарига чиқаришга шай ҳолда. Унинг қорни думалоқлиги, ҳомиладорлиги шундан.

Наврўз байрами билан боғлиқ афсона, ривоят, айтим ва урф-одатлар жуда кўп. Бай-

рамнинг ўзига хосликларидан яна бири – бу кунда одамлар ўз яқинлари билан дийдорлашган, кўча-кўй тозаланган, ҳовли-боғ тартибга келтирилган, уришиб қолганлар ярашиб олишган, урушлар тўхтатилган, бандилар озод қилинган, юртнинг катталари халққа ош берган, эл шод-хуррам бўлган.

Мана шу кунда халқимиз айтган яна бир олқишда шундай дейилади:

*Эски йил кетди,
Янги йил келди,
Дошқозонлар тизилсин,
Сумалаклар сузилсин.
Бугдой пишиб чош бўлсин,
Еганимиз ош бўлсин,
Эл-юртимиз боғ бўлсин,
Ризқ-рўзимиз тоғ бўлсин!*

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, ота-боболаримиз табиатдаги турли ўзгариш, янгилиниш ва алмашилишларни ўша даврга мос тафаккур тарзига кўра таҳлил ва талқин қилишган. Бунинг маҳсули ўлароқ турлитуман мифлар, афсона ва ривоятлар, эртак ва маросимлар вужудга келган. Табиатдаги ҳар бир ҳолат энг асосий нарса – сўзда акс этган ва онг остидаги қора қутига муҳрланиб борган. Наврўзимиз эса мана шу халқнинг барча хотираларини ўз бағрида сақлаб келаётган, ғоят кўҳна ва навқирон байрамдир.

Сухбатни Боборавшан ҒОЗИДДИНОВ уюштирди.

ТАЪЛИМ ШАХСНИ ТАРБИЯЛАСИН!

Хаётдаги муаммолар илдизи доимо илмсизлик бўлган. Чунки фақат яхши билим, кенг дунёқарашга эга шахсларгина жамиятни тараққий эттиради. Шундай шахсларгина миллат шаънини баланд тута олади. Зеро, Президентимиз бот-бот таъкидлаганидай: «Нажот – таълимда, нажот – тарбияда, нажот – билимда!». Бугун бизни қийнаётган масалалар ҳам айнан илмсизлик, янаям аниқроғи, таъ-

лимдаги камчиликларимиз билан боғлиқ. Хўш, нега бизда юқори малакали кадрлар кам? Нима учун ёшларимиз ўқишга эмас, диплом олишга кўпроқ қизиқади? Умуман, билимсиз, дидсиз талабалар қандай пайдо бўлаяпти каби саволларга жавоб топиш учун педагогика фанлари доктори, профессор Қозоқбой Йўлдошев ва филология фанлари доктори Узоқ Жўрақуловни суҳбатга чорладик.

Боборавшан ҒОЗИДДИНОВ:

— Бизда қизиқ бир зиддият бор. Ишсизлик кўпгина ёшларнинг муаммоси. Доимий ишга эга бўлганларнинг ҳам аксарияти оддий ишчи ҳисобланади. Бу томондан қарасангиз, корхона, ташкилот раҳбарлари малакали кадрлар йўқлигидан нолийди. Кадрлар билан боғлиқ муаммога шахсан гувоҳ бўлганим учун айтаяпман. Бунинг сабаби нимада?

Қозоқбой ЙЎЛДОШЕВ:

— Биз доим иш ўринлари йўқ деб билардик. Саволингиздан маълум бўлаяптики, бор иш ўринларига муносиб кадрлар ҳам етишмас экан. Бунинг сабаби ёшлардаги, балки бутун миллатдаги ўзини ҳаётга тайёрлай билмаслик иллатидадир. Болалар 11 йил мактабда ўқиётганида мен нега ўқияпман, эртага ким бўламан деган саволни ўзига камдан-кам беради. Тасодифан тўғри келса, кимдир қаергадир жойлаб қўйса, шунда давом эттираман деган ёндашув бор. Журналистикани битириб боради-ю, таҳририятда ишлашга тайёр эмас. Чунки ёшларнинг катта қисми билим эмас, диплом олиш учунгина ўқийди. Кун ўтарга юриш, ўзининг олдида аниқ мақсад қўя олмаслик эпидемияси ёйилиб кетган. Шунинг учун ҳам бир томонда ишсизлар, бошқа ёқда кадр етишмаслиги...

Ҳатто хориждаги ёшларимиз кўп ҳолларда малака талаб қилинмайдиган қора ишларни бажараяпти. Лекин миллат болалари қора ишчи бўлиб қолмаслиги керак. Бундан чиқиб кетишнинг биргина йўли бор: ҳар бир одам ўзининг савиясини юксалтирса, ўтирган жойида иш топади. Керак бўлса бошқалар учун иш ўрни яратади. Ёшларимиз ялқовликка барҳам бериб, ўз устида ишлаши, интеллектуал салоҳиятини кўтариши шарт деб ўйлайман.

Узоқ ЖЎРАҚУЛОВ:

— Боборавшан, сиз айтгандай иш ўринлари кўп деб ўйламайман. Ўзим

Болалар 11 йил мактабда ўқиётганида мен нега ўқияпман, эртага ким бўламан деган саволни ўзига камдан-кам беради.

эшитган-билган баъзи заводларга ишга кириш учун фалон сўм сўрашади. Биласизми, хорижда ишлаб юрганлар билан кўп гурунглашаман. Улар орасида ўттиз йилдан бери хорижда юрган тенгдошларим бор. Ёшим эллик еттида! Улар билан дилдан суҳбатлашиб амин бўлганманки, умрининг энг гуллаган даврини уйдан узоқда қора меҳнатда ўтказиб, бундай юришдан безиб қолган. Лекин уй таъмирлаш, болаларини ўқитишга ўхшаган катта эҳтиёжлар сабаб мажбур юрибди. Агар яхши иш ўринлари етарлича яратилса, юртдошларимиз мустақил таълим олиб ҳам ўрганади.

Юқоридаги фикрга келсак, тўғри, яхши мутахассислар кўп эмас. Лекин билими, савияси яхши мутахассисларни ҳам баъзи корхоналарда қучоқ очиб кутиб олишмайди-да! Афсуски, таниш-билишчилик кучли. Бу барча соҳада бор. Бунинг энди очиқ айтмасак ва бунга қарши турмасак бўлмайди.

Қозоқбой ЙЎЛДОШЕВ:

— Ҳатто фаррошларни пора эвазига ишга қабул қилмоқчи бўлганлар қўлга тушгани ҳақида расмий хабарлар берилди-ку!

Узоқ ЖЎРАҚУЛОВ:

— Тўғри айтдингиз, Қозоқбой ака! Фаррошки пора бериб ишга кираётган ҳолатда кадрлар етишмайди деган масала бироз баҳсли. Айни пайтда масаланинг таълимга бўлган муносабатимиз билан боғлиқ жиҳати ҳам борлигини инкор этмаймиз. Гап шундаки, ўзбекни интеллектуал ва бошқа жиҳатлардан орқага тортаётган

жиҳат бизда олий маълумот олиш ҳўжа-кўрсинга айланиб бўлгани. Эллик-олтмиш фоиз талаба мутахассис бўлиш ниятида эмас. Ўқияпти деган гап учун университетга ҳўжжат топширади. Уларнинг ҳаражатини қоплаш учун эса ота хорижда қора меҳнат қилади, она уйда мол боқади. Бу ҳам муаммонинг катта омили. Ёшлар ўз истаги билан, шу соҳада мутахассис бўламан деб келса, ўзгариш бўлади. Ана шундай ниятдаги кам сонли ёшларни ишга оладиган мард ҳам, иш ҳам етарли эмас. Инсон қадр топмаса, унинг интеллектуал даражасига яраша эътибор берилмаса, нажотни ташқаридан излаши табиий.

Ёшларнинг кўпи четда ўқиб, ўша ерда ишлашни орзу қилади. Лекин яна ўша гап: чет элда ўқиб ишляпти деган гап учун қизиқишади. Шундан каттароқ мақсадни мўлжаллайдиган ёшлар оз.

Боборавшан ҒОЗИДДИНОВ:

— Нега ёшлар фақат диплом олиш учунгина ўқийди? Бу иллат қандай пайдо бўлди? Ундан қандай қутулиш мумкин?

Қозоқбой ЙЎЛДОШЕВ:

— Ёшлар онгидаги бу тушунчани қандай йўқотиш борасида таклиф бериш қийин. Сабабларини бир қадар айтишга ҳаракат қилишимиз мумкин. Гап шундаки, биз ўзимиз учун эмас, атрофдагилар учун яшаймиз. Ич-ичимиздан яхши бўлишга эмас, атрофдагиларга яхши кўринишга ҳаракат қиламиз. Меҳмон келганда зўр дастурхон ёзамиз, йигирма-ўттиз киши билан ўтказса бўладиган тўйни минг кишилик қиламиз. «Алпомиш»ни эсланг, Бойсари Қалмоққа йўл олганда ҳар тўхтаган жойида намойиш учун яшил ўтов ёптириб, тўп оттириб кетади. Шу илдиз бугун ёмон кўриниш олди.

Бизнинг даврда ёшлар ҳаддини, ўзининг даражасини билиб, олий мактабга ҳўжжат топширишни ҳам ўйлаб кўрарди. Ҳозир эса омадим келса ўқийвераман деб ҳўжжат топширади. Нима учун ўқишга киришим керак, бу орқали нимани амалга ошираман деган савол қўйиш йўқ. Ота-оналар ҳам диплом олиб қўй, бир кун керак бўлиб қолар дейди. Совет даврида

*Нима қилиш керак? Менимча,
миллатнинг ҳар бир вакилида
ўзига ҳурмат туйғусини
шакллантириш лозим.*

одамнинг ўқуви эмас, ҳужжатга эгалиги муҳим эди, шу қараш бугун яна ҳам ёйилиб кетаяпти. Қизиғи, уддали одам яхши яшашини кўриб, билиб туришибди.

Нима қилиш керак? Менимча, миллатнинг ҳар бир вакилида ўзига ҳурмат туйғусини шакллантириш лозим. Оилада ўзимизча одоб деб атаб, ота-онага бетгачопар бўлмайдиган бола тарбиялашга ҳаракат қиламиз, лекин улардаги шахсликни синдириб борамиз. Биз ташқи эффектларга маҳлиёмиз, мактаб директори учун ўқувчининг формаси муҳимроқ. Аслида ўқувчининг қобилиятини, билимини форма белгиламайди. Лекин бизнинг педагогикамиз шунинг устига қурилган, билим бериш, шахс эркининг устига эмас. Имкон қадар талабга бўйсунувчи, қолипга тушувчи ўқувчилар яратишга уринилади. Шу стереотиплардан қутулиб, одамга бетакрор шахс сифатида қараб, шунга яраша муомала қилишим керак деган қараш шаклланиши лозим. Умуман, мактабда ўқувчига, олий мактабда талабага, оилада болага, ишда ходимга нисбатан шундай муносабат шаклланиши зарур.

Узоқ ЖЎРАҚУЛОВ:

— Мактабда ким бўласан деб сўрашганда, доим ўқитувчи бўламан деганман. Чунки муаллимларга ҳавас қилганман. Сабаби уларнинг фаолияти, яшаш-туриши шу ҳавасни уйғотадиган бўлган.

Талаб ва таклиф деган нарса ҳам бор. Бизда қайси соҳада кадрларга эҳтиёж борлигини билиш учун аниқ бир платформа

йўқ. Касб танлолмай юрган ёшлар шунга қараб йўналиш олиши мумкин. Юқорида ўқитувчи бўлишни орзу қилиб мўлжал олганимни айтдим, бошқалар ҳам худди шундай кимгадир қараб мўлжал олган, масалан, бир синфдошим «началник» бўламан дерди.

Ҳозир олий таълимни битириб чиқаётганларни иш билан таъминлаш паст даражада. Дипломини сандиққа ташлаб, бошқа иш қилиб юрганлар қанча?

Фақат ўзбекларга хос эмас бу вазият, бошқаларда ҳам шундай. Бир ўрис қўшним бўларди, доим ичиб, бир бало бўлиб юрарди, лекин жуда ўқимишли, адабиётдан бемалол мен билан баҳслаша оларди, уйда ҳам китоблари кўп эди. «Нега шу салоҳиятинг билан бундай юрибсан?» деганимда, «Ўзимнинг интеллектуал даражамга яраша кадр кўрмадим» деган. Унинг хулосаси жуда қойилмақом эмасдир, лекин инсон тафаккурида шундай ҳодиса бўлади. Фақат миллий эмас, бутун инсониятга хос ҳодиса бу.

Боборавшан ҒОЗИДДИНОВ:

— Барибир мени «Кўпгина ёшлар нега шундай лаёқатсиз бўлиб қолди?» деган савол қийнайверади...

Қозоқбой ЙЎЛДОШЕВ:

— Ҳозиргина шу саволга жавоб бердик. Яна такрорлайдиган бўлсак, бунинг сабабларини этник кодлардан қараш керак дедик. Кейин яна бир жиҳат, 1990-йиллардаги талотўплар вақтида бутун мамлакатда қиёмат бошланадигандай тала-тала авж олди. Ўзим ишлаган колхозда 50 дан ошиқ юк, 4 та енгил ва 28 та пахта терадиган машина, 600 дан ортиқ қорамол бор эди. Бир куни борсам, ҳеч нарса йўқ. Қаерга кетди десак, атрофдагилар билмаймиз дейди. Ўша вақтларда ўқийдиган, ҳалолликни ўйлайдиганлар четда қолиб, ким кўпроқ мол-дунё йиққан бўлса, шаллақи, уят-

сиз бўлса, ўшалар кўпроқ амалга келди. Болалар шуни кўрди. Узоқнинг идеали ўқитувчилар бўлгани каби, улар интилган одамлар юлғичлар эди. Шу давр, 1990-йиллардан бошланган авлод шафқатсиз реалист бўлди. Улар отамга ўхшай деб ҳам орзу қилмайди. Невараларим филолог эмас, менежер бўламан дейди. Чунки улар яхши яшар экан. Яъниким, жамиятдаги ҳолат болалар психологиясига таъсир қилган. Улар ўйлаётгани осон нарсалар, ўқиш эса энг оғир меҳнат.

Талабалар камида етти-саккиз миллион сўм пул тўлаб ўқимасдан юради. Нимага бораёпман, кун ўтиб кетаяпти деб ўйламайди. Ўйласа ҳам, энди қилолмайди, қўлдан бой берган бўлади.

Бугун мўлжал йўқолмади, у ўзгарди. Мана, Узоқлар ўқиб юрган даврда ҳам порахўрлик авж олган эди, кўпчилик нимага ўқиётганини билмасди. Лекин ҳартугул адабий кечаларда залга одам сифмай кетарди. Ҳозир Навоий тирилиб келибди, фалончи хонада ҳазрат билан учрашув бўлар экан деса, беш-олтита бола келади, холос.

Узоқ ЖҰРАҚУЛОВ:

— Биз айтаётган иллатларнинг илдизи анча чуқур. Бунинг учун фақат шўро даврини, мустақилликнинг маълум йиллари-ни айблаб бўлмайди. Миллатимиз бошига қачон мустамлака зулми кела бошлаган бўлса, шундан бошланган булар.

Қозоқбой ака айтгандай, миллатимиз руҳияти ўзгарган. Афғонистонга бордик. Биз уларни эзилган, бечора деб билардик. Чунки шундай ўргатишган, кўрсатишган бизга. Лекин ўша ердаги ўзбеклар билан гаплашиб кўрганимда, уларнинг ҳаёти қанчалик оғир бўлмасин, ўзбеклик, менлик руҳи баланд эканини кўрдим. Қодирий энг кир ва қора давр деб таърифлаган вақтда ҳам ўзбекнинг миллатлик руҳи баланд бўлган.

Илдизларни аниқ белгилаб олиб, руҳий рағбат берадиган нарсаларни ўйлаш ке-

рак. Жаидлар ҳам шу масалаларни кўп ўйлаган. Улар миллат улкан хато устида яшаётганини англаган ва саволларга жавоб излаган. Сиз билан биз гаплашаётган саволлар улар қўйган масалалар олдида анча кичик.

Фитратнинг «Темур сағанаси» пиеса-сидаги сахналарни олсак ҳам, у образни тирилтириб ўша даврларда Туркистон, миллат қандай бўлганига жавоб беришга ҳаракат қилган. Улар миллат майдалашиб, руҳи синиб бораётганини билган. Жадидлар ўтмишдан шунчаки мақтаниш учун эмас, балки миллатнинг кимлигини кўрсатиш мақсадида фойдаланган. Ўша жадидлар давридаги ижтимоий одам бу гунги ижтимоий одамдан анча баланд эди. Лекин улар шуни ҳам таназзул деб билган. Кўраяпсизми, миллат қандай бўлган! Ўзбекнинг ори, шахсияти бўлган, бемалол юрган, хоҳлаган жойда гапини ўтказган, ўзини кўрсатолган, лекин шу ҳам жадидларни қониқтирмаган. Бу миллат шонли тарихни бошдан ўтказган, шундай руҳга қайтиш керак деб ҳисоблаган.

Жадидларнинг қўлида маблағ, куч бўлмай туриб, катта ишлар қилишган. Оддий мисол, улар чиқарган дарсликларни олинг, ҳозиргидек эга-кесим, фалончи қачон туғилган деган нарсалар эмас, балки ёшларнинг биринчи навбатда ўзини англаши, жамиятда, дунёда қандай яшашини кўрсатолган дарсликлар бўлган.

Лоқайдлик авж олди. Юқорида Қозоқбой ака айтгандай Навоий тирилиб келиб учрашув бўлаяпти деса ҳам талабалар кирмайди. Уларни илмий конференцияларга мажбурлаб олиб келамиз. Оммавий маданият, интернет маданияти деган нарсалар авж олиб, жуда оғир бир аҳволга тушиб қолдик.

Боборашан ҒОЗИДДИНОВ:

— Миллий уйғоқлик учун нималар зарур бўлади?

Қозоқбой ЙЎЛДОШЕВ:

— Миллатнинг уйғонган даври ҳам бўлди. Тил учун кураш кетаётган пайтда Сирдарёда ўқитувчи бўлиб ишлардим. Шунда тил ҳимояси учун Тошкентга келар эдик. Мен-ку филолог ўқитувчиман, алоқам бор. Лекин менга қўшилиб подачи ҳам, колхозчи ҳам — бир автобус одам келардик. Чунки ўша ошкоралик даврида одамга одам деб қараш бўлди. Кишилар ўзининг одам эканини, ўзининг гапи қаердадир эшитилишини, у билан ҳисоблашишларини билиб қолди ва бирдан уйғонди. Лекин ўшанда ҳам фойда изловчилар бор эди. Ўша пайтда одамлар узоқ вилоятлардан сиёсий партиялар, ҳаракатлар мажлисига ҳам келарди. Менам ўз сўзимни айтишим, кимдир менга ҳисоб бериши керак деган тафаккур шаклланганди. Одамга ҳурмат билан қарай бошланиши билан одам ўзгаради.

*Бугун мўлжал
йўқолмади,
у ўзгарди.*

Узоқ ЖҲҲРАҚУЛОВ:

— Абдулла Ориповнинг мисралари бор:

*«Ва буюк ҳикматга охир юз бурдим:
Сийланган жойида азиздир инсон».*

Боборашан ҲОЗИДДИНОВ:

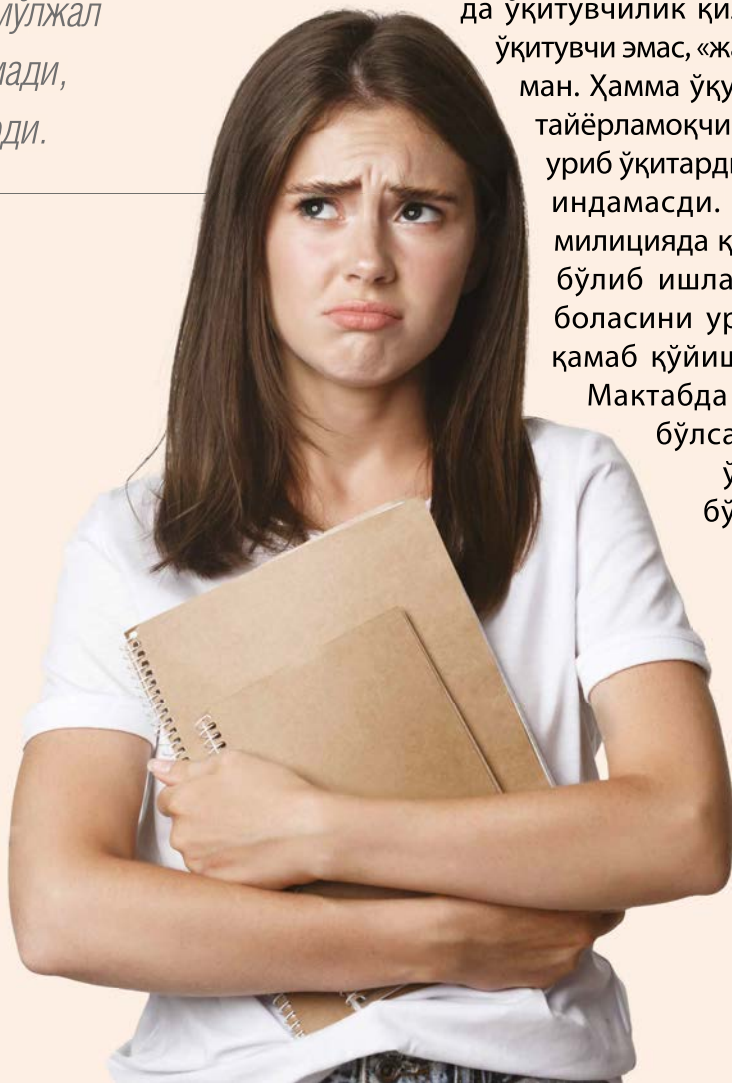
— Ўқитувчининг обрўсини кўтариш мақсадида ҳозир яхши ҳаракатлар бор. Шу ўринда биз учун баҳсли мавзулардан бири ҳақида сўрамоқчиман. Ҳозир мактаб ўқитувчиси ўқувчига қўл кўтаргани учун омма олдига чиқиб узр сўраяпти. Сабабини сўрасангиз, ўқувчининг характериға умуман чидаб бўлмайди деган жавобни эшитасиз. Бундай вазиятда қандай йўл тутиш керак? Ўқитувчи ўқувчини уриши тўғрими?

Қозоқбой ЙЎЛДОШЕВ:

— Шахсни синдирмаслик керак. Қандай ҳолатда бўлса ҳам болаларни урмаслик керак. Анча йиллар олдин мактабда ўқитувчилик қилганман. Ўйласам, ўқитувчи эмас, «жаллод» бўлган эканман. Ҳамма ўқувчидан адабиётчи тайёрламоқчи бўлганман ўзимча, уриб ўқитардим. Ота-оналар ҳам индамасди. Фақат бир сафар милицияда қанақадир каттакон бўлиб ишлайдиган одамнинг боласини урганим учун мени қамаб қўйишган эди (кулади).

Мактабда етти йил ишлаган бўлсам, намунали дарс ўтадиган ўқитувчи бўлиб танилганман.

Комиссия келса ҳам менинг дарсимга киритиларди. Лекин ўша ўқувчиларим орасидан бирорта филолог шогирд чиқмади.

Бировга бир нарсани ўргатадиган одам эркин бўлиши шарт. Чунки ҳар бир ўқитувчининг ўз йўли бўлади. Мен дарс берган гуруҳга бошқаси келиб худди мендек дарс бериши керак эмас, ўз услубида, имконияти доирасида дарс берсин. Оилада ҳам болаларга нотўғри мўлжал берилади. Ҳар бир ўзбек болам олий маълумотли бўлиши керак деб қарайди. Лекин бунинг учун нимадир қилиш керак деган масалага эътибор бермайди. Болалар ўрта мактабда фақатгина олий мактабга кириш учун ўқийди. Мен бунга қўшилмайман. Мактаб ўқувчини олий мактабга эмас, аввало ҳаётга тайёрласин. Биринчи кундан бошлаб ўқитувчилар ҳам сизлар яхши ўқисангиз, олий маълумотли бўласиз деб уқтиришни бошлайди. Олий мактабда ўқишни истамаган бола эса бу фанлар ҳам, ўқиш ҳам керак эмас деб ташлаб қўяди. Бир тоифа эса мен фалон йўналишда ўқийман деб бошқа фанларни ўқимай қўяди. Мен адабиётни, Навоийни ўқимайман деган болага эса ўқитувчилар гўзал жавоб беролмайди. Навоийни билмасанг, қандай одам бўласан дейиши мумкин.

Майли, олий маълумотли бўлиш ҳам мақсад бўлиб тураверсин. Лекин болага дунёда зарур бўлмаган бирорта касб йўқлигини уқтириш даркор. Фаррошнинг зарурлиги юристнинг зарурлигидан бирламчироқдир. Кўчада пластик идиш тегиб юрадиганлар ҳам, фермер ҳам керак. Лекин болага сен қассоб бўлсанг, фақат молларнинг ичида бўлмайсан, фаррош бўлсанг, фақат супургини қучоқлаб юрмай-

сан, сен одамсан, кимгадир ота ёки она, эр ёки хотин, кимгадир қўшни бўласан — шуларнинг гапини тушуниш, ўз гапингни етказиб бериш учун математикадан ҳам, физикадан ҳам, она тили, адабиётдан ҳам хабардор бўлишинг керак, биз сени олий мактабга эмас, ҳаётга тайёрлашимиз зарур деган масала қўйилиши лозим.

Қандайдир сертификатлар олиш, чет элдан мутахассислар чақириб тажриба алмашиб ўрганиш керакдир. Бундан ҳам муҳими, ўзимиздаги ўқитувчиларни саралаш, яхшиларини топиш шарт. Текширадиганлар дарсларга кириши, кўриши керак. Хужжатини зўр қилиб қўйиб, ўзи ўқувчилар билан икки оғиз гаплашолмайдиган муаллимлар бор. Ўзи иқтидорли ўқитувчилар қоғозбозликни унча хушламайди ҳам. Шу сабаб директорнинг тавсиясига қараб ўтирмай, юқоридан борадиганлар дарсларга кириши керак. Ҳозир шу дарсга кириб текшириш деган нарса камайиб, эҳтимол, йўқолиб кетган. Жонли дарсга кирса, директор алдай олмайди, одатда қоғозбозликни жойига қўядиганлар директорнинг эркаси бўлади, дарсда эса кимнинг кимлиги маълум бўлади.

Хулоса шуки, ҳамма гап ўқитувчиларнинг савияси ва салоҳиятида. Иқтидорли ўқитувчилар қанча кўп бўлса, таълим соҳаси шунча ривожланади.

Мактаб ўқувчини олий мактабга эмас, аввало ҳаётга тайёрласин.

ЭШИКЛАР ОЧИҚ, ЛЕКИН...

Тилда миллатнинг сийрати, тафаккури ва маънавияти акс этади. Аجدодларимиздан мерос бўлган она тилимизни асраб-авайлаш, софлигини сақлаш, ривожлантириш ҳар биримизнинг бурчимиздир. Аммо тараққиёт ўзанида турли технологиялар билан бирга янги атамалар, сўзлар ҳам тилимизга тўхтовсиз кириб келмоқда. Бу табиий жараён. Бироқ ҳар бир янги сўз ёки атамани баъзан шундайлигича қабул қилишдан олдин она тилимиздан муқобилини излаб кўришимиз керак.

Биз ушбу рукнда эътиборни шунга қаратамиз. Четдан кириб келаётган сўзларнинг ўзбек тилидаги муқобилини тавсия қилиб кўрамиз. Бу фалон ажнабий сўз ўрнига албатта тавсия этилаётган сўзни қабул қилиш шарт дегани эмас. Балки мулоҳаза қилиб, ўйлаб, фикр юритиб, сўнг тўғри келса, ўзини оқласа, ўз сўзимизни ишга солиш учун тавсия деганидир.

Бундай таклиф ва тавсияларни журналхонларимиздан ҳам кутиб қоламиз.

Таҳририят

Тилимизда кўп ишлатилаётган ажнабий сўзларнинг
биринчи ўнлиги

1.

Чат – инглизча сўз бўлиб, «суҳбатлашмоқ» деган маънога эга. Бугунги интернет майдонида чат деганда икки киши ёки гуруҳлар ўртасида жонли (онлайн) хабар алмашиш тушунилади.

2.

СМС – Short Message Service (Қисқа хабар хизмати) сўзларининг бош ҳарфларидан олинган. Мобил қурилмалар орқали жўнатиладиган матн кўринишидаги кичик хабар.

3.

Флешка – инглиз тилидаги flash (лаҳза, чақнаш) сўздан олинган. Оғзаки нутқда флешка деб нотўғри қўлланади. Аслида USB-сақлаш қурилмаси маъносини билдиради.

4.

Вай-фай – инглиз тилидаги Wireless Fidelity сўзларининг қисқартма шакли. Wireless Fidelity ўзбек тилида «симсиз содиқлик» деган маънони билдиради.

Chat

SMS

fles

disk

wi-fi

7.

Диск – электрон маълумотларни сақловчи восита.

9.

Юзер – инглизча user сўздан олинган бўлиб, фойдаланувчи деган маънони билдиради.

PR

5.

Пиар – инглизча public relations сўзларидан олинган бўлиб, «жамоат билан алоқалар» маъносини англатади. Қисқа шаклда PR ёки пиар деб қўлланади.

6.

Виртуал – тарихан латин тилидаги virtualis сўзига бориб тақалади. Инглиз тилида virtual деб қабул қилинган, ўзбек тилида ҳақиқий, номинал эмас, бироқ ҳақиқий деган маъноларни билдиради.

8.

Аккаунт – маълум бир электрон ресурсларга кириш учун имкон берувчи тизим.

10.

Фаст-фуд – инглизча сўз бўлиб, тез тайёрланадиган таом демақдир.

fast-food

Филология фанлари
доктори, профессор
Бахтиёр Абдушукуров
тавсия этади:

Чат – сўзлашув деб айтиш мумкин. Бу сўз туркман тилида *söhbetdeşlik*, турк тилида *sohbet* деб қабул қилинган.

СМС – хабар дейилса маъқул. Қозоқ тилида *қысқаша хабар қызметі*, қолган туркий тилларда СМС тарзида қўлланади.

Флешка – сақлаш қурилмаси десак тўғри бўлади. Ёки сақловчи қурилма. Қозоқ тилида *флэш-диск*, турк тилида *flash sürücü*, озарбайжон тилида *flash kart* деб қабул қилинган.

Вай-фай – симсиз алоқа деб тавсия қилиш мумкин. Қозоқ тилида *сымсыз дәлдик*, қолган туркий тилларда *вай-фай* деб қабул қилинган.

Пиар – тарғибот (ёки ташвиқот) сўзи пиар ўрнини босиши мумкин.

Виртуал – масофавий алоқа деган маъқул.

Диск – диск. Барча туркий тилларда шундай.

Юзер – фойдаланувчи (уланувчи) десак тўғридир.

Фаст-фуд – тамаддихона сўзини ишлатиб кўриш керак.

Аккаунт – ижтимоий саҳифа деса ҳам бўлади.

Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган маданият
ходими Зухриддин
Исомиддинов тавсия этади:

Чат – менимча, уни бирон ўзбекча сўз билан алмаштириш шарт бўлса, *чақчақ* десак бўлар.

СМС–СМС деб қолдираверишга тўғри келади. Барча тушунчаларга ўзбекча муқобил топиш мушкул.

Флешка – шакли ва ҳажми зажигалка каби бўлгани учун унга ўхшатиб шундай аталган. Бироқ бугун уни чақмоқтош десак бошқа нарса тушунилади, шу боис флеш-канинг ўзи тузук.

Вай-фай – аслидагидай қолдирилиши керак.

Пиар – эронликлар уни «*робитаи умумий*» деб ўгиришган. Ўзбекчада янги қисқартма сўз ясаб, *ижтал* (ижтимоий алоқа) дейишни ўйлаб кўрса бўлади.

Виртуал – сўзлашув нутқида «мажозий» деган маънода ишлатилади. Шунга кўра «виртуалный мир»ни мажозий дунё деб таржима қилиш мумкин.

Диск – дискдир.

Юзер – бу сўзни тожиклар *корбар* деб беришган. Бизда унинг муқобили топилмаган. Башарти мижоз деб берсак, мижознинг «клиент» қабилидаги бошқа маъноси ҳам бор.

Фаст-фуд – эҳтимол, бунга тамадди калимаси билан алмаштириш мумкиндир. Чунки тамадди ҳам қисқа муддатда (бемалол эмас) овқатланишни англатади.

Аккаунт – гарчи озарбайжон тилида «хисоб» деб берилган бўлса-да, бу сўзнинг техникавий атамага айланиши даргумон, бизнингча. Қолавергани тузук.

Тилнинг луғат таркиби ривожига маълум қонуниятларга асосланади. Сўз бойлигида даврлар ўтиши билан ички ва ташқи омиллар таъсирида ўзига хос ўзгаришлар юз беради. Ўзлашма лексема бирор янги тушунча ва хабарни англатса, у ёки бу маънони ташиш хусусиятига эга бўлсагина тилга қабул қилиниши мумкин.

Абдурауф Фитрат айтмоқчи, ҳар бир тилнинг бойлиги у тилдаги сўзларнинг кўплиги, ясаиш кенглиги (ундириш кенглиги), боғланиш имконияти, қоидаларининг мукамаллиги билан ўлчанади. Ўзбек тили буларнинг ҳар учаласи бўйича ҳам араб ва форс тилларидан қолишмаслиги, айрим ўринларда улардан устун келишини таъкидлайди. Ўзбекча муқобили бўлмаган араб ва форс сўзларини ўзбекчалаштириш асосида, яъни ўзбек тили фонетик ва грамматик хусусиятига мослаштириш асосида қабул қилишни тавсия этади: «Ҳозирги сўзларимиздаги арабча, форсчалардан бир нечаси учун туркча топилмайдир десангиз тўғридир. Биз ҳам уларни чиқармоқчи эмасмиз. Уларни олурмиз, лекин ўзимизники қилурмиз. Туркийлаштирамиз. «Қоида»нинг туркчаси йўқдир. «Сарф»нинг-да туркчасини тополмадик. Иккисин дағи олурмиз. Лекин сиз каби «қовоиди сарфия» демасдан, «сарф қоидалари» дермиз». Натижада ўша даврдаги айрим ўзлашмалар ўрнида ўзбекча муқобиллари қўллана бошлади: сезонник – кўчманчи, листовка – қоғоз, крепост – қўрғон. Шунингдек, атамалар калка усули билан сўзма-сўз таржима қилинди: чернорабочий – қора ишчи, самосуд – ўзбо-

шимча, лошадиная сила – от кучи, фалшивая монета – ёлғон оқча.

Кўринадики, бизда бошқа тиллардан сўзларни қай тартибда қабул қилиш анъанаси мавжуд. Қолаверса, ўзлашмаларнинг тил тизимига сингиб кетиши маълум шароит ва омилларга боғлиқ. Шу маънода, янги сўз ва атамаларни истеъмолга киритиш, замонавий атамаларнинг ўзбекча муқобилларини яратиш ҳамда бир хил қўлланишини таъминлашда ўзбек тилининг ўзига хос хусусиятлари

ҳисобга олиш муҳим саналади. Бунда, биринчи навбатда, қадимий битиклар, манбалар, шева-валардаги атамалар, эл адабиёти бўлган дostonлар, эртақлар, мақоллар, қўшиқ ва лапарларда акс этган сўзларимизга мурожаат қилишимиз зарур. Айни пайтда, бу борадаги хориж тажрибасини ҳам эсда тутишимиз керак. Энг асосийси, тавсия этилаётган ёки муомалага киритилаётган сўзлар нафақат мутахассислар, зиёилар, шу

билан бирга, кенг жамоатчилик томонидан эътироф қилиниши даркор. Шундагина кўзланган мақсадга эришилади.

Узун сўзнинг қисқаси, миллий маънавиятимизнинг ўзаги, халқимиз мавжудлиги ва тирикчилигининг белгиси ҳисобланган, шунингдек, бугун бизнинг кимлигимизни бутун жаҳонга намойиш қилаётган бой тилимизни кўз қорачиғидек асраб-авайлашимиз, унинг софлиги, келгусидаги тақдири учун қайғуришимиз лозим. Зеро, давлат тилига эҳтиром она ватанга эҳтиромдир.

Ҳар бир тилнинг бойлиги у тилдаги сўзларнинг кўплиги, ясаиш кенглиги (ундириш кенглиги), боғланиш имконияти, қоидаларининг мукамаллиги билан ўлчанади.

Абдулла Қаҳҳорнинг «Сароб»

романида Муродхўжа домла деган персонаж бор. Бой, тадбиркор одам. Бунинг устига, тил фидойиси. Ўзбек тилининг равнақи учун жонини беришга тайёр. Гарчи Муродхўжа домла асарда салбий тип қилиб тасвирланган бўлса-да, тил борасидаги жонкуярлиги ибратомуз: «У... ўзбек тилида софликни сақлашни севарди, ҳатто самовар ўрнига ўзиқайнар, электр ўрнига симчиноқ деб сўз тўқиб юрарди. Соф тил ўргангани ҳар замон қишлоққа чиқарди».

Диққат қилсангиз, ана шу одам ўтган асрда миллатчи деб қораланган маърифатпарварлардан бири эканига амин бўласиз. Гарчи ўзиқайнар, симчиноқ каби топилмалари кейинчалик қабул этилмаган бўлса ҳам, элдан сўз ўрганиши, сўз олиши шунчаки бир ҳавас эмас, тўғри илмий тадқиқот эди.

Юз йилдан ошди, тилимизга русча-европача сўзлар жадал кириб келаяпти. Агар ўша Муродхўжа домла каби кишилар бўлмаса, ўзбек тили аввалги жозибасини йўқотиб, луғавий бир бўтқага айланиб

қолган бўлар эди. Бугунги кундаги кучланиш, қаршилиқ, чўғланма лампа, ёруғлик тезлиги, ички ёнув двигатели каби юзлаб сўзлар ўрнида напряжение, сопротивление, лампа накаливания, скорость света, двигатель внутреннего сгорания каби ифодалар тўлиб-тошиб кетарди. Бошқирд адиби Мустай Карим «Советлар Россиясында крестьянлар положениеси» деб номланган бир мақолани кўрганини афсус билан қайд этган эди.

“

*Диққат қилсангиз,
ана шу одам ўтган
асрда миллатчи
деб қораланган
маърифатпарварлардан
бири эканига
амин бўласиз.*

«Қизил Ўзбекистон» газетасида ишлаётган пайтида ёзувчи Саид Аҳмад «топливо»ни «ёқилғи», «горючее»ни «ёнилғи» деб ўгирганди. Бу калималар бугун луғатимизда муқим ўрнашган. Шоир Муҳиддин Омон «приоритет»ни «устувор» (приоритетные задачи – устувор вазифалар), «ценность»ни «қадрият», «конкурентоспособность»ни «рақобатбардош» (сейсмостойкость – зилзилабардош) дея чиройли таржима қилиб,

тилимизга олиб кирди.

Кейинги ўттиз йилдан бери компьютер, интернет ва ижтимоий тармоқлар дунёни забт этди. Шу тармоқнинг ўзи сингари мураккаб янги сўзлар жаҳоннинг юзлаб тилларига кириб бордики, буни кўрмаслик учун кўзни юмиб олишнинг фойдаси йўқ. Журнал таҳририяти турмушда кенг қўлланаётган бу соҳанинг ўнта атамаси юзасидан фикр сўраб, рўйхат юборибди. Аммо шуни таъкидлаш керакки, бу рўйхатни кўздан кечириб, бир маҳаллар таржимон дўстларимиз билан компьютер техникаси ва иш принципини

ўзбекчага ўгиришга уринганимиз ёдимга тушди. Ўшанда иш охирига етмай қолганди. Етиши даргумон ҳам эди, чунки озчилик эдик, бунинг устига, тил билгичларимиз бу янги техника дунёсини тузук-қуруқ англамас, «физик»лар эса тил табиатини ҳис этмай, бузиб ўгиришга мойил эди.

Бугунга келиб, компьютер ва интернет атамалари ўзи бутун бир лисоний дунё бўлиб қолди. Уни ўзбекчалаштиришдан кўра дунёнинг нариги четидаги бирон қабиланинг тилини ўрганиб, гапини таржима қилиш осон назаримда. Нимани таржима қилса бўлади, нимани эса аслидагидай қолдириш маъқул, бу жуда нозик, олий математикадан ҳам мураккаб, нафақат ақл, балки кўп ҳолларда шуур билан белгиланадиган нарса. Шунинг учун бу гапларни шахсий мулоҳазалар деб қабул қилсангиз.

Албатта, тил – бепоён бир воқелик. Эҳтимол, вақти келиб бу атамаларнинг ўзбекча муқобиллари ҳам чиқар. Ахир ҳалитданоқ шу соҳага тааллуқли «канал»ни «ўзан», «фейсбук»ни эса гўзал бир шаклда «файзбоғ» деб аташаётир-ку?

Энди шу атамалар ва уларнинг таржимаси баҳонасида яна бир гапни айтиб ўтайлик. Компютер, ноутбук ва телефонимиз экрани панелида асосан рус тилидаги кўрсаткичлар бор: файл, правка, вид, формат, сервис, таблица, окно, справка... Улардан ҳар бирини очсангиз, ичидан яна юзлаб ички дарчалар очилиб, яна русча кўрсаткичлар бодраб чиқа беради. Масалан, «файл»ни очиб боқайлик: создать, добавить таблицу, создать, открыть, закрыть, сохранить, сохранить как..., сохранить веб-страницу, поиск файлов, разрешения, версии, предварительный просмотр веб-страницы, параметры страницы, печать, отправить, свойства, выход... Ва буларнинг ҳар бири ичидан яна болачалари, нева-ра-ю эвара, панневара-лари чиқиб

келаверади. Бизда ахборот майдонини ҳам, ахборот техникасини ҳам имкон қадар ўзбек сўзлари билан бойитиш она тилимизнинг нуфузига, мустақиллигига наф келтиради. Ахир ҳозир ахборот замонида яшаётимиз-ку!

Япония ё Италияда бу нарсалар русча бўлмаса керак-ку деб савол берсам, компютер билгичлари ҳар бир юртда ўз тилида бўлади, аммо ўзбекчага ўтказиш учун «Майкрософт» компаниясига қанчадир пул тўлаш лозим деган гапни айтишувди. Албатта, тежамкорлик яхши. Бироқ бугун Ўзбекистонда камида бир миллион одам компютерда ва камида ўн миллион одам телефонида хорижий тилдаги сўзлар ва ёзувлар орқали иш олиб бораётган экан, бир сўмни тежайман деб ўн сўмни бой берган киши ҳолига тушмаслигимиз керак.

Мен бир маҳаллар «Ҳар бир тил битта давлат тузиш салоҳиятига эга, бироқ дунёнинг энг қудратли давлатлари ҳам биронта тил барпо эта олмайди» деган гапни ўқиган эдим. Тилнинг қудрати шунда. Агар буни ҳар биримиз теран ҳис этсак, шунда бировларнинг фикри билан яратилган неъматлардан фойдаланувчи миллат бўлишни тарк этиб, фикрлайдиган, яратадиган миллатга айланамиз.

МАНГУТОВНИНГ мангулиги

Анвар БҲРОНОВ,
*филология фанлари
бўйича фалсафа доктори*

Қарачай-Черкас ва Кабардин-Балқар республикаларида истиқомат қиладиган қарачайлилар Элбурс тоғини Мангутов деб атайди. Унинг жануби-ғарбий этакларидан Қўбан дарёси бошланади. Дарёнинг икки қирғоғи бўйлаб Қўбан тарихий вилояти жойлашган. Уни руслар Кубан шаклида ишлатгани учун ҳозир кўпчилик шундай атайди. Аслида дарёга қарачайлилар ном берган. Қўбан қипчоқча «қўпқан» (қарачайча: қўпхан) – қўпадиган, тошадиган дарё маъносини беради, яъни бу ном дарёнинг феълини англатадиган тошмоқ феълидан ясалган. Қўбан дарёсига қуйиладиган барча ўзанлар туркийча номланган.

Қарачай тоғли ўлкаси Қўбаннинг юқори қисмидаги Теберда¹, Ақсавут², Кум каби ўзанлар атрофида жойлашган бўлиб, ҳозирги кунда Карачевск шаҳар округи шу ерда барпо этилган.

Қарачайлиларни худди балқарлар каби тавли(қ)лар деб ҳам аташади. Бунда уларнинг миллатига эмас, балки тоғда яшашига нисбат берилган бўлиб, аслида келиб чиқиши ва ментал хусусиятларига кўра қарачайлилар балқарлардан фарқ қилади. Балқарлар тўлиқ ислом динида, аммо қарачайлиларнинг бир қисми насронийликда қолган. Бунинг асосий сабаби – қарачайлилар жуда кеч, аниқроғи, XVIII асрга келиб исломни қабул қила бошлаган³. Қарачайлиларнинг энг таниқли исломшунос олими Айсандир Дудов (1612-1722) XVIII асрнинг ўрталарида Бухоро ва Самарқандда таҳсил олиб, кейин ўз элига асл динни ўргатган⁴.

Қарачайлилар эътиқодида тангричилик дини унсурлари сақланиб қолган. *Ис чиқариш, етти, қирқ, йил* каби мотам маросимлари ўтказиш кенг тарқалган. Чунки улар исломгача Тангри⁵ билан бир қаторда Улкан, Жер анаси, Су анаси, Қая қизи (Тоғ қизи) каби илоҳларга ҳам сиғинишган. Қурбонликлар қилишган⁶.

Хазар хоқонлиги даврида барча Кавказ халқлари қатори қарачайлилар ҳам яҳудийликни қабул қилган бўлиши мумкин. Балки бир қисми қабул қилгандир, аммо кейинчалик яна насронийликка қайтишган. Насронийлик элементлари

¹ Қарачайча: Теберди - туб ер, туб юр.

² Оқсовут.

³ Семенов П. Карачай // Географическо-статистический словарь Российской империи. – Санкт-Петербург, 1865. – Т. II. – С. 505.

⁴ Игнатенко А.А. Ислам в современном мире. Ислам в Карачае: гомогенные и гетерогенные факторы. Дисс. раб. на соиск. доктора философии.; Койчуев А.Д. Карачай: вопросы истории, культуры и религии. – Ставрополь: Изд-во КЧГУ, 2006.

⁵ Қарачайча: Тейри.

⁶ Bittirova T.Sh. Karachaevo-balkarskaya dukhovnaya literatura: rukopisnoe nasledie. [Karachay-Balkar Spiritual Literature: Manuscript Heritage] / Nalchik, 2016 [in Russian]

Қарачай ўлкасидаги археологик ёдгорликларда, шунингдек, лексикада ҳам сақланиб қолган.

Қарачайлиларнинг этник шаклланиши XIII-XIV асрларга тўғри келади. Бу даврда улар яшаган жойлар Алания деб аталган. Ерли халқ IV асрда насронийликни қабул қилган. Қарачайли миллатининг тўлиқ шаклланиши XIV асрда якунланган ва унда аланлар, хазарлар ва қипчоқ турклари иштирок этган. Шунинг учун бўлса керак, қарачайлилар орасида бўйлари ва қўллари узун европоид кишиларни ҳам, кўзлари қисик қипчоқларни ҳам учратиш мумкин.

ТУРМУШ ТАРЗИ

Туркий англашимда «ирисқи» деган тушунча бор. Бунини кўпчилик арабчадан ўзлашган «ризқ» сўзи билан адаштиради. Бироқ бундай эмас. «Ризқ» арабча сўз бўлиб, ундан Раззоқ, яъни ризқ берувчи Аллоҳ томонидан ҳар бир махлуққа бериладиган ҳам моддий, ҳам маънавий бойликлар тушунилади. «Ирисқи» туркий сўз бўлиб, Тангри томонидан

Қарачайлилар орасида бўйлари ва қўллари узун европоид кишиларни ҳам, кўзлари қисик қипчоқларни ҳам учратиш мумкин.

инсонлар ва ҳайвонларга бериладиган неъматлардир⁷. Уни инсон ўзи топиши керак ва шунинг учун «эскича фикрлайдиганлар» ҳозиргача ирисқисини қандайдир ҳайвонда ёки ўсимликда деган эътиқодда юради. Шу тушунча қарачайлиларнинг мақолларида ҳам сақланган экан:

Қарачайни ырысхысы – малда.

Дарҳақиқат, қарачайлилар қадимдан асосан чорвачилик билан шуғулланиб келган ва ирисқини чорвадан топган. Мангутовнинг этакларидаги адир-қирлар, Қўбан дарёсининг бўйлари қўй боқиш учун жуда қулай бўлган. Бу ерларда асосан қўй, буйвол ва от етиштирилган. Қарачайли қўйлари сермахсуллиги бўйича дунёнинг энг яхши ўнталигига киритилган⁸.

Қарачайлилар турмуш тарзи асосан чорвачилик билан боғлиқлиги диний эътиқоди, жумладан, дуоларида ҳам акс этган:

*Улу Тейри, хан Тейри,
булутларни ий, Тейри!
Жавунларни жавдур, Тейри,
жилқиларни тўйдур, Тейри!*

⁷ Бўронов А. Тангричилик маънавиятга таҳдид сифатида. – Тошкент: «Маънавият», 2019. – 34-б.

⁸ Государственный реестр селекционных достижений, допущенных к использованию (Породы животных) (по состоянию на 08.04.2015 г.)

*Тейри, Тейри, билебиз
кучунгни, қарувунгни, Тейри⁹.*

Қарачайлилар Тангрини Тейри шаклида талаффуз қилишади ва бундай дуоларни «Тейри алғиш» деб аташади. Айни дуолар насронийликни ёки исломни қабул қилган даврларда ҳам ўзгармаган.

Қарачайлилар жун ишлатишга моҳир бўлишган. Бунда уларнинг зотдор қўйлари муҳим ўрин тутган. Қарачай ерларида уч хил зотли қўйлар етиштирилади: қора мўйюз, яъни қорашохли қўйлар. Уларнинг туси қора, танаси бақувват ва катта бўлади. Тумақ зотли қўйлар ҳам жундор, аммо танаси кичикроқ, эти ши-

⁹ Карачаево-балкарский фольклор. Хрестоматия / сост., вступ. ст., коммент. Т.М.Хаджиевой. Нальчик: Изд. центр «Эль-Фа», 1996. 592 с.

рин бўлади. Кўкбош қўйларининг туси кўк, гўштдор ва жуда гавдали бўлади¹⁰.

Кийиз (кигиз) азалдан қарачайлиларнинг миллий бренди саналган. Кийизларнинг *туурлуқ, алача, ойувлу* (нақшли) ва *жийма* (йиғиб қўйиладиган безакли) турлари оммалашган. Қора мўйюз қўйларнинг дағал жунидан тўшама *туурлуқ кийиз*лар тайёрланади. *Алача кийиз*лар учун эса тумак ва кўкбош қўйларнинг жуни ишлатилади. Кўкбошнинг жунидан *жийма* ва *алача*ларни таёрлашда безак учун фойдаланилади.

Қарачайли оиласида *ўрмак, урчуқ, ийна, бийиз* (бигиз), *чындай ийне, ырчық ийне* бўлиши шарт бўлган. Уларда аёллар жунрўмол ва турли кийимлар тўқишда уста бўлишади. Қарачайли аёлларининг тўқиган жунрўмоллари бутун дунёга машхур бўлиб келган. 1990-йилларда Тошкентнинг Эскижўва бозорида ҳам қарачай рўмоллари сотилар эди.

¹⁰ <https://www.agroxxi.ru/wiki-animal/ovcy/grubosherstnye-porody-ovec/mjaso-sherstno-molochnye-grubosherstnye-ovcy/karachaevskaja-poroda-ovec.html>

Мангутовнинг этакларидаги адир-қирлар, Қўбан дарёсининг бўйлари қўй боқиш учун жуда қулай бўлган. Бу ерларда асосан қўй, буйвол ва от етиштирилган.

**Қарачайли тили
туркий тилларнинг
қипчоқ тиллари
гуруҳига мансуб.**

Қарачайлиларнинг *жаулиқ* – енгил рўмолчаси жуда машхур. Мен даставвал *жаулиқ* қўлни артадиган мойсочиқ бўлса керак деб ўйлагандим. Кейин ўрганиб кўрсам, ажойиб тарихи бор экан. Бу рўмолни фақат балоғатга етган қизлар тўқир ва қайси йигитни севса, ўшанга атар экан. Кейин унга ошиқ йигитлар ўзаро ёвлашиб қолса, рўмолчани олган йигит куёв бўлар ва шу билан номзодлар орасидан ёвлик кўтарилар экан. Жаулиқнинг каттароқ ўлчамдагиси ҳам бўлади ва уни кўпинча ёши катта аёллар ёпиниб юради.

Қарачайлилар ҳамма туркийлар қатори нақшни *ойма* (ўйма) дейди. Уларнинг безаклари орасида муйиз нусха, балиқ дум ва ўсимлик гулли нақшлар кўп учрайди. Кўплаб безакларнинг марказида туркийлик рамзи – Ўғузхон юлдузи – саккиз бурчак ўрин олган. Аммо айрим орнаментларда олтибурчак – Довуд юлдузи ва хоч ҳам кўзга ташланади.

ҚАРАЧАЙ ТАОМЛАРИ

Қарачайлилар гўшти ва сутли маҳсулотларни хуш кўради. Улар гўшти овқатларни «қиш таоми», сутли овқат-

ларни эса «ёз таоми» деб аташади. Кўпинча ёзда сўйилган қўй, мол, от гўшти тузланиб, қуритилиб қишга сақланади. Қарачайлиларнинг ҳамма гўшти таомлари ажойиб, аммо улар орасида қуритилган гўшдан тайёрланган *шулум шорпа* (шўрва) алоҳида ажралиб туради.

Қарачай *бовурсок*лари ҳам жуда ширин. Айниқса қувват манбаи сифатида қараладиган *буламиқ* (атала) қарачайлиларнинг энг сеvimли таоми. Қарачайлар айрон, пишлоқ, бўза, қимиз тайёрлашда ҳам уста. Улар винони *чағир* деб аташади.

ҚАРАЧАЙЛИ ТИЛИ

Қарачайли тили туркий тилларнинг қипчоқ тиллари гуруҳига мансуб. Дастлаб уни рус тилшунослари «*тавли татар тили*» (тоғ татарлари тили) деб хато номлаб келишган. Аммо XX асрнинг бошларидан алоҳида тил сифатида тан олинган. Совет даврида кам сонли миллатларга нисбатан қўлланган тил сиёсати сабаб бугунги кунда қарачайли ва балқар тили битта тил сифатида ўрганилади. XX асрнинг бошларида ва унга қадар ҳам иккала тил алоҳида ўрганилган. Бунга мисол тариқасида И.Ақбаев, Б.Шаумян ва У.Алиевларнинг тадқиқотларини келтириш мумкин. Шунингдек, икки тил ўртасидаги фарқлар Зухра

Кўрқмазованинг «Лексико-семантические различия между карачаевским и балкарским вариантами литературного карачаево-балкарского языка» мавзусидаги докторлик диссертациясида ҳам ўз тасдиғини топган.

Қарачайли тили грамматик хусусиятларига кўра бошқа қипчоқ тилларидан фарқ қилмаса-да, айрим морфологик фарқлар кўзга ташланади. Лексикасида олтой пластидаги сўзлар ҳам талайгина. Мисол учун *аслан, алтын, ат, баба, бабай, сақал, талқи, агач, бавур* каби сўзлар умумолтой сўзларидир. Аммо шундай бўлса-да луғат фондининг асосий қисми туркий қипчоқ сўзларидан таркиб топган. Шу билан бирга, айрим ҳолатларда ўғузча талаффуздаги сўзлар ҳам учрайди. Энг қизиги, тилнинг шаклланишига чиғатой тилининг ҳам таъсири бўлган ва бу албатта XVIII асрнинг ўрталарида Бухоро ва Самарқандда таҳсил олган муллалар ва сўфийларнинг таъсирида шаклланган. Исломни қабул қилгандан кейин араб, форс тилларидан сўзлар ўзлашган. Шунинг учун бўлса керак, қарачайли тилига «татар чағатайча»си деган ном ҳам берилган. XIX асрдан бошлаб рус тилидан сўзлар кириб кела бошлаган ва ҳозирги

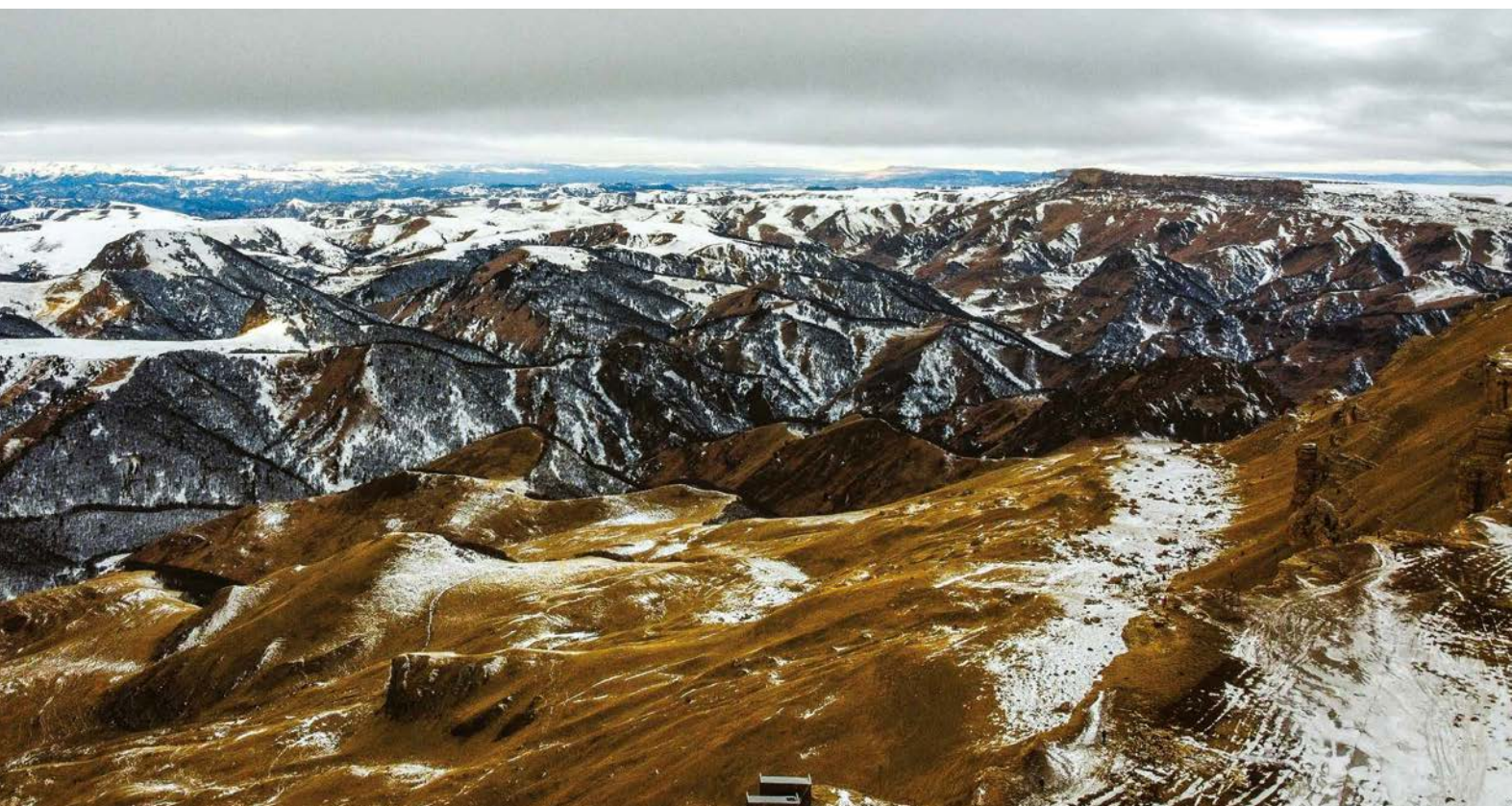

Қарачайли тили грамматик хусусиятларига кўра бошқа қипчоқ тилларидан фарқ қилмаса-да, айрим морфологик фарқлар кўзга ташланади.

кунда луғат бойлигининг 20 фоизи русча сўзлардир.

Қарачайли тилида шевалар асосан ж товушининг талаффузига кўра фарқланади. Мангутовнинг шимоли-ғарбий этагида қарачай-басхан-чегем шеваси, жануби-ғарбий томонида балқар шеваси кенг тарқалган. Шимолликлар «ж»ни қаттиқ, жанубда яшовчилар юмшоқ талаффуз қилади. Шу билан бирга, балқар шевасида ч ўрнига ц қўлланади: чач – цац, чачқи – цацқи ва ҳ.

Қарачайли ва балқарлар учун битта қилиб яратилган адабий тилни тушуниш бироз қийин. Чунки унда халқона сўзлардан кам фойдаланилган ва нати-

жада қипчоқ тилига хос хусусиятлари йўқолган. Масалан, муомалада ишлатиладиган *жўқ* (йўқ) сўзи адабий тилда йўқ. Адабий тилдаги *жўқ* (йўқ) «мавжуд эмас» маъносида қабул қилинган. Аммо қишлоқ шеваларида сақланган¹¹.

Қарачайли тилини ўрганиш қийин эмас. Бунинг учун қипчоқ тилларидан бирини ёки унинг ўзига хос хусусиятларини билиш кифоя қилади. Шунда ҳатто сўзлашгич ҳам керак бўлмайди. Келинг, қарачайча сўзлашувга эътибор қаратамиз:

Салом	Сау кел (соғ кел)
Хайр	Сау бар (соғ бор)
Раҳмат	Сау қал (соғ бўл)
Оқ йўл	Жўлингиз бўсин
Яшашингиз қалай?	Жашауунг қалайды?
Нима янгиликлар бор?	Не жангылық барды?

Бу нимани кўрсатади? Бундан кўринадик, қарачайлилар саломлашувда соф туркий сўзларни сақлаб қолган ва бу ўзаро мулоқотни осонлаштиради. Ҳозирги кунда исломий ақоидга кўра қабул қилинган «ассаламу алайкум», «ва алайкум ассалам» шаклида саломлашиш урфга айланган. Аммо қишлоқларда «сау кел» кўпроқ ишлатилади.

Бу тилда феъл орқали гап ясалиши ҳам умумтуркий қолипда:

Овқат е – ашни аша, сувни ич – сууни ич, отни қўйвор – атни ий, отни эгарла – атни жиерле, отга мин – атха мин, отдан туш – атдан тюш, эгарни еч – жиерни теш.

Охирги жиерни теш (эгарни еч) сўзига эътибор қаратилса, қипчоқча чеч (еч) сўзида т ва ш товушларининг ўзгарганини кўриш мумкин.

Қарачайли тилида равишнинг қўлланиши ҳам туркий қолипда ва бу ўрин-пайт равишларида яхшироқ кўзга ташланади:

¹¹ Русско-карачаево-балкарский словарь. Под редакцией Х. И. Суюнчева и И. Х. Урусбиева. М: «Сов. энциклопедия», 1965. 744 стр.

*ўтган йил – былтыр;
бу йил – быжил;
келаси йил – кели жыл;
кеча – тюнене (туновун);
бугун – бюгюн;
эртанги кун – тамбла.*

Охирги тамбла сўзи туркий сўз бўлмаслиги мумкин, чунки бу сўз ҳеч бир туркий тилнинг луғатида йўқ.

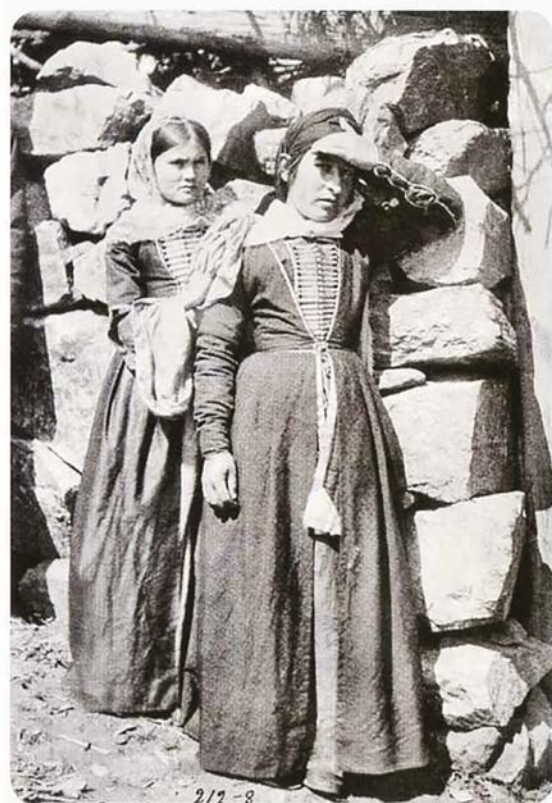
Қарачай тилида олмош, сон ва сифат бошқа туркий тилларники билан айнан бир хил. Фақат фонетик фарқлар бор холос:

Бу юч сары алма (бу учта сариқ олма).

Мен терт сай табақ бишген бламуқ солиб, адамлага юлешдим (Мен тўрт тарелка бламуқ (атала) солиб одамларга улашдим).

Арабча ва форсча сўзлар ислом динини ўрганиш жараёнида

ўзлаша бошлаган ва ҳозирги кунда заман زمان, тарих تاريخ, сағат ساعة, дақыйқа دقيقة, устаз أستاذ, китаб كتاب, дафтар دفتر, қалам قلم, дерс درس, ахыр آخر, рамадан (ай) رمضان, жаннет جنة, уммет أمة, дин دين, намаз каби сўзлар лексикада фаол қўлланади. Айниқса, араб тилидан Муҳаммад, Фати-

ма, Зухра, Ойиша, Умар, Усмон каби юзлаб исмлар ўзлаштирилган.

Қарачайли тилининг луғат бойлигида насронийликка хос исмлар ҳам сақланган. Филология фанлари доктори Тамара Биттированынги ёзишича, қарачайлиларда ой ва ҳафта кунларининг номларида насронийликка оид сўз ва исмлар кўп учрайди. Аммо бу исмлар бузиб талаффуз қилингани учун уларни бир эшитганда англаб олиш қийин кечади. Мисол учун, ҳозирги кунда григорий календари амалда бўлса-да, ҳамон қарачайлилар эски ой номлари сифатида насронийча номларни ҳам сақлаб келишади.

Аммо шу билан бирга қадимдан қўлланган туркий ой номлари ҳам сақланган:

Ақтон ай (оқ тўн ойи) – январ.

Бурул ай (буруладиган ой) – феврал.

Балдыр ай (болдир ойи) – май.

Луккул ай (ёғоч омон ойи) – июн.

Бузчачар ай (музсочар) – июл.

Қырқар ай (қўй қирқим ойи) – август.

Қырқавуз ай – сентябр.

Соғум ай (мол сўйиладиган ой), яна бир номи *Этййық ай* (эт ейиладиган ой) – октябр.

Арғыш ай (қишга захира ғамлаш) – ноябр.

Алтайгыр ай – декабр.

Ҳафта кунларида ҳам худди шундай ҳолат кўзга ташланади:

Баш кюн – душанба.

Гюрге кюн (авлиё Георгий куни) – шанба.

Бараз кюн (авлиё Параскева куни) – чоршанба.

Орта кюн – пайшанба.

Байрым кюн (муқаддас Мария куни) – жума.

Шабат кюн – шанба.

Ыйых кюн (дам олиш куни) – якшанба.

Этибор берилса, бу ерда фақат уч кун туркийда номланган. Қолганлари

насронийлик билан боғлиқ. Қарачайлилар насроний авлиёларни шыйых – шайх (шыйых Гюрге, шыйых Тотур) деб аташган. Черков попини эса – «калиса қуллуқчиси» деган. Троицани (христиан динида: ота худо, ўғил худо ва муқаддас руҳдан иборат ягона илоҳ) ючеулен, ючеу, яъни учовлон деб аташган. «Крещение» сўзини *хач салырға, динға буру, ийман салу дейишган*. «Миссия»ни *борч (бурч), иш, жумуш* деб таржима қилишган. Умуман олганда, қарачайлилар узоқ муддат насронийлик динида бўлгани учун луғатида шу динга оид лексемаларнинг туркий вариантлари ҳам кўп сақланган.

Қарачайли тилига рус тилидан ҳам сўзлар кўп ўзлашган. Масалан, қарачайлилар дунё томонларининг иккитасини туркийда айтиб келишган: кюн чықған жаны ва кюн батхан жаны. Аммо шимолни север, жанубни юг деб аташган. Мисол учун: *севердаги тейри жарық* (шимол ёғдуси) ёки Юг Америка (Жанубий Америка). Фақат исломни қабул қилгандан кейин жануб маъносида қибла¹² қўллана бошлаган. XIX асрдан диний уламолар орқали жануб ва шимол сўзлари ўзлашган. Бу сўзларнинг туркий вариантлари эса фақат айрим луғатларда сақланган холос. Ҳозирги кунда бу сўзларнинг туркий ёки исломий

¹² Каъба Кавказнинг жанубида жойлашган.

Қарачайли мақолларида туркона рух, қалбга яқин бир шукуҳ ҳукмронлиги сезилади ва бу уларнинг бизнинг яқин қардошларимиздан бири эканини ҳис қилиш имконини беради.

вариантларини луғатга киритиш бўйича иш олиб борилмоқда.

Қарачайли тилига бегона сўзлар қанчалик ўзлашмасин, ўз қатлам сўзлар тилнинг аслиятини сақлаб қолган. Айниқса, қипчоқ тилига хос бўлган элементлар уни янада гўзал ва улуғвор қилиб кўрсата олади: *тав*, *сав* (соғ), *жав* (душман), *жузук* (узук), *аюв* (айиқ), *жарик* (ёруғ), *сыйлиқ* (совға), *тийирманчи* (тегирмончи), *торба* (тўрва), *жамғир* (ёмғир), *жавун* (ёғин), *жийин* (йиғин) ва ҳ.

Қарачайлиларда бошқа туркийларда учрамайдиган лексик бирликлар ҳам учрайди:

Аюу улучақ (Айиқ боласи), *қозлаган қатын* (қўзилаган, болали хотин), *туқум/тухум* (фамилия), *мюйюзчюк* (мугуз, кичик шох), *чарықчи* (этиқдўз), *ташгроб* (тоштобут), *жюлгуч* (устара), *сақал жюлютер* (сартарош), *ачылмаган чичек* (ғунча), *женгил журу* (тез юриш), *женгил аяқ* (чаққон) ва ҳ.

ҚАРАЧАЙ МАҚОЛ ВА ТОПИШМОҚЛАРИ

Қарачайлилар тоғнинг баланд жойларида яшагани учун жамият бўлиб бирлашиб яшаш ҳаёт-мамот масаласи саналган. Шунинг учун бўлса керак, бирлик ва элдан айрилмаслик, ўзаро аҳиллик ғоялари мақолларга сингиб кетган:

Бирликде – тирилик.

Бирикген иш артха (ортга) қалмаз.

Бирлик болмаган жерде насыб болмаз.

Бирикмеген иш бишмез (пишмас).

Элден айырылган – қанаты сынган (Элдан айрилганнын қаноти синган).

Эки қарға жағалашса бир қузгунга аш тюшер (Икки қарға ёқалашса, бир қузған уларнинг ошини олади).

Умуман олганда қарачайли мақолларида туркона рух, қалбга яқин бир шукуҳ ҳукмронлиги сезилади ва бу

уларнинг бизнинг яқин қардошларимиздан бири эканини ҳис қилиш имконини беради. Шунинг учун қарачайли мақоллари орасидан сараланган қуйидаги мақолларга эътибор қаратамиз:

Ач аш айырмайды (оч киши овқат танламайди).

Ач қарным, тынч қулагым.

Адам – тувған жеринде, ит – тойған жеринде (одам туғилган ерини, ит тўйған ерини ватан тутади).

Ақыллы эркиши атын махтар, ақылсыз эркиши қатынын махтар (ақлли эркак отини мақтар, ақлсиз эркак хотинини).

Ана қойну – балаға жаннет.

Ана қучағы балаға бешик.

Ат эркешининг қанаты (от эр кишининг қаноти).

Ата журтуму башы болмасам да, босағасыны ташы болайым (ота юртимнинг боши бўлмасам-да, бўсағасининг тоши бўлайин).

Атлыға бир айт, жаяуға эки айт (отлига бир айт, яёвга икки айт).

Айыбны суу бла жууалмазсан (айбни сув билан юволмассан).

Бай арбазында қоян тутар (бой арава-сида туриб ҳам қуён тутар).

Билдириб келген жаудан қорқма, билдирмей келген жаудан қорқ (билдириб келган ёвдан қўрқма, билдирмаганидан қўрқ).

Биреу сени таш бла урса, сен аны аш бла ур (бирев сени тош билан урса, сен уни ош билан ур).

Бёрю бир кёзю бла жуқлар (бўри бир кўзи билан ухлар).

Бёрю да аджашхан малны ашар (бўри ҳам адашган молни олади).

Жангыз бала жылаууқ болур (ёлғиз бола йиғлоқи бўлади).

Жангыз баласы барны чығар-чықмас жаны бар (ёлғиз боласи борнинг чиқар-чиқмас жони бор).

***Адам – тувған жеринде,
ит – тойған жеринде.***

*(Одам туғилган ерини,
ит тўйған ерини ватан тутади).*

Жау сёз бла ёлмез (ёв сўзлаганга ўлмас).

Жауға жанынғы берсенг да, сырынғы берме (ёвга жонингни берсанг ҳам сирингни берма).

Жер таусуз болмаз, эл жаусуз болмаз (ер тоғсиз, эл ёвсиз бўлмас).

Жыланны бассанг, башындан бас (илонни боссанг, бошидан бос).

Илкер батмай, танг атмаз (хулкар ботмай тонг отмас).

Ит қутурса иесин қабар (ит қутурса эгасини қопар).

Кёк жашнамай, кёк кюкюремез (осмонда яшин бўлмаса, ўт кўкармас).

Қайғысы жоқ қурусуудан семирп (қайғуси йўқ фақат сув ичса ҳам семиради).

Қызым, санга айтама, келиним, сен эшит.

Қылыч жара бителпир, аууз жара бителмез (қиличнинг жароҳати битади, оғизники битмайди).

Ойнай билмеген оюн бузар (ўйнай билмаган ўйин бузар).

Эки ананы эмген бузоуну тили татлы (икки онани эмган бузоқнинг тили ширин).

Эки харбыз бир кууучха сыйынмаз (икки тарвуз бир кучоққа сиғмас).

Ҳамма қипчоқ халқлари каби қара-чайлилар ҳам топишмоқ тўқишда уста. Инчунин, уларнинг топишмоқлари жуда ҳам мазмунли ва одамни топқирликка ундайди. Энг асосийси, уларда ҳам ўзбекларга таниш руҳ, халқона улгилар кўзга ташланади:

Бир алтин жузугум бар, бар дуняни жаритар (бир олтин узугим бор, бор дунёни ёритар) (қуёш).

Бир ананы – минг баласы (ой ва юлдузлар).

Бир атым барды да, чапса жерни қыртышин қобарады (бир отим бор, чопса ернинг терисини шилиб олади) (ранда).

Бир тёбеде жети тешик (бир тепаликда етти тешик) (Бош ва ундаги икки кўз, икки қулоқ, икки бурун ва оғиз).

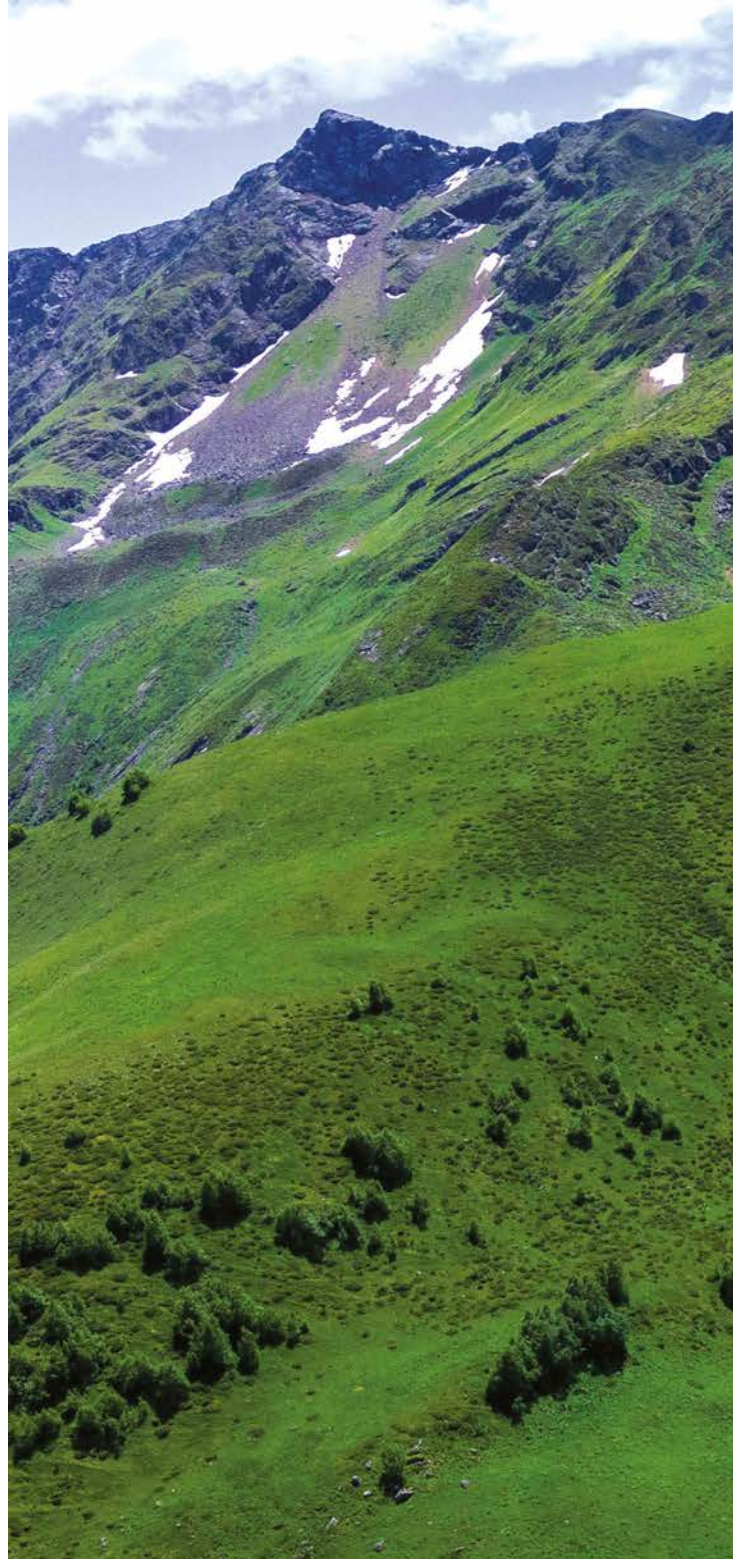
Бети – ақ, чачы – бурма (оқ қайин).

Бир сюрююм барды да, жатсам да бирге, қўбсам да бирге (бир сурувим бор, ётсам ҳам бирга, турсам ҳам) (мунчоқ).

Бир қара кишичик таудан аууб барады (бир қора киши, тоғдан оғиб боради) (қўнғиз).

Бир қызым барды да, ийнели чепкен киеди (бир қизим бор, игнали чепкан кийган) (кирпи).

Бир терекде – беш бутак, беш бутакда – беш чапрақ (бир дарахтда – бешта шох, бешта шохда беш япроқ) (бармоқлар ва тирноқлар)

ХУЛОСА ЎРНИДА

Тилшунослар, хусусан қарачай тилшунослари қарачайли тилининг «Қуманлар қомуси» тилига яқинлигини таъкидлаб келади. Тўғри, бошқа қардошлардан фарқли ўлароқ, то XVIII асрга қадар насронийлик динини сақлаб келгани учун уларда «Қуманлар қомуси»га яқинлик бўлиши мумкин. Аммо шуни унутмаслик керакки, «Қуманлар қомуси»нинг тили қирим тилига яқинлиги бўйича олимларнинг фикри муштарак.

Мазкур мақолани ўқиган ўқувчи англаб етган бўлса керак, қарачайли тили ўзбек тилининг қипчоқ лаҳжасига ўхшайди. Икки тилнинг бир-биридан фарқлари эса совет даврида яратилган алифболарнинг турличалиги сабаб келиб чиққан. Шунинг учун мазкур мақолада қарачайли мақоллари ва топишмоқларига алоҳида эътибор қаратилди. Чунки тилшуносликда янги даврда амалга оширилган ўзгартишлар кўпроқ замонавий лексикага таъсир қилган, аммо фольклорда ўз қатлам сўзлар, сўзлардаги миллий рух сақланиб қолган.

Қарачайлилар тоғнинг баланд жойларида яшагани учун жамият бўлиб бирлашиб яшаш ҳаёт-мамот масаласи саналган.

Сайфиддин РАФИДДИНОВ

Туркистон шаҳарлари НАВОИЙ ТАСВИРИДА

Алишер Навоий асарларида жуда кўп юрт ва мамлакатларнинг номи, сиёсий ва ижтимоий ҳаёти, адабий-маърифий муҳити, урф-одатлари, касб-корлари, санъат ва адабиёти, шоир ва фозиллари, уламо ва авлиёлари ҳақида зикр қилинади. Албатта, улуғ шоир бирор музофот, шаҳар ё қишлоқ номини маълум бир сабаб ва мақсад билан тилга олади. Асардаги айрим тимсолларнинг характер ва хусусиятларини ёрқинроқ акс эттириш учун зикр қилинган шаҳар ёки мамлакатнинг жўғрофий, маданий ва маънавий жиҳатларига тўғридан-тўғри ё ташбих билан мурожаат этади. Шунинг учун ҳам Навоийни теран англаш ва мақсадини аниқ мушоҳада қилиш учун шоир тилга олган жой номларининг тарихи, қадриятлари ва одамларининг урф-одатларини яхши билиш керак.

Қўзғолиб ҳар
навода
Туркистон...

ТУРКИСТОН (Турон) – туркий халқлар яшайдиган ўлкалар. Шўро даврида Марказий Осиёда миллий давлат чегараланиши ўтказилиши муносабати билан Туркистон номи истеъмолдан чиқиб, Ўрта Осиё ва Қозоғистон термини билан алмаштирилган. Навоий асарларида Туркистон деганда ҳозирги туркий тилли халқлар яшайдиган ўлкалар назарда тутилган.

Туркистоннинг ер юзиди доврўқ қозонишига у ерда Ўрта асрнинг йирик мутасаввифи, шоири ва яссавия тариқатининг асосчиси Хожа Аҳмад Яссавий хоки қўйилгани ва унга Амир Темур 1398–1404-йилларда қурдирган ҳашаматли мақбаранинг машҳур зиёратгоҳ бўлиб кетгани ҳам сабаб бўлган.

Навоий Хожа Аҳмад Яссавий бутун Туркистонда шуҳрат топганини таъкидлаб, «Хожа Аҳмад Яссавий – Туркистон мулкининг шайхулмашойихидур... Анинг мазори Туркистонда Ясси деган ердаки, Туркистон аҳлининг қиблаи дуосидур» деб ёзган эди.

«Бадоеъ ул-бидоя» девони дебочасида шоир Саккокий ва Лутфийларнинг «ширин абёти иштиҳори Туркистонда бағоят» машҳурлигини ёзганида ҳам туркий халқ-

лар истиқомат қилувчи жойга ишора қилган ва, шунингдек, «Сабъаи сайёр» достонида Туркистонни айтишда маънода қўллаган. Достонда Султон Ҳусайн Бойқаронинг базми мадҳ этилар экан, икки ёндан хонандаларнинг саф тортиб, туркий ва форсий «нағма-ю суруд»лар куйлаганига диққат қаратилади:

*Икки ёндан муганний икки хайл,
Жонга тандин чиқорга солиб майл.*

Шунда ўнг томондаги хонандалар шундай туркий ашулалар айтишадики, уларнинг хушовозлиги ва ёқимлилигидан Туркистон аҳли жунбушга келар даражада наволар таралади. Туркона нағма-ю ашулалардан одамларнинг кўзларидан ёшлар оқади.

*Ўнда туркиनावоз уруб достон,
Қўзғолиб ҳар навода Туркистон.*

*Тортқон турк нағмасида суруд,
Оқизиб халқ кўзларидин рўд.*

Сўл томондагилар эса форсий куй ва ашулалар айтиб, Ироқу Ажамни ўзига мафтун қилар даражада ўйин-кулгу ясайдилар:

*Сўл сори форси сурудун нағам,
Фитнаи Форс, бал Ироқу Ажам.*

Ўтмишда кўп ҳолларда Туркистон атамаси Турон шаклида ҳам ёзилган. Чунончи, Навоий «Садди Искандарий» достонида ёзади:

*Ҳам Эронун Турон, ҳам Ақсойи Чин,
Анга тегруким, ҳадди Машириқ замин.*

Навоий «Тарихи анбиё ва ҳукамо» аса-рида Туронзаминни тилга олар экан, аввало бутун туркий халқларни, хусусан,

Туркистонни ҳам назарда тутати. Унинг ёзишича, ривоятларга кўра тўфон бўлиб ўтгандан кейин Нух алайҳиссалом билан кемада бирга бўлган саксон кишининг ҳаммаси ҳалок бўлади, улардан насл қолмайди. Нух алайҳиссаломнинг фарзандлари ўзи билан бирга эди. Шунда у Туронзаминни Ёфасқа ва Эронни Сомға ва Ҳиндистонни Ҳомға беради. «Бу мазкур бўлгон мамолик аҳли бу уч кишининг наслидин» экани ва «бу жиҳатдин Ёфасни Абуттурк ва Сомни Абулажам ва Ҳомни Абулҳинд» деб атаганликларини ҳам қайд этади¹.

Навоий «Тарихи мулки аҷам»да Турон сўзини 22 марта тилга олади. Турон тарихи билан боғлиқ воқеалар, тахтга ўтирган подшолар, Турон подшоҳи Афросиёб ва эронликлар орасидаги урушлар, ҳатто ўртадаги айрим сарҳадлар ҳақида ҳам маълумот беради. Масалан, зардуштийлик динини қабул қилган Гуштосб подшонинг замонида Самарқанд Эрон ва

Турон орасида тўсиқ вазифасини ўтайдиган сарҳад бўлган. Навоий бу ҳақда хабар берадики, «...ва Гуштосб замони осоридин Самарқанд кўргони ва девориким, Эрон ва Турон орасига тортилибдур».

Аларнинг мавлиди Тошкандур...

ТОШКЕНТ (Тошканд) – қадимда Чоч, Шош, Шошкент, Бинкат деб номланган шаҳар. Абу Райҳон Беруний, Маҳмуд Кошғарий асарларида Тошкент шаҳри ҳақидаги дастлабки маълумотлар учрайди.

Бобур Умаршайх мирзо тасарруфидаги вилоятлар ҳақида тўхталар экан, «Тошканд вилояти – китобларда Шош битирлар, баъзи Чоч битирларким, “камони чочий” андин иборатдир» деб ёзган эди.

¹ Мазкур асар. 614-б.

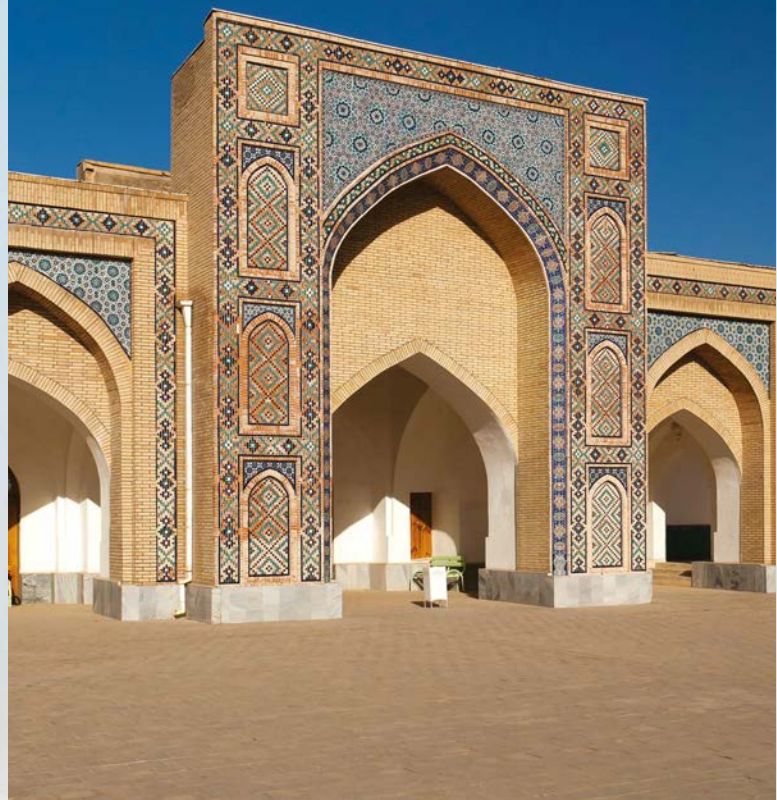

Навоий «Насойим ул-муҳаббат» аса-рида Шайх Камол Хўжандийнинг отаси Шошда дафн қилингани хабарини берар экан, Тошкент атамасининг Шош шаклида фаол ишлатилгани маълум бўлади: *«неча вақт Шош деган ерда бўлур эрмишларки, аларнинг оталари анда сокин эрмиш»*. «Мажолис ун-нафоис» тазкирасида эса Хожа Убайдуллоҳ Аҳрорнинг таржимаи ҳолига оид маълумотларда унинг Тошкентда туғилганини қайд этган: *«Аларнинг мавлиди Тошкандур ва оталари дарвеш киши эрмиш ва она тарафидин ҳамоноки, Шайхи Тохурки, ул вилоятда мутааййин шайх эрмиш, анга етарлар ва ўзларида бу иш чошниси туфулият айёмидин бор эрмиш»*.

Насафга бордим ва Мир хизматига еттим...

НАСАФ – ҳозирги Қашқадарё вилояти маркази бўлган Қарши шаҳрининг қадимий номи. Бугунги Қарши ва унинг атрофидаги ҳудудлар 2700 йилдан кўпроқ тарихга эга бўлиб, турли йилларда турли номлар билан атаб келинган.

Мўғуллар босқинига қадар бу юртда илму фан жуда ривожланган эди. Мўғуллар истилоси пайтида шаҳар анча хароб бўлган, қўлғамалар ёқиб юборилган ва баъзи олимлар қатл қилинган. Айримлари Ўрта Осиёни тарк этиб, чет ўлкалардан бошпана топган. Мўғул ҳукмдорлари Кепакхон ва Қозонхонлар Насаф яқинида ўзлари учун сарой қурдирган. Заҳириддин Муҳаммад Бобур «Бобурнома» асарида бу сўз ҳақида шундай фикр билдиради: *«Яна Қарши вилоятидурким,*

Насаф ва Нахшаб ҳам дерлар. Қарши мўғулча оттур, гўрхонани мўғул тили била қарши дерлар. Фолибо бу от Чингизхон тасаллутидин сўнг бўлгондур». Лекин «қарши» сўзининг сарой, қаср деган маъноси ҳам борлиги баъзи манбаларда айтиб ўтилган.

Навоий «Насойим ул-муҳаббат» асарида ёзишича, Абдухолиқ Фиждувоний руҳонияти Баҳоуддин Нақшбандга бир қатор насиҳатлар, васиятлар қилгандан кейин у кишига Насафга Амир Саййид Кулол хизматига боришни буюради. Баҳоуддин Нақшбанд айтадики, *«Насафга бордим ва Мир хизматига еттим»*.

Навоий мазкур асарида Хожа Муҳаммад Порсо ҳақида ҳам ёзар экан, унинг 822 (милодий 1419) йили, муҳаррам ойида «Байт ул-ҳаром ва Набий зиёрати алайҳис-салавот вас-салом нияти» билан Бухородин чиқиб, *«Насаф йўли била Чағониён ва Тирмиз ва Балх ва Ҳирот»*нинг табаррук мазоротларини зиёрат қилиш учун йўлга чиққанини айтиб ўтади.

Оти ҳам Шаҳрисабз эрур, ҳам Каш...

ШАҲРИСАБЗ – яшил шаҳар демакдир. Шунинг учун ҳам Навоий ўзининг «Сабъаи сайёр» достонида душанба куни Ой сайёрасининг рангига мос яшил қасрда меҳмон бўлиб турган шоҳ Баҳром ҳузурига кирган учинчи иқлим йўлидан келган сайёҳ ҳикоятини махсус Шаҳрисабз шаҳрига боғлаган. Унда шоир Шаҳрисабзни асар персонажлари тилидан шундай таърифлайди:

*Дедилар: Кишвари дурур дилкаш,
Оти ҳам Шаҳрисабз эрур, ҳам Каш.*

*Хизр монанд сабзадин ранги,
Сабзаси суйи кўзгуси занги.*

Мисралардаги Шаҳрисабз ҳақидаги ёрқин тасвирлар 1465–1469-йилларда Самарқандда яшаган Навоий бу шаҳарни ўз кўзи билан кўрган бўлиши мумкинлигига ишора этади. Мусофир ҳикоятни якунлаб, ўзининг Шаҳрисабздан, Саъд авлодларидан бири эканлигини маълум қилгач, шоҳ Баҳром уни Шаҳрисабзга волий этиб тайинлайди.

Навоий «Мажолис ун-нафоис» тазкирасининг 6-мажлисида Абулбарока деган кишининг Шаҳрисабзда бир қанча вақт қозилик қилгани ҳақида хабар беради. Шунингдек, тазкирада ёзишча, Кешлиғ ато ва Умар атолар Кеш шаҳридан бўлган.

Ки, бор эрмиш макониңиз Хоразм...

ХОРАЗМ – қадимги Мовароуннаҳр-нинг шимоли-ғарбида, Амударё қуйи оқимининг чап соҳилида жойлашган бўлиб, X-XII асрларда, хоразмшоҳлар даврида айниқса ривожланган. Навоий асарларида ҳам ўнлаб ўринларда Хоразм топонимиға мурожаат қилинган. Хоразм жўғрофий нуқтаи назардан Мовароуннаҳр ва Хуросон давлатлари оралиғида жойлашгани учун ҳам темурийлар тарихида муҳим ўрин тутган. Жумладан, Навоий «Ҳайрат ул-аброр» достонининг 3-мақолотида султонлар ва уларнинг адолатидан баҳс юритиб, 27-бобда Ҳусайн Бойқаронинг мардлик

ва адл тариқини кўргузганини ибрат қилиб кўрсатаркан, маълум бўладики, бу воқеалар ҳали у тахтга ўтирмаган вақтларда, Хоразмда юз берган.

*Юз, ики юзча киши бирла қазоқ,
Ғаҳ ери Хоразм эди, ғаҳ Адоқ.*

Маълумки, «Сабъаи сайёр» достони Навоий ижодида муҳим ўрин тутувчи асарлардан. Шоҳ Баҳромға Дилоромнинг хабарини олиб келган сайёхнинг еттинчи иқлимдан келганини таъкидлайди. Демак, Хоразм ўлкаси дунё харитасида етти иқлимнинг бири бўлиб, тарихий-сиёсий мавқеи ниҳоятда юқори бўлган:

*Менки, тушмиш буён гузор манга,
Мулки Хоразм эрур диёр манга...
Қилди Хоразм аҳли истикбол,
Фаҳм қилмоққаким недур аҳвол.
Чун йироқ эрди кишвари Хоразм,*

Қилдилар ул тараф азимат жазм...

Хусусан, воқеалар тугуни ҳам Хоразм диёрида маскан тутган Дилоромнинг топилиши билан ечим топади.

Ул тараф жазм қилди азм этмак,
Токи Хоразм ҳаддига етмак.
Хожага нома истимолат ила,
Ойга ҳам, лек бас хижолат ила
Ким: «Бу янглиғ хабар эшиттук жазм
Ки, бор эрмиш маконингиз Хоразм.
Яна Хоразм шаҳига ёзди мисол,
«Буки Хоразмдин бир иллик мол,
Хожага зоди роҳ еткурсун,
Хожа маҳмилни бу тараф сурсун».
Чунки Хоразм шаҳига етти мисол,
Важҳ берди хизонадин филҳол.

Навоий ранглар жилосини ва асарга кўрсатадиган таъсирини теран ҳис қилган ҳолда бу жиҳатни дostonларига маҳорат билан сингдиради. «Сабъаи сайёр» достонида Дилоромнинг дараги Хоразмдан чиққач, мазкур ўлка тавсифида оқ ранг ва унинг маънодошларига урғу берилганидек, «Садди Искандарий»да ҳам Доро қўшинига келиб қўшилган Хоразм аскарларини оқ либосларда тасвирлайди. Умуман олганда, «Хамса» дostonларида Хоразм истилоҳи муайян бадиий-эстетик, адабий-тарихий функция бажарган ҳамда бешликнинг умумий композицион бутунлигини таъминлашга хизмат қилган.

«Лисон ут-тайр» достонида Навоий Нажмиддин Кубронинг Хоразмдан эканига алоҳида урғу беради ва шайх билан боғлиқ тасаввуфий мазмундаги ҳикоят келтириб, «Насойим ул-муҳаббат»да унинг ниҳоятда тақволи, улуғ шайх эканини таъкидлайди. Шоир «Мажолис ун-нафоис»да кўплаб хоразмлик шайх ва тасаввуф аҳлига ўрин ажратади. Хожа Абулвафо қуддиса сиррухуга бағишланган фикрада уни кибор ав-

«Лисон ут-тайр» достонида Навоий Нажмиддин Кубронинг Хоразмдан эканига алоҳида урғу беради ва шайх билан боғлиқ тасаввуфий мазмундаги ҳикоят келтириб, «Насойим ул-муҳаббат»да унинг ниҳоятда тақволи, улуғ шайх эканини таъкидлайди.

лиёлардан деб таърифлайди. Сўнгра «Хоразм халқи гоят малакий сифотлигидин Хожани ер фариштаси дерлар эрди» дея Хоразм халқининг фазилатларини таъкидлаб ўтади.

Улуғ шоир «Насойим ул-муҳаббат» таъкирасида Хожа Али Ромитаний, Мажиддин Боғдодий, Шайх Разиюддин Али Лоло сингари машҳур тасаввуф шайхларига тўхталиб, уларнинг Хоразмда туғилиб ўсганларини таъкидлайди. Навоий, шунингдек, Хоразмда яшаб ўтган ва жаҳоншумул номга эга бўлган Замахшарий ва унинг машҳур «Кашшоф» асарини «Маҳбуб ул-қулуб» асарида тилга олади: «...бамаъни ҳазаёнин Жоруллоҳ битган “Кашшоф” гумон қилгай».

Кўриб ўтганимиздек, Навоий асарларида келган жой номлари маълум бир мақсад билан келтирилган. Шоир фикр ва мушоҳадаларини бирор ўлка ё унга хос жиҳатлар билан боғлаб ифодалар экан, янада образли, жонли ва ёрқин лавҳаларда тасвирлашга эришган. Шубҳасиз, мазкур юртлар тарихи, адабиёти ва қадриятлари билан боғлиқ маълумотлар Навоий ижодини янада теран ўрганишга ва яқиндан ҳис этишга хизмат қилади.

КЎҲНА ДАРД, ЯНГИ ШИФО...

Собир ЖУМАЕВ

«Бу гапларни айтармидим-
айтмасмидим, ўзинг
қўймадинг, болам» дер эди
бир ҳамқишлоқ бобомиз
гурунг аввалида.
Бугун ўша бобонинг
сўзлари ёдимга тушди:
қуйдагиларни ёзармидим-
йўқми, дилимдан тошди,
қўлим, бармоқларим
жимирлади... Бунга сабабкор
ҳам ўзлари – ўқувчиларимиз,
элдошларим...

Бу дунёни алғов-далғов қилган ҳам, кишилар ҳаётини довулдай ўраб, чирпирак қилиб юбуровчи куч ҳам инсоннинг тийнатида яширин бўлган қониқмаслик хиссидир. Барча катта-кичик дилхираликлар шу кечинмалар туфайли. Дунёнинг ҳоли хароб бўлса, шу ҳис туфайли шу даражага етиб келган. Бу ҳис, бу туйғу инсоннинг ички оламида «яхшироқ, кўпроқ, тезроқ» дея минг-минг йиллардан бери, худди ғордаги ёввойи овоз каби акс-садо бериб келади. Ва ҳар гал садо берганида инсонийлик деворларидан нималардир кўчади ва йўқлик қаърига қулаб гум бўлади.

Бу ёвуз нидони фақат маърифат, маънавий қудратгина тийиши мумкин. Бу шифо усулини билганлар эса доимо жуда оз бўлган, тушунмаганлар, қабул қилмаганлар жуда бисёр бўлган ҳамиша. Озорли шовқин инсонни ёруғликка етакловчи овозни босиб кетаверади.

Башариятнинг улуғ вакиллари, Оллоҳнинг ниятини англаган улуғ бандалари мудом шундан изтироб чекканлар. Ўзларининг заҳматга тўла умрида «инсонни инсондек кўрмак орзуси» билан яшаганлар. Шу зотларнинг жуда катта интилишлари билангина бугунги қиёфамизни асраб турган бўлсак не ажаб!

Алқисса, одамзот ғордан чиқиб, ёввойилигини ташлаганидан то ҳозирги учар машиналар, онлайн маросимлар тадрижига етгунича шукронаси камайди, кўрқув ва андишаси камайди. Аммо даъ-

воси, иддаоси ортди. Ҳаёти минг марта яхшиланди. Аммо «яна-яна» деган истаги ошгандан ошди.

Узоққа бормайлик, ўзимизнинг бугунги ҳаётимизга син солиб қарайлик. Энг биринчи бугунги турмушимиз билан бундан эллик-олтмиш йил ва ўн йил аввалги ҳаётимизни қиёслайлик.

Бундан ўттиз йил аввал ҳам «Оти ўзган олтмишга киради» деган гап бор эди халқ ичида. Ўзбекларнинг пахтазорда майишган елкаси кун кўрмай, косаси оқармай юрган дамларда олтмиш ёшли одамлар жуда катта ёшли бобо ҳисобланар эди. Тўқсон-юз ёшли кишилар эса бир вилоятда битта-иккита бўлар, у ҳам бўлса заҳарли химикатлар қоплаган пахта даласидан узоқда, тоғ бағрида яшаб ўтган чўпонми, тақдир сийлаган бошқа бирор зотми бўларди. Одамларнинг қисқа умр кўришига сабаб яшаш тарзи эди. Жуда оғир шароитда яшади халқимиз.

Бундан ўттиз йил аввал ҳам «Оти ўзган олтмишга киради» деган гап бор эди халқ ичида. Ўзбекларнинг пахтазорда майишган елкаси кун кўрмай, косаси оқармай юрган дамларда олтмиш ёшли одамлар жуда катта ёшли бобо ҳисобланар эди.

Яқинда Кавказ томонларга бориб келган Абдужалил исмли акамиз қизиқ гапларни айтди. Абдужалил ака Сурхондарёнинг Музработ деган пахтакор туманида яшайди. У киши Кавказдаги санаторийда бир ўрис киши билан танишиб қолибди. Бу одам пахтага дори сепадиган самолётда учувчи бўлиб ишлаган, Ўзбекистонни, айниқса Сурхондарёни яхши биларкан. Абдужалил аканинг музработлик эканини билгач, ўрис амаки унинг айнан қаерданлигини мирдан-сиригача сўраб билибди. Ва дебди:

– Биз сепган доридан кейин у ерларда одамлар яшаши, айниқса кўпайиши мумкин эмас...

Бу сўзлар Абдужалил аканинг ҳамиятига тегибди, ҳам қизиқиб сўрабди:

– Нима дори сепгансизлар, у ерда юз минглаб одам яшайди ҳозир ҳам?..

Собиқ учувчи эса бу гапларга ишонқирамай ҳайрон қолаверибди.

Гап шундаки, халқимиз мураккаб шароитда яшаб ҳам ўзлигини, ижтимоий, маънавий тутумларини қўлдан бермади. Шу оғир шароитда ҳам серфарзандлик анъанаси бардавом бўлди. «Ўнта бўлса, ўрни бошқа» деб фарзанд туғаверди оналаримиз. Аммо бу авлодларнинг барчаси эсини пахтазорда таниди. Икки-уч йиллаб собиқ шўронинг ҳарбий қисмларида текин ишчи кучи ҳисобланган йигитларимиз эр бўлди, қизларимиз бўйга етди.

Ана шундай ҳолатда ҳам халқ олимларни, шоир-ёзувчиларни, жаҳоний санъат-

корларни, етук уламоларни етказиб бераверди. Аммо яшаш оғир эди. Бу гаплар то ўттиз-ўттиз беш йил олдингача бўлган деб ҳисоблайлик. Яқин ўн-ўн беш йил аввалги кунларимиз эса ҳамманинг ёдида. Гарчи мустақил бўлган бўлсак-да, миллионлаб фарзандларимиз хорижга иш қидириб, ризқ илинжида кетишди. Яшаш яхшилангани сайин одамларимизнинг мулкка муносабати ўзгарди. Аммо ёмон томонга ўзгарди. Бизнинг қўлимиз пул кўрди, уйларимизга ҳаммомлар қўшилди, машиналар олдик, бироқ қаноатимиз қўлдан кетди.

Бу катта маънавий ўпирилиш эканини жамият жуда кеч илғаяпти. Бизнинг ҳаётий қадриятларимизнинг ранги ўчгандек бўлди. Инсонни инсон қилиб тутиб турувчи қаноат деган хазина ўзи билан кўп нарсани ушлаб турар экан-да. Жумладан, оқибат, меҳр-муҳаббат, садоқат, она юртга содиқлик каби фазилатлар қаноатдан куч олади. Буни битта нарсага ўхшатиш мумкин. Жўмракдан келаётган сув ичишга яроқли эмас, чунки унда одамга зиён бўлган моддалар бор. Шу сабабли уни қайнатиб ичамиз. Бироқ қайнаган сув анемия – камқонлик чакиради ва бошқа ёндош хасталикларга ҳам сабаб бўлади. Чунки қайнамаган сувдаги зарарли унсурларга қўшилиб инсон учун фойдали бўлган водороднинг муҳим изотоплари ҳам иссиқда парчаланиб кетади. Қаноат деган фазилат ҳам шу зилол сувдаги шифоли элементларга ўхшайди.

Бугун оммавий ахборот воситалари, айниқса ижтимоий тармоқлар халқнинг овозига, минбарига айлангани бор гап. Шу минбардан келаётган сўзлар халқнинг кўнглини, юрагидаги гапларини, истакларини билдиради.

Шуларга қараб одамларнинг табиатидаги эврилишни кузатиб, билиш мумкин. Бугунги кунда жамиятнинг катта муаммосига айланиб бораётган ажрим масаласи, гринкард ва бошқа юртларга кетиш истaginiнги ошиши каби ҳолатлар кўнгилга соя солади. Шу иккита масала энг муҳим оғриқ нуқталаримиз. Сабаби, ажримларнинг ортиши оила деган табаррук тушунчага дарз етганини англатса, бунинг ортидан катта-кичик юзлаб муаммолар етилиб келади. Тарбияси оғир болаларнинг пайдо бўлиши, балоғатга етаётган йигит-қизларнинг ахлоқига салбий таъсирлар, фахш ва шахвоний қусурларнинг ортиши, энг муҳими, юздан парда кўтарилиб, орият деган собит туйғуга дарз кетиши ва ҳоказо...

Хорижга кетиш, кўпроқ пул топиш, нима қилиб бўлса ҳам бегоналар ичида – ўзини биров танимайдиган жойларда яшаш истaginiнги ортиши эса аслида жуда

*«Эл ким, эл нима корингга
ярайди?...» деган жўн савол ҳам
туғилиши мумкиндир. Эл шундай
кучки, унинг инсон ҳаётига
таъсирини йиллар давомида англаб
бораверасан киши.*

катта фожеанинг дебочаси десак, сира кўпиртириб юбормаган бўламиз. Нега? Чунки халқнинг орасида «Эрдан чиқма, эрдан чиқсанг ҳам элдан чиқма, элингдан чиқсанг ҳам йўлингдан чиқма!» деган нақл бежиз айтилмаганига кўп марта гувоҳ бўлиш мумкин. «Эл ким, эл нима корингга ярайди?...» деган жўн савол ҳам туғилиши мумкиндир. Эл шундай кучки, унинг инсон ҳаётига таъсирини йиллар давомида англаб бораверасан киши. Бирови яхшингни айтса, ўнтаси ёмонингни айтади. Нигоҳи билан, сўзи билан, ҳаракатлари билан тарбиялаб бораверади эл. Баъзан

танқид, баъзан рағбат билан эл одамга ўз сўзини ўтказар экан. Бундан ҳикмат излаган киши албатта топади. Кишиларда хорижга кетиш, у ёқда яшаб қолиш фикрининг пайдо бўлишига биринчи ўринда муҳтожлик сабаб деган гапларга тўлиқ қўшилишим қийин. Мен бунинг биринчи сабаби қаноатсизлик деб ҳисоблайман. Бу гапимга қўшиладиганлар оздир, аммо чуқурроқ ўйланса, бугунги Ўзбекистон шароитида таққослаб кўрилса, кўпчилик фикримни қўллаб-қувватлайди.

Халқнинг жипслиги, яқдиллиги, мамлакатнинг ривож бевосита шу юртга мансуб кишиларнинг савияси, танлаш даражаси, дунёни, ҳаётни кўриши, қабул қилиш йўсини билан боғлиқ. «Бугун юртдошларимизнинг энг катта муаммоси нима?» деган саволга кўп нарсаларни айтиш мумкин: ишсизлик, маош камлиги, ишончу ишончсизлик ва ҳоказо... Бироқ асл инсоний муаммо – қаноатсизлик четда қолиб кетаётир.

Узоққа бормасдан, яқин йиллардаги вазиятни қисқача кўз олдимизга келтирайлик. Давлат идораларида меҳнат қиладиган одамларимиз ойлик маоши-

нинг 15-20 фоизидан кечиб бўлса ҳам нақдлаштириш учун қўлидаги пластик картани бировларга бериб юборар эди. Чунки пластикка савдо қилиш деярли йўқ эди.

Коллеж талабаси бўлган фарзандларимизнинг 30-40 фоизи катта шаҳарларда иш излаш билан банд эди. Сабаби, уларнинг қаерда юргани билан бировнинг иши йўқ эди ҳисоб.

Олий таълим даргоҳига ўқишга кириш эса тамоман коррупция ботқоғига ботганди.

Уй ёки машина учун кредит олишга бирорта каттароқ таниши йўқ кимсанинг юраги дов бермас эди.

Духтир ҳам, муаллим ҳам, муҳандис ҳам ўз иши қолиб, кампания вақти эртадан кечгача пахта даласида эди.

Одамларимиз ана шу шароитда яшади. Чунки дардини айтиш учун бирорта очиқ эшик йўқ эди. На матбуот, на халқаро ташкилотлар одамларнинг бундай маиший муаммоси билан шуғулланди.

Бу саноқ ва таҳлилларни бугун кўпчилик юз йил аввалги тарихни эслагандек эсаяпти десак, баландпарвоз гап бўлмайди. Ваҳоланки, ўша одамлар бугун ҳам яшаяпти.

Бироқ энди улар бошқача одамлар, бошқача фуқаро... Ўз орзу-истагини яширмасдан айтоладиган, шунга интиладиган, йўлида бирор тўсиқ кўрса дарҳол

«Бугун юртдошларимизнинг энг катта муаммоси нима?» деган саволга кўп нарсаларни айтиш мумкин: ишсизлик, маош камлиги, ишончу ишончсизлик ва ҳоказо... Бироқ асл инсоний муаммо – қаноатсизлик четда қолиб кетаётир.

қаерга мурожаат қилишни биладиган одамлардир. Уларнинг сўзини эшитиб, дардига малҳам бўладиган тизимнинг пайдо бўлгани эса кўздай ҳақиқат.

Шундай вазиятда одам боласини азал-азалдан безовта қилиб, қалбига қутқу солиб келган очқўзлик ва беқаноатлик каби қусурлардан озод бўлмай туриб, ўзлари орзу қилган муродига етиб бормаслигига яна бир бор амин бўласан киши. Бизнинг ҳаётимиз қанчалар яхшиланса, юкимиз қанчалик енгил бўлса, маънавий бурчимиз шунча ортишини унутмаслигимиз шарт. Атиги юз йил нари-берисида бошимизга тушган фожеаларнинг туб асосида ҳам маърифатсизлик, маънавий таназзул ётади.

*Бу сўзларни айтишдан мурод бизнинг
— бандаларнинг асл вазифаларидан
бири тавба ва шукур қилиш
эканини бот эслаш, эслатишдир. Бу
неъматларсиз юраклар ғофил ва
хордир.*

Муқаддас ислом дини аҳкомларида машҳур бир дуо бор. У қуйидагича: «Оллоҳим! Мени кўп тавба қилувчилардан ва покланувчилардан қилгин!». Шу дуонинг моҳиятида жуда катта ҳикмат яширинган.

Одамлар қадим замонларда фавқулодда бойий бошласа, ерлари мўл ҳосил бериб, чорвалари кутилмаган даражада кўпайса, қавмнинг улуғлари худо йўлига қурбонликлар қилиб, «Оллоҳим! Бизларни нима билан синаяпсан? Бу тўқчилик ортидан балолар юбормагин» дея ёлворар экан...

Бу сўзларни айтишдан мурод бизнинг — бандаларнинг асл вазифаларидан бири тавба ва шукур қилиш эканини бот эслаш, эслатишдир. Бу неъматларсиз юраклар ғофил ва хордир.

Бу сўзларни ҳаётимизга кўчирадиган бўлсак, мулоҳаза қилолсак, юқоридаги кўплаб дардларнинг ечимини топган бўламиз.

ХУДО

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, Биоорганик кимё институти директори, кимё фанлари доктори, академик Аббосхон Тўраев илмнинг мураккаб, аммо шарафли йўлини босиб ўтаётган фидойи, жонкуяр устозлардан. Унинг йигирмадан ортиқ ихтироси тиббиёт ва қишлоқ хўжалигида кенг қўлланиб келаётир. Ўнлаб шогирди халқаро ҳамжамият томонидан эътирофга сазовор бўлган. Суҳбатимизда домланинг ҳаёт ва илм йўли, институтдаги жараёнлар, режалари ҳақида гаплашдик.

– Домла, сизнинг шахс сифатида, олим сифатида камолга етишингизда кимларнинг, нималарнинг ўрни муҳим бўлган?

— Оилада олти фарзанднинг бешинчисиман. Ишчилар оиласида вояга етдим. Икки акам, икки опамнинг ортидан эргашиб, улардан кўп нарсаларни ўргандим. Ота-онам бизга ҳалол луқма едириб, поклик, тўғрисўзлик, бировнинг ҳақиға хиёнат қилмаслик каби фазилатларни сингдириб ўстирган. Ундай бўлишинг керак, бундай қилишинг керак деб эмас, ўз ҳаракати билан намуна эди улар. Уйимизда бирор марта бировлар ғийбат қилинмас, кўчадаги гап кўчада қолган, доим одамларнинг ибратли томонлари тилга олинган. Уйдаги тарбия тўғри бўлган экан — опаларим ҳам, акаларим ҳам ҳаётда ўз йўлларини топиб кетишди.

Менинг бу соҳани танлашимда опамнинг ўрни катта. У киши ўта саводли, икки тилда равон сўзлашадиган мутахассис эди.

Шаҳноза РОФИЕВА суҳбатлашди

ЁРЛАҚАГАН ОДАММАН

«Ўқитувчи» нашриётида муҳаррир бўлиб ишларди. То узатилиб кетгунча, ундан кейин ҳам опам билан жуда иноқ эдик, турли мавзуда қизғин баҳслашардик. Талабалик пайтимдаям опам мен билан фикрлашишни яхши кўрарди, шахсий қарашларимни ҳурмат қиларди. Энди ўйлаб қарасам, аслида мени фанга қизиқтириш учун ҳам муайян мавзунини ўртага ташлаб фикримни сўраб турган экан. Опам кимёдан масалалар тўпламини таржима қилган. Шу жараёнда китобдаги масалаларни биргалашиб ечиб чиқдик ва берилган масалалар шартини тўғри-нотўғрилигини текшириб олардик. Алқисса, шу соҳага иштиёқимни менда опам уйғотган десам ҳам бўлади.

*Илм йўлини танладингми,
ҳаммасини пухта, мукаммал
қилишга ҳаракат қилиш керак,
қуруқ гап, чала билим билан
узоққа бориб бўлмайди.*

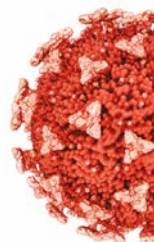
Кичкина опам Мавлуда Исматова ҳам ўта зиёли, таъби нозик эди. Она тили ва адабиётдан дарс берган, яхши ташкилотчи эди. У 1998 йилда «Ўзбекистон қаҳрамони» унвонига сазовор бўлган. Бу опам тиришқоқлиги, ташкилотчилиги, фаоллиги билан менга мотивация бериб турган. Инсоннинг тарбиясида, етукликка эришишида муҳим учлик — ота-она, мактаб ва атрофдаги муҳитнинг ўрни жуда зарур деган гапни кўп таъкидлайман. Атрофимдаги дўстларим ҳам ҳаммаси ўқимишли, илмга чанқоқ болалар эди. Кимникига борсак, ўша уйда ота-онанинг бир-бири билан самимий муносабати, болаларига меҳрибонлиги, юқори маданиятни кўрардим. Бизни ўз боласидек қабул қилишарди. Ўз ўрнида менинг ота-онам ҳам ўртоқларимни фарзандларидек эъзозлашарди.

Ота-боболаримиз «Етти маҳалла ота-она» деган гапни бежиз айтмаган. Шукур,

атрофда ҳамма бир-бирини таниган, бир-бирига қайғурган муҳитда ўсдик. Одам болалигидан характерини шакллантириши керак деб ўйлайман. Чунки ҳаёт йўллари ўнқир-чўнқир, пасту баландликлардан иборат. Доим ҳам ҳаммаси силлиқ кечавермайди, шундай вақтда ирода мустаҳкам, иймон саломат бўлса, синовлардан эсон-омон ўтиб олади.

Мактабни аъло баҳога ўқиб, олтин медалга битирганман. У пайтлари медаллилар олий ўқув юртига битта имтиҳон билан кирарди ва мен Тошкент давлат университетининг кимё факултетига ўқишга кирганман.

Олим сифатида шаклланишимда устозларнинг роли жуда катта бўлган. Уларга эргашиб йўлимни топишга ҳаракат қилдим, ўз устимда қаттиқ ишладим. Илм йўлини танладингми, ҳаммасини пухта, мукаммал қилишга ҳаракат қилиш керак, қуруқ гап, чала билим билан узоққа бориб

“

1984 йилда жарроҳлик соҳасида қаторасига бешта кашфиёт қилганмиз. Илк илмий фаолиятим тўғридан-тўғри тиббиёт билан боғлиқ эди.

бўлмайди. Илм мукамалликни яхши кўради. Шукур, ҳар тарафлама худо ёрлақан одамман. Академик Ҳамдам Усмоновдай домлаларга рўбарў бўлдим. Профессор Шамсиддин Нажмиддинов раҳбарлигида номзодлик иши ёздим. Яқин-яқингача домланинг маслаҳатларини олиб турардим. Раҳматли домлам икки йил бурун ҳам телефон қилиб, «Вақтингиз борми, фалон овқатни тайёрлаб қўйдим, бир келиб кетмайсизми?» деб қўнғироқ қиларди. Бир-биримизга мана шундай меҳримиз бор эди.

Республикамизда кимёгар олимлар кўп. Мен ҳаммасини қадрлайман, шулардек бўлишга ҳаракат қиламан, улардан кўп нарсани ҳанузгача ўрганаман. Худди шундай устозларимиздан яна бири институти-мизда ўттиз йил директор бўлиб ишлаган Шавкат Солиҳов домланинг фаолиятимда ўз ўрни бор. Мен у кишидан кўп нарса ўргандим, узоқни кўра биладиган, стратегияси кучли инсон эди. Шу инсонларнинг ҳар бири олим бўлиб етишишимда маслакдош, ибрат бўлишган.

– Аббосхон ака, сиз узоқ йиллардан буён Биорганик кимё институтида директор ўринбосари, директор лавозимларида ишлаб келаяпсиз. Фаолиятингиз давомида қандай илмий кашфиётлар қилинди?

— Илмда бир қатор ютуқларга эришимда устозлар билан бир қаторда шогирдларимнинг ҳам хизмати беқиёс. Улар

бўлмаганда бу натижаларга бир ўзим эришолмасдим. Мана шу шогирдларнинг илмий даражаси, савияси билан кўп ишларни амалга оширдик. Уларнинг кўпчилиги ҳозир нуфузли университетларда, муҳим идораларда ишлайди. Саккизта докторлик диссертациясига, йигирмадан ортиқ номзодлик, PhD диссертациясига раҳбарлик қилдим.

1984 йилда жарроҳлик соҳасида қаторасига бешта кашфиёт қилганмиз. Илк илмий фаолиятим тўғридан-тўғри тиббиёт билан боғлиқ эди. Полимерларни медицинада ишлатиш, уларни қандай қилиб жилловлаш, нима қилса уларнинг хусусиятини ўзгартирса бўлади — илмий ишимиз шу йўналишда эди.

1980 йилда Тошкент давлат тиббиёт институтининг урология кафедрасида (ҳозир ўша урология кафедраси кенгайиб, катта институт бўлди) ишлардим. Масалан, буйрак рак билан касалланган бўлса, катетер билан кириб, буйрак саратонини имболизация қилиб, қон томирининг ичи махсус модда билан тўлдириларди. Менга мана шу махсус моддани ишлаб чиқиш вазифаси топширилди. Ушбу материал 1984 йилда амалиётда қўлланди ва Тошкентда ишлаб чиқарила бошланди. Совет иттифоқининг барча республикаларидаги шу соҳа шифохоналарига махсус препарат сифатида сотилди. Бу препарат ҳозиргача айрим нозик операцияларда ишлатилади. Кейин 1987 йили қон тўхтатувчи «гелецил» деган препарат яратилди ва уни ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Бу дори ҳам узоқ йиллар давомида амалиётда қўллаб келинди. Қандли диабетда чиққан ярани тузатиш жуда қийин, бу «тропическая язва» дейилади, жуда кўп йиринг чиқади, ярани тозалаб бўлмайди. Шундай модда топиш керак эдики, яранинг устига қўйсангиз ўша йирингни сўриб олиши керак. Бунақа модда биз билан бир вақтда Японияда ҳам яратилди, уларда депрессант, бизда «геле-

цил» деб номланди. Бу маҳсулотимиз ҳам кўп йиллар давомида амалиётда қўллаб келинмоқда.

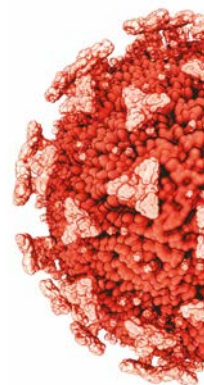
Ҳозирги кунда кенг қўлланадиган гемостатик губка, яъни қон тўхтатувчи маҳсулот ва ўзи сўриладиган ва сўрилмайдиган хирургик иплар ҳам бизнинг ихтиромиз бўйича ишлаб чиқарилади. Ҳар бир кашфиёт олдин узоқ ўрганилади: унинг организмга таъсири, заҳарли-заҳарлимаслиги, битаётган ярани яна кучайтириб юбормаслиги — ҳаммаси кузатилади. Институтимизда кўп йиллардан бери дориларнинг фойдали ва зарарли жиҳатлари ўрганилади. Чунки бир дори битта аъзонгизга даво бўлса, бошқасига зарар қилиши мумкин. Буни биз аниқлаб беришимиз керак.

Сил касаллигида ишлатиладиган «изониазид», «этамбутол», «рифампицин», «пиразинамид» каби дорилар бор. Буларнинг ҳаммасини алоҳида-алоҳида ишлатса ҳам бўлади, аммо силда бактерияларнинг шунақа штаммлари борки, битта дори кирса, дарров мослашиб олади. Шунинг учун силни икки-учта дори қоришмасидан

“

Ҳозирги кунда кенг қўлланадиган гемостатик губка, яъни қон тўхтатувчи маҳсулот ва ўзи сўриладиган ва сўрилмайдиган хирургик иплар ҳам бизнинг ихтиромиз бўйича ишлаб чиқарилади.

ҳосил бўлган аралашма — «майрин» деган препарат билан даволашади. Бу «изониазид», «этамбутол» ва «рифампицин» аралашмасидир. Шу таркибдаги «изониазид» организмга киргач, 25 фоизигина касалликни тузатишда иштирок этса, қолган 75 фоизи жигарга салбий таъсир кўрсатиб, кейин чиқиб кетади. «Этамбутол»нинг эса ярми таъсир қилади, ярми чиқиб кетади, «рифампицин»нинг эса заҳарли моддаси организмга ножўя таъсир қилади. Мана шуларнинг зарарини камайтириш

мақсадида биз «биомайрин» деган дорини ихтиро қилдик. Бир шогирдимиз шу бўйича докторлик иши ҳам ёқлади. Олдинги «майрин» аралашмаси дори бўлса, «биомайрин»да биз уни ипга тизгандек молекулага осдик, у организмда ип бўлиб кезиб юради-да, ўзидан секин-секин моддаларни ажратиб чиқаради. Бояги 25 фоиз деганимиз 100 фоиз таъсир қилади ва жигарга зарари камаяди, заҳарлилиги озаяди. Бу доримиз клиник синовдан ўтди, энди ўзимизда ишлаб чиқараяпмиз.

Онкология соҳасида ҳам ишлатиладиган дорилар кўп, аммо энг зарур бўлган тўрт-беш хил дори бор. Масалан, «доксорубицин» препарати шунақа бемаъни нарсаси, у организмдаги саратоннинг ДНКсига кириб функциясини ишдан чиқаради, яъни ўша ердаги ишни тўхтатади, бу яхши, аммо бу орада препарат бошқа соғлом ҳужайраларнинг функциясини ҳам бузиб юборади. Натижада кимётерапиядан кейин соч тўкилиб ке-

тади ва бошқа органлар ҳам ишдан чиқа бошлайди. «Доксорубицин» ўта кучли дори бўлиб, вазни бир килолик ҳайвонга берилса, уни дарҳол ўлдиради. Биз «доксорубицин»ни ҳам боягидай молекулага ипга тизгандай тизиб чиқдик, шунда унинг заҳарлилиги 100 баробардан зиёд камайди. Аммо бизнинг асосий вазифамиз бу эмасди, муҳими молекулага уланган «доксорубицин» рак ҳужайрасини топиб бориб, унинг ривожланишини тўхтатди.

Ҳали қиладиган ишларимиз, режаларимиз жуда кўп. Ҳозирги тиббиётни нанотехнологиясиз тасаввур қилиш қийин.

“

Ўзим қишлоқ хўжалигида қўлланадиган бир нечта препарат яратганман, уни амалиётда қўллаш имкони бўлмаган, яъни синовдан ўтказиб, ишлаб чиқариш учун маблағ ажратилмаган.

Кейинги мақсадимиз нанозаррачалар орқали рак хужайраларининг ўсишини тўхтатадиган махсус дори ишлаб чиқариш. Рак бўлгач ўша жойдаги ўсимта жарроҳлик йўли билан олиб ташланганда, жойида кичкина бўлса-да хужайра қолади ва хоҳлаймизми-йўқми, ўша жойдан олти ойдан кейин яна янги ўсимта ўсиб чиқади. Бунини тиббиёт тилида метастаз дейилади. Метастазнинг олдини олиш учун операция қилинган жой, яъни бўшлиқни тўлдириш учун, желега ўхшаш модда ишлаб чиқиш устида хитойлик олимлар билан илмий изланиш олиб бораяпмиз. Бу модда рак хужайрасини ўлдиради, аммо организмга зарари йўқ.

– Ҳозирги кунда мамлакатимизда илм-фан ривожига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шу билан бирга, ишлаб чиқариш ва илм-фанни уйғунлаштириш масаласи ҳам кун тартибига қўйилган. Яъни биз илм-фанга эътибор қаратамиз, маблағ ажратамиз, айти пайтда илм-фан ҳам фойдали тадқиқотлари билан иқтисодимизни, қишлоқ хўжалигимизни ва бошқа соҳаларни ривожлантиришга ҳисса қўшсин. Шу нуқтаи назардан қараганда, биорганик кимё соҳасининг жамиятимизга берадиган нафи нималардан иборат?

— Илм-фан ривожланишига, илмга илмдай қарашга, олимлар жамиятга нечоғли зарурлиги масаласига Ўзбекистон Президенти катта эътибор билан қарайди. Бу эътибордан илм аҳлининг ҳам кўкрагига шамол теги. У киши 2016 йил 30 декабрда илм аҳлини йиғиб, мамлакатнинг ривожини учун энг аввало илм керак бўлади деб таъкидлади. Бу шунчаки қуруқ гап эмасди. Масалан, 1980-йилларгача Фанлар академиясида кучли, салоҳияти баланд институтлар бўларди, ўз ўрнига эга қатор илмий мактаблар фаолият олиб борарди. Кейин бошқа ташвишлар кўпайиб, илмга эътибор пасайди, бу эса таълимга ҳам таъ-

“
Муҳими молекулага
уланган «доксорубицин»
рак хужайрасини
топиб бориб, унинг
ривожланишини
тўхтатди.

сир кўрсатди. Қатор институтлар тугатилиб, илмий йўналишлар йўқ бўлиб кетди. Хусусан, геология соҳасида жуда катта йўқотишлар бўлди, аммо Президентимизнинг ташаббуси билан Геология университети ташкил бўлди. Ўшанда академияда 16 та институт қолганди, ҳозир уларнинг сони ўттиздан ошди. Институтлар нафақат академия қошида, балки университетлар таркибида ҳам ташкил этилди.

Институтларда маблағ йўқлигидан қанча илмий ишланмалар қоғозда қолиб кетарди. Ўзим қишлоқ хўжалигида қўлланадиган бир нечта препарат яратганман, уни амалиётда қўллаш имкони бўлмаган, яъни синовдан ўтказиб, ишлаб чиқариш учун маблағ ажратилмаган. Худоба шукур, Шавкат Мирзиёевнинг ташаббуси билан илм-фанга эътибор кучайиб, илм-фанни ривожлантириш, олимларни рағбатлантириш билан боғлиқ бир қанча қарор ва фармонлар чиқарилди. Мамлакатимиздаги ислохотларни хорижий ҳамкасбларимиз ҳам эътироф этишяпти. Энди нима кашфиётингиз бўлса, банклар билан боғланиб, маблағ оласиз ва ишингизни амалиётга татбиқ этаверасиз, кейин банкнинг пулини қайтариб берасиз. Масалан, «биосолвент» деган препаратимизни ишлаб чиқариш учун «Миллий банк»дан пул олиб фойдаланаяпмиз. Бу дорининг афзаллиги нимада? Ўзингиз биласиз, шўр ерларни уч марта ювсак ҳам бутунлай тоза бўлиши қийин, бу препарат

билан эса бир марта ювилади: ҳам сув тежалади, ҳам пахта ҳосилдорлиги 11 центнер кўтарилади. Бу маҳсулотдан ҳозир амалиётда кенг фойдаланилмоқда.

Институтимизда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга қаратилган бир қанча илмий йўналишлар бор. Қишлоқ хўжалигида зараркунандаларга қарши биологик кураш бўлимида феромон тутқичлари яратилади. 1997 йилдан бошлаб, республика пахтачилик хўжаликларини кўсак қурти, илдиз қуртига қарши феромон тутқичлари билан тўлиқ таъминлаб келамиз. Ҳозирги кунда чигитни экишдан олдин «Дак 1», «Дак 2» препаратлари билан ишлов берилса, униб чиқиши тезлашади, бақувват бўлади ва ҳосилдорлик 5–6 центнер ошади.

“

Ҳабиб Абдуллаев жуда курашувчан, ҳақиқатпарвар одам бўлган. У киши ёшларимизни илмли қиламан деб четга олиб бориб жойлаштириб келаверган. Натижада улар ўқиб қайтгач, фанда жуда катта кўтарилиш бўлган.

2020 йилдан бошлаб Фанлар академиясининг институтлари базавий молиялаштирила бошланди. Йиллар давомида давлатдан лойиҳа олинарди, икки-уч йил тўс-тўполон, таниш-билиш, сеники ўтди, меники ўтмади каби ғалвалар бўларди. Ўтмаса ўша жамоа қаердан иш топса топди, акс ҳолда маошсиз қоларди. Ўзбекистон Президентининг биринчи навбатда қилган иши шу бўлдики, лойиҳа давлат томонидан молиялаштириладиган бўлди. Бизнинг институтда 160 та илмий ходим бор, 112 тасига давлат маблағ ажратди, бажариш керак бўлган вазифалар бел-

гиланди, агар яна қўшимча лойиҳа олиб бажарсангиз, унинг ҳам пулини олишга ҳақингиз бор.

– Адабиётда авлодлар тўлқин-тўлқин бўлиб келади деган гап бор. Яъни, улугвор эврилишлар, ижтимоий янгиланишлар даврида янги тафаккур-га, дунёқарашга эга катта истеъдодлар гуруҳи шаклланади. Кейин орада маълум муддат танаффус бўлиши мумкин. Ва яна бир давр келади-ю, ўзининг улкан истеъдодларини юзага чиқаради. Илмда ҳам шундай даврийлик борми?

— Тарихга назар соладиган бўлсак, 1965–1970-йилларни мен Ўзбекистон учун шунақа давр деб биламан. Ўшанда Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистондаги илмий даражани бизники билан солиштириб бўлмасди. Конференция, тадбирларда учрашиб турардик, ҳаммасидан хабардор эдик. Бизнинг олимларнинг салоҳияти, савияси анча баланд эди. Ҳозир баъзан бунинг сабаби нимада бўлган экан деб ўйлаб қоламан ва ўзимча жавоб топгандек бўламан. Уларнинг бахти, ютуғи ўз зиёлисини, илм аҳлининг бошини силайдиган раҳбар, қўллаб-қувватлайдиган ҳукуматнинг борлигида бўлган. Ўша даврда Шароф Рашидов республика раҳбари, Ҳабиб Абдуллаев академиянинг президенти бўлган.

Ҳабиб Абдуллаев жуда курашувчан, ҳақиқатпарвар одам бўлган. Шу феъли туфайли бошида кўп калтак синган ва эллик ёшида оламдан ўтиб кетган. У киши ёшларимизни илмли қиламан деб четга олиб бориб жойлаштириб келаверган. Натижада улар ўқиб қайтгач, фанда жуда катта кўтарилиш бўлган. Ҳозир ҳам шундай ёшларимизни, ёш олимларимизни давлат бепул ўқитиш учун хорижга жўнатаяпти, иншооллоҳ, улар ўрганиб келган тажриба ва илмлари билан мамлакатимизнинг ривожига ҳисса қўшишади. Яна ўшандай авлодлар тўлқини гуриллиб кириб келади. Хорижда илм қилиб, ишлаб юрган ёш

ўзбек олимларининг ичида «Ҳирш индекси» 27 бўлганлари ҳам бор. Уларга ҳавас қиламан ва ишонаман, ўзбек илм-фанининг келажаги мана шундай иқтидорли ёшларимизнинг қўлида.

– Ўз соҳангизда қандай муаммоларни кўраяпсиз ва яқин йилларда шунга мос равишда қандай кашфиётлар кутилиши мумкин?

— Бизда ҳали қилинадиган ишлар жуда кўп. Масалан, иммунотерапия деган ибора бор. Оддий ўрик танасида ўсадиган замбуруғнинг ичидан ширага ўхшаган нарсани ажратиб оламиз (полисахарид), шуни раkning бошланишида берсак, ўсимтанинг ўсишини тўхтатади. Қандай

қилиб тўхтатади? Бу ўзи оддий крахмалнинг бошқача кўриниши бўлса? Шира организмга кирганда у биринчи ўсимтани майдалайди, тармоқланган жойи раk ҳужайрасининг рецепторига бориб ёпишиб олади, организмнинг иммун тизими бегона нарсани қидириб топиб раkни ушлайди ва уни тўхтатади. Яна бир йўналиш — нанотехнологияда катта бурилиш бўлади. Булар илмда яқин келажақда амалга оширилади, бунга ҳамма шароит яратилган. Бу аср биология, биотехнология, биомедицина асри бўлади. Ҳамма табиий фанлар биргаликда буларни амалга оширади ва албатта фанда буюк ўзгаришлар юз беради.

Бу аср биология,
биотехнология,
биомедицина асри
бўлади.

«ОЗОДЛИК

ДЕЯ

ҲАЙҚИРАМАН»

Наим Сулаймонўғли (1967 йил 23 январ – 2017 йил 18 ноябр) Болгариянинг Киржали вилояти Птичар шаҳрида этник турк оиласида туғилган. Оғир атлетика бўйича етти карра жаҳон чемпиони, уч карра олимпиада олтин медалли соҳиби. Қирқ олти бор жаҳон рекордини ўрнатган. Унинг бўйи 147 см. Наим Сулаймонўғлининг паст бўйи ва катта кучи унга Митти Геркулес лақаби қўйилишига сабаб бўлган.

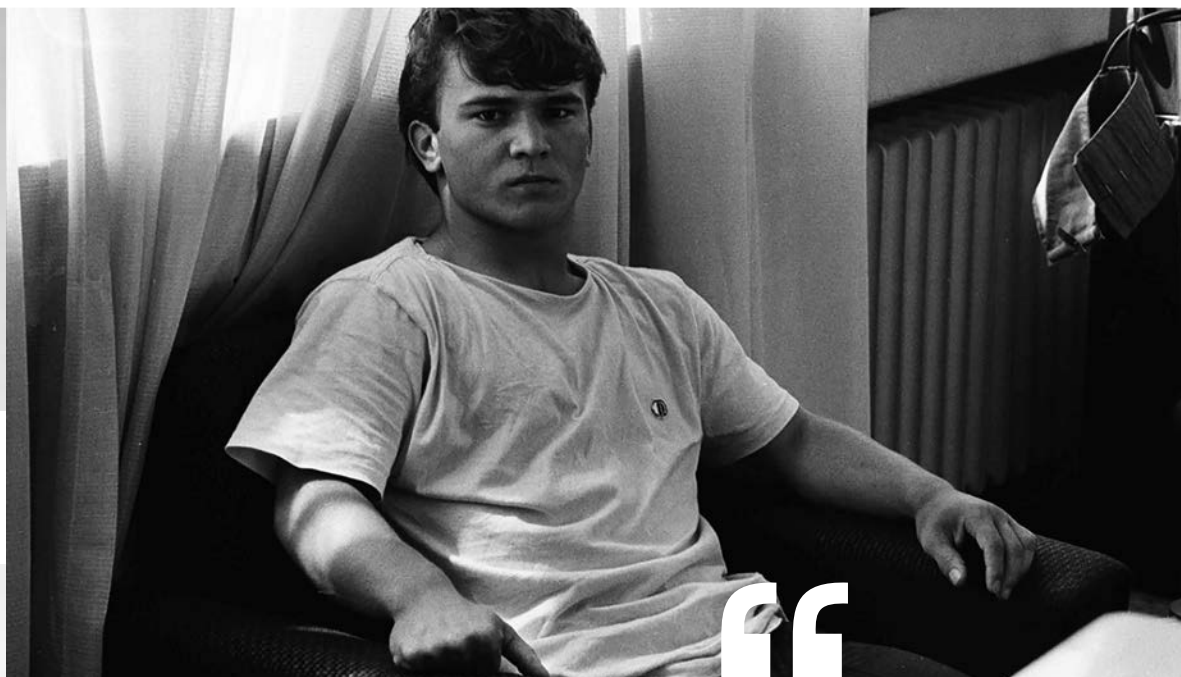
1980-йилларда Болгария ҳукумати «Уйғониш жараёни» деб номланган дастурни жорий қилди. Оқибатда этник озчиликлар славян номини қабул қилиши ва она тилини унутиши талаб қилинди. Натижада Наим Сулаймонўғли 1985 йилда исмини Наум Шаламанов (болгарча: Наум Шаламанов) деб ўзгартиришга мажбур бўлди.

1986 йили Мелбурнда бўлиб ўтган жаҳон кубоги финалига сафар қилган Наим Сулаймонўғли Болгария махсус хизматидан яшириниб, Туркиянинг Канберрадаги элчихонасига етиб борди. Элчихона ходимлари вазиятни Турғут Ўзалга билдирганида, бош вазир уни дарҳол олиб келишни буюрди. Истанбулга етиб олганидан сўнг исм-фамилиясини аслига қайтарди.

– Тасаввур қилинг, ҳозиргина турк эдингиз, она тилингизни, аجدодларингизнинг кимлигини биласиз. Аммо бошқа мамлакатда яшайсиз. Тақдири илоҳий шундай

бўлган. Хуллас, кунларнинг бирида олдингизга ниҳоятда жиддий одамлар келади ва уқтиради: «Сен энди турк эмассан». Бунинг устига бу одамлар сизга болгар эканлигингизни тасдиқлаб имзо қўйиб беришингиз учун олдингизга бир парча қогоз ҳам қўяди. Демак, сиз энди болгарсиз. Бу зўравонлар икки миллион кишининг исмини зўрлик билан ўзгартирдилар. Бу жуда қийин давр эди. Воқеаларнинг гувоҳи бўлган одамлар билишади. Мен ҳаётимда ҳеч қачон ўша кунни қабул қилган қароримни ўзгартирмаган бўлардим. Агар вақт орқага қайтса ҳам Болгариядан қочиб кетардим. Чунки турк халқи сифатида биз Болгарияда жуда қаттиқ тазйиқ остида қолган эдик, – деган эди у «Спорт экспресс»га берган интервьюсида.

Сулаймонўгли ўз вазнидан 2,5 баробар оғир тошни кўтарган биринчи ва ягона оғир атлетикачи бўлиб, ўз вазнидан уч баробар кўп юкни силтаб кўтарган етти нафар спортчининг иккинчисидир.

У 2001 йил Олимпия ордени билан тақдирланди. 2000–2004-йилларда Халқаро оғир атлетика федерациясининг «Шон-ша-раф зали»га аъзо этиб сайланди. У барча даврларнинг энг кучли спортчиси, олимпиада оғир атлетикачиси ва энг буюк олимпия оғир атлетикачиларидан бири ҳисобланади. У Туркия миллий қаҳрамони эди.

2017 йил 25 сентябрда жигар етишмовчилиги сабабли шифохонага ётқизилади ва 18 ноябрда вафот этади. Ўлимидан сўнг унинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида «Сер Herkülü: Naim Süleymanoğlu» филми суратга олиниб, Туркияда 2019 йил 22 ноябрда намоиш этилди. Ушбу филм ўзбекчага «Наим Сулаймонўгли (Турк Геркуле-си)» номи билан дубляж қилинган.

Ўлимидан сўнг унинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида «Сер Herkülü: Naim Süleymanoğlu» филми суратга олиниб, Туркияда 2019 йил 22 ноябрда намоиш этилди.

Бу ҳаётда бор нарсангиздан айрилиб қолишингиз ҳеч гап эмас: уйингиздан, ишингиздан ва ҳатто яқинларингиздан, лекин энг охирида йўқотадиган нарсангиз ўзлигингиздир. Болгарияда яшовчи икки миллион туркнинг исмларини ўзгартиришди. Улар жуда кўп зулм кўришди. Ягона истагимиз дунёдаги қолган инсонларга ўхшаб ўз ҳуқуқимиздан фойдаланган ҳолда туғилган жойимизда эмин-эркин яшаиш эди. Агар Болгария коммунистик партияси бунни таъминлаб бера олмас экан, у ҳолда Киржалида яшаётган икки миллион турк аҳолисига ўз она ватани – Туркияга қайтишга изн беришсин. Мен, Наим Сулаймонўгли, бугундан бошлаб ҳар бир рекордимдан сўнг, эришган ҳар бир ютуғимдан кейин фақат озодлик, озодлик дея ҳайқираман. Бунни фақат зулмга учраган турк халқи учун эмас, инсоний ҳақлари поймол этилаётган бани башар учун қиламан. Бир куни ўлиб кетишим мумкинлигини билсам ҳам жар солишдан ҳеч қачон тўхтамайман...

Дамин ЖУМАҚУЛ тайёрлади

**НАИМ
СУЛАЙМОНЎГЛИНИНГ
БМТДА СЎЗЛАГАН
НУТҚИ**

ЛАЙК ГАДОЛАРИ

ёхуд ХАТАРЛИ ИНКУБАТОР

Шаҳарга аллақачон оқшом чўккан. Марказдаги замонавий емакхонада йигит ва қиз турли ноз-неъмат, салат ва ичимликлар дид билан терилган дастурхон бошида ўтиришибди. Кутилмаганда қош-кўзига пиликдай сурма тортган, елкасига тушиб турган сочи ярим сариқ, ярим қорага бўялган, замондан орқада қолмаслик важидан тирноқ ўстириб, қирмизи лабига мос буёқ сурган, сўнгги русумда устибош кийган қизнинг қўлидаги санчқи тушиб кетди.

– Официант, – қиз қўлини боши узра кўтариб, ош-овқатидан хабар олиб турган гиргиттонни чақирди. – Қараворинг!

– Лаббай, – йигирма ёшлардаги ярашиқли соқол қўйган бир йигит югуриб келди. – Нима хизмат?

– Мана буни алмаштириб беринг, – хўранда оёқ остида ётган санчқини кўрсатди.

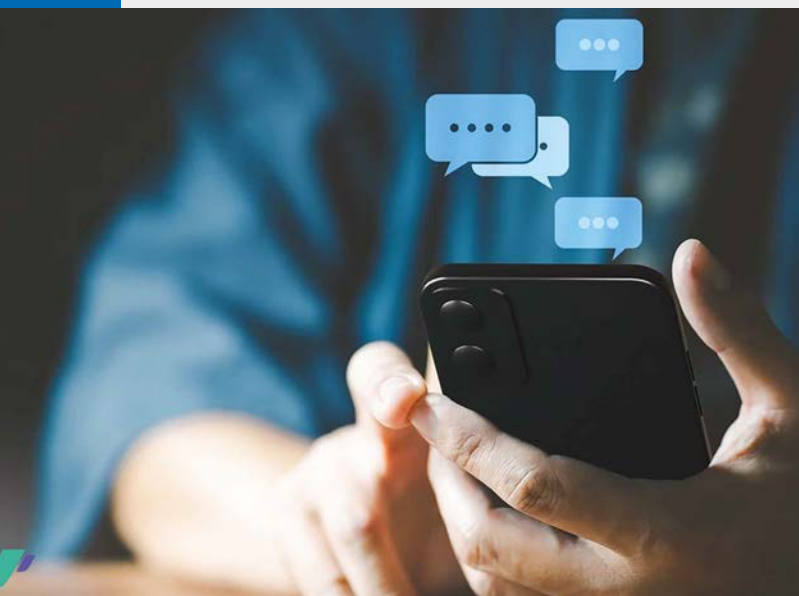
– Ҳозир, – гиргиттон майин жилмайиб, қўли кўксига ортга чекинди. – Бир дақиқа.

Йигитга қизнинг буйруғи ёқмади чоғи, санчқини кўтариб ҳовлига чиқди. Аввалига санчқини бостирмадаги сомонга роса санчди, кейин мобил телефон кабелига боғлаб ерга судради. Етмаганига оёғи тагига олиб, тепкилади. Қилмишидан кўнгли ҳедаганда тўлавермаган гиргиттон санчқини ҳожатхонанинг тос товоғидаги сувга ботириб-ботириб, қизга келтириб берди.

– Кабел нима учун? – қиз лутф ила жилмайиб, гиргиттоннинг қўлидаги бир қулоч симга ишора қилди.

– А, буми? – йигит ўзини хижолат чекаётган кишидай кўрсатди. – Қўлимда қолиб кетибди.

Сўнгра гиргиттон девор панасига ўтиб, хўрандаларни яширинча пойлаб турди. Худди тоғни талқон қилгандай унинг оғзи

қулоғида эди. Бу номақбулчиликдан хабари йўқ қиз санчқи билан салатни ея бошлади. Кувончи ичига сифмаган гиргиттон хурсандлигидан ишшайди, жуда масрур эди...

Бемаънилик ҳам эви билан-да! Қаламга олинган бу воқеа бирор ҳикоя ё қиссадан парча эмас. Айрим замондошларимиз телефониға тасвирға олиб, «Youtube» тармоғида жойлаштирган минглаб видеолардан бирининг баёни, холос. Уни ўн беш ярим минг обуначиға эга @Fozil13 деган аккаунт тармоққа жойлаштирган, мазкур видео икки-икки ярим ойда уч ярим миллион марта кўрилган, қарийб бир ярим миллион кишиға ёққан! Демак, бундай хилдаги, мазмун ва савиядаги видеоларнинг ўзбек интернетида ошиғи олчи, яъни талаб юқори. Йўқса, бачканалик, саводсизлик ва савиясизликни тарғиб қилаётган бундай видеоларға лайк босмаган, титрлардаги ёзувларнинг имловий хатоларига кўз юммаган бўларди. Мазкур видеоға пешлавҳа этиб қўйилган «Afitsanlani ko`p horlamela» деган гапга тилмочлик қилмасак бўлмас. Тўғрисида кўра хатоси кўп бу жумлада саводи ғовлаб кетган муаллифлар «Официантларни кўп хўрламанглар» демоқчи. Бу гапдаги учта сўзнинг ҳаммаси хато ёзилганидан маълумки, уни суратға олган, рол ўйнаган, интернетға жойлаган кишиларнинг савияси бир гўр.

Скетчлар

икки одамнинг,
режиссёрни ҳам қўшганда
уч кишининг ижоди
ҳисобланади.

Қизиги, видео охирида хулоса дея берилган матнда ҳам сўзлар пеш ёзилмаган. Фақат бу сафар тўртта сўзнинг учтаси хато битилган: «Xulosa Afitsanlani ko`yniga Qarela» («Официантларнинг кўнглиға қаранглар» демоқчи).

Бугун урфға кирган, давомийлиги бир дақиқадан ошиб-ошмайдиган бундай тутуруқсиз видеолар вайн дейилади. Уларнинг муаллифлари эса вайнерлар. Бироқ ижтимоий тармоқлардаги бу видеоларнинг барчасини бирдай вайн деб тушуниш тўғри эмас. Уларнинг аксарияти скетч, яъни кам сонли персонаж қатнашувчи бир пардали «комедиявий спектакл»дир. Скетчлар икки одамнинг, режиссёрни ҳам қўшганда уч кишининг ижоди ҳисобланади.

«Vine» (вайн) дастури 2013 йилда мобил телефонлар учун яратилган бўлиб, уларда ўша вақтда атиги олти сониялик видео суратға олиш мумкин эди. Сўнги йилларда ахборот технологиялари соҳасидаги мислсиз ютуқлар сабабли ушбу дастур бошқа ижтимоий тармоқлар билан рақобатға дош беролмай, 2016 йилда ёпилиб кетди. Вайнерлар эса «Инстаграм», «Тик-Ток» сингари бошқа тармоқларни «эгаллаб» олди. Шунинг учун ҳозир кўпчилик вайн ва скетчнинг

*Илло, қисқа-қисқа видеолар
олиб кун кўраётган йигит-
қизларимизнинг кўпчилиги
қош қўяман деб кўз чиқариш
билан овора.*

фарқига боравермайди. Икковини ҳам бирдай вайн деб атайди.

Vine инглизча сўз бўлиб, «йигламоқ» маъносини билдиради. Одатда оғзаки нутқда кўп учрайди. Интернетдаги онлайн ўйинларда йиглаш, айблаш, ҳамма нарсадан норози бўлиш каби маъноларга эга. Замонавий дунёда вайнер деган отга эга чиқиш ўта жўн. Бунинг учун кўл учидан қисқа-қисқа видеолар олиб, уларни интернетга жойлаштиришнинг ўзи кифоя.

Аслида вайн бўладими ёки скетчми, аҳамияти йўқ. Фақат уларни суратга олиш учун барибир, тирноқча бўлса-да, дид ва савия керак. Иши йўқ эшак ҳуркитар қабилада ёндашиш нотўғри. Ҳар бир одам кўлидан келган ишни қилгани, билган амалида собит бўлгани дуруст. Илло, қисқа-қисқа видеолар олиб кун кўраётган йигит-қизларимизнинг кўпчилиги қош қўяман деб кўз чиқариш билан овора. Улар гўё кўлидан келганча миллатнинг обрўсини тўкишга, ёшларимизнинг онгини захарлашга бел боғлагандай. Шу кунларда элимиз орасида ўзидан драматург, режиссёр ёки оператор ясаб олганлар-

нинг ақли етгани ҳам, етмагани ҳам ўзича алламбало видеолар олиб, кўлидан келганча интернетдаги ўзбек контентини бачканалик, саводсизлик, савиясизлик ботқоғига ботирмоқда.

Галдаги мисол фикримиз нечоғли асосли эканига заррача шубҳа қолдирмайди.

«Замонавий устоз» номли видеодаги воқеаларга, қаҳрамонларнинг оғзидан чиқаётган гап-сўзларга эътибор беринг:

«Айни замонда урф бўлган автомашина ёнида йигирма беш-ўттиз ёшлардаги қиз мобил телефонини ойна ўрнида тутганча ўзига оро бериб турибди. Эғнидаги кийими ўқитувчи аёлларга хос бўлса-да, соч турмаги муаллимларга мос эмас. Кишига бошқа соҳа одамини кўпроқ эслатади. Бурнига кўндирилган кўзойнагини демаса, ўзини тутиши ҳам ғалати: денгиз тўлқини

мисол мавжланиб турган бир қулоч қора-сариқ сочини бир ў ёнга, бир бу ёнга ташлаб қўяди. Шу маҳал патак сочи орасидан қулоч-бурни аранг кўриниб турган йигирма ёшлардаги йигит кўриниш берди. У ўзини димоғдор, катта боладай кўрсатиш пайида бурнини ёлғондакам бир-икки артиб қўйди:

“Кетдик!”.

Қиз кўрсаткич бармоғи билан имо қилди:

“Менми?”.

Йигит сочини силкиллайтиб, сохта жилмайди.

Қиз индамай машинага ўтирди. Йигит югуриб келиб, унинг ёнидан жой олди.

– Қалайсиз, устоз? – йигит бошини қашлаб сўрашди.

– Яхши, – қиз қўлидаги электрон сигаретни йигитнинг қўлига тутқазди. – Бунинг тили устозинг берди. Янаги сафар беркитиб чек.

– Ҳи-ҳи-ҳи, – йигит беўхшов кулди. –
Раҳмат, устоз! – Етмаганига овоз чиқариб
унга ҳаводан ўпич йўллади.

– Кетдуми?

– Кетту...

Кейинги саҳнада булар иккови компютерда мириқиб онлайн ўйин ўйнаётган бўлади. Шогирдининг ақли етмаган жойига устоз беминнат ёрдам бериб турди. Муаллимнинг эпчиллигини кўриб, ўқувчининг оғзи очилиб қолар, анграйиб бир муаллимга, бир мониторга боқарди.

Иккови компютерхонадан чиқиб, шаҳарнинг сўлим гўшасидаги бир ўриндиққа бориб ўтирди. Муаллим қутидан бир дона сигарет олиб лабига қистирмоқчи бўлди.

– Устоз, чекасизми? – ўқувчи кўзларини катта-катта очиб сўради.

– Нима? – муаллим жавоб берди. – Устозлар одам эмасми?

– Вой, – ўқувчи ҳайратини яширмади. – Мангаям битта беринг!

Сигаретни тутатган йигит тамаки хидига маст бўлди шекилли, ўриндиқдан туриб, у ёқдан бу ёққа юриб, ўзича ниманидир гапирган, тушунтирган бўлди. Гал муаллимга келганда у ҳам ўрнидан туриб, ўриндиқда ялпайиб ўтирган ўқувчига қўлини кўксига қўйиб, бошини лик-лик ўйнатиб сўзлади.

*Аслида вайн бўладими ёки
скетчми, аҳамияти йўқ. Фақат
уларни суратга олиш учун
барибир, тирноқча бўлса-да,
дид ва савия керак.*

– Валс тушишни биласанми? – муаллим кўзойнагини тўғрилаб қўйиб сўради.

– Йўқ, – ўқувчи ҳайрон бўлиб оғзидан паға-паға тутун чиқарди.

– Кел, – муаллим ўқувчининг қўлини белига қўйди. Ўзи эса қўлларини йигитчанинг елкасига оширди. – Ўзим ўргатиб қўяман.

Европанинг машҳур валсбоп мусиқаси янгради. Кутилмаган бахтдан йигитчанинг оғзи қулоғида, борлиққа ҳаяжон ила боқади. Ўзини худди бўй йигитдай тутмоққа тиришади».

Интернетга #azajony номли аккаунт жойлаган ушбу видео жуда кам вақт ичида бир юз тўқсон икки минг кишига ёққан.

Ажабки, бирор кимса ёқмади деган белгини танламаган. Салкам уч миллионга яқин юртдошимиз турли мазмунда муносабат билдирган. Ранг-баранг фикрлар орасида енгил-елпи, олди-қочди видеони қўллаб-қувватловчилар ҳам кўп. Жумладан, «Шунақа устозлар кўпайсин деганлар, битта лайк», «Шунақа устозларни яхши кўрадиганлар, битта лайк», «Менинг инглиз тили ўқитувчим худди шундай. Бирга

овқатлангани, айлангани борамиз. Проста дўст сифатида», «Бунақа устозим бўлса, синфда қолиб ўқирдим», «Бизга ҳам шунақа устозлар насиб этсин» сингари гап-сўзларни ўқиб, одамнинг дили оғрийди.

Ўқитувчиларни эрмак қиладиган кунларга етиб келганимиз хавотир уйғотади. Халқимиз орасида ўқитувчиларни масхара қиладиган кишиларни олқишлайдиган кимсаларнинг борлиги эса ғоят қайғули.

Шу билан бирга жамоатчилик орасидаги «Шундай видеоларни кўрган ёшлардан нимани кутиш мумкин? Яна ҳамма ёшларнинг тарбияси бузилиб кетган деб нолишни билади. Муаллимлар учун оғир ҳақорат бу», «Мана шунақа бетарбия, бемаъни, қаланғи-қасанғиларнинг ота-онаси қаерга қараяпти?», «Устозларнинг ҳам қадри қолмаяпти» каби танқидий фикрлар қалбимизда умид чироғини ёққандай бўлади.

«Замонавий устоз» видеосини кўриб, дунё айвонида инсоният янги-янги ихтиролар, кашфиётлар устида бош қотираётган бир замонда бизнинг одамлар бировга фойдасидан зарари кўп тегадиган бачкана юмушларга ўралашиб кун ўтказётганига одамнинг ичи куяди. Ўқитувчиларни эрмак қиладиган кунларга етиб келганимиз хавотир уйғотади. Халқимиз орасида ўқитувчиларни масхара қиладиган кишиларни олқишлайдиган кимсаларнинг борлиги эса ғоят қайғули.

Сохта машҳурлик иштиёқи, бир-икки сўм пул топиш дарди одамларнинг кўзини кўр қилиб қўйганга ўхшайди. «Фалчани иззат қилсанг, чориғи билан тўрга чиқади» деганларидай индамаган сари тутуруқсиз видеолар кўпайиб кетаяпти. Уларнинг аксариятида кўтарилаётган мавзуларни тилга олишга ҳаё қиласан. Галдаги мисолда худди шундай ҳолатга гувоҳ бўламиз:

«Кутилмаганда кўнғироғи чалинган эшикни қирқ беш ёшлардаги аёл очди. Узоқ вақтдан бери касалхонада ҳушсиз ётган ўғлининг останада тиржайиб турганини кўриб, унинг ранги-кути учиб, юзи докадай оқариб кетди.

– Ўғлим, – тўладан келган, ўрта бўйли аёл талмовсиради. – Бу ерда нима қилаяпсан?

– Ойижон, – шифо топган бўз йигит жилмайди. Унинг қийиқ кўзлари қувончдан порлаб турарди. – Касалхонадан жавоб бериб юборишди. Соғайиб кетдим.

*Сохта машҳурлик
иштиёқи, бир-икки сўм
пул топиш дарди одамларнинг
кўзини кўр қилиб қўйганга
ўхшайди.*

Она ҳамон довдирар эди. Эшитган хабаридан хурсанд бўлишни ҳам, қайғуга ботишни ҳам билмасди. Тилига калима келмай, узук-юлуқ гапирарди.

– Э дўстим! – йигит онасининг ортидан кўринган тенгдошига юзланди. – Чин дўстлигинг аён эди. Раҳмат сенга! Онамни ҳеч қачон ёлғизлатиб қўймаслигингни билардим.

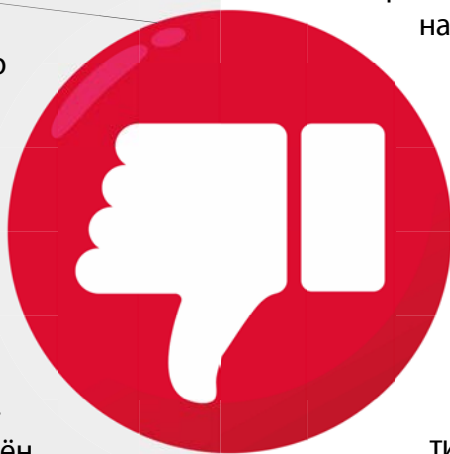
Дўстини кўриб ҳалиги йигитнинг ҳам капалаги учиб кетди. Ўзини ўнғайсиз тугтар, гапиришга оғиз жуфтларди-ю, ботишиб бир сўз айтишга куч тополмасди.

– Дадажон, – беш-олти ёшлардаги қизалоқ ҳалиги йигитнинг оёғини кучоқлади. – Ким келди?

– Уйландингми, дўстим?! – ҳали онаси ва дўстининг қилган ишларидан хабар топмаган йигит чин дилдан суюнди. – Табриклайман! Бахтли бўлинглар! Эсиз, тўйингда қатнаша олмадим.

– Ойижон, – қизалоқ остонада гангиб турган аёлга яқин келди. – Бу одам ким? Нега келди? Нега уйга кирмаяпти?

– Нима? – бу кунларни кўргунча касалхонада яна юз йил қолиб кетишга ҳам рози йигит бақрайиб қолди. – Бу қизча нима деяпти?».

Одамларнинг эътиборини жалб этиш учун суратга олинган мазкур видео ҳақида, очиги, бирор сўз айтмоқ мушкул. Чунки бу ҳақда гапириш тугул, кўришга ҳам одамнинг юзи чидамайди. Ондай азиз зот ҳақида бундай хаёлга боришнинг ўзиёқ гуноҳ. Оналар ҳақида на менталитетимиз, на эътиқодимизга мос келадиган видеоларни суратга олиб, вайн ишлаш эса гумроҳликдир. Етмаганига қилган ишини кўз-кўз қилиб, интернетга жойлаштириш орсизлик, даюслиқдан бўлак нарсаси эмас. Шу ўринда беихтиёр ҳазрат Алишер Навоийнинг қуйидаги сатрлари эсга тушади:

*Оғзига келганни демоқ –
нодоннинг иши,
Олдига қўйганни емоқ –
ҳайвоннинг иши.*

Бугун интернетнинг ўзбек сегментига жойлаштирилаётган видеоларнинг ҳисоб-китоби йўқ. Уларнинг атиги учтасини қўлимиздан келганча таҳлил қилишга уриниб кўрдик, холос. Бундай тутуруқсиз, савиясиз, бузғунчи вайнларнинг барчаси ҳақида фикр билдиришга ожизмиз. Улар бир неча ўн жилдлик китобларга ҳам сифмас-ов. Фақат бир фикрни дангал айтиш мумкин: ўзбекча вайн ва ўзбек вайнери деганда кишининг хаёлида энг аввало дидсиз, фаҳмсиз, калтабин, она тилини билмайдиган бир авлод гавдаланиши керакми? Ҳар ҳолда, турли ижтимоий тармоқлардаги аксарият видеоларда ақли заиф кишиларнинг устидан кулиш, аёл ва эркекнинг хиёлати, тўшак ва уятсизлик тарғиботи, ўзидан мафиячи ясаб олган ёш болалар, тилимизни масхаралайдиган одамлар суҳбати асосий мавзу экани кишини шундай хулоса қилишга ундайди. Бундай бемаъниликлар минглаб ёшларнинг онгини заҳарлашини унутмаслигимиз керак.

Онсон

ҚАЛБИ БИЛАН
ҲАЗИЛЛАШМАНГ

Феруза РАИМЖОН қизи

Дунёдаги тадқиқот институтларининг илмий хулосаларида тожли вирус чилласи (пандемияси) одамларнинг руҳий саломатлигига катта зиён етказгани бот-бот таъкидланмоқда. 2020 йилдан сўнг юртимизда ҳам аҳолининг, айниқса, аёлларнинг руҳияти, яқинлари билан муносабатида муаммоси кўпайган. Руҳий бузилиш, ваҳима ва хавотирлар сони ортиб, психологларга эҳтиёж кучайган. Инсон шифо истаб мутахассисга мурожаат қилса-ю даво топса, нур устига нур. Аммо сохта мутахассисга йўлиқиб, аҳволи баттар бўлса, бундан ортиқ кўргулик йўқ.

Охирги пайтлар Ўзбекистонда сохта психологлар ёмғирдан кейинги қўзиқориндай кўпайга-

ни хавотирли. Улар ҳам аслида ойдан тушмаган. Уларга уч йил бурунги чилла ва эркакларга нисбатан аёлларнинг руҳий ёрдамга мойиллиги кўпроқ қўл келмоқда. Натижада ижтимоий тармоқларда ўзини психолог деб таништираётган фирибгарлар минглаб аёлларни осонгина чув тушираяпти. Психологик ёрдам кўрсатишни иддао қилаётган шахсларнинг аксарияти уқувсиз, тажрибасиз, билимсиз, зўрға уч ойлик курсни ўқиб чиққан. Сохта психологларнинг найранглари-ни билиб қолган одамлар «Бизга психология керакми?» деган саволни ҳам ўртага ташламоқда. Аслида психология деганда нимани тушуниш керак? Келинг, соҳа мутахассисларининг бу ҳақдаги фикрларини ўрганамиз.

**Наргиза
СУЛТОНОВА**
(30 ёш), ҳисобчи:

— Оилавий муаммоларим сабабли интернетда машҳур бўлган бир психологнинг қабулига ёзилдим. Ўзини психолог атаган кимса аввалига муаммоларимни эшитди, ҳаммасига ўзимни айблади. Сизни ўзгартирамиз деди. Эр ва хотин муносабатимиз четда қолиб, атрофимда бўлаётган барча дилхираликлар, хотиралар тубида сақланиб ётган ота-онам билан алоқаларим, болалигимдаги масалалар кўтарилиб кетди. Хуллас, ҳаммасига келиб чиқишим, геним ва ҳоказолар айбдор эмиш. Ўша куни юрагим оғриб, руҳан эзилдим.

Ўша психолог билан уч дарс ишлашим керак эди. Икки марта қабулига бордим. Маслаҳатларининг кўпига тушунмадим. Бошида тақдирга тан бериб яшаш ҳақида роса уқтирди. Кейин ҳаммасини ўзгартириш ўз қўлимда эканини тушунтирди. Савол берай десам, «Мени эшитишни истамаяпсиз, қарши чиқаяпсиз, муаммоларингиз шунинг учун ҳам кўпайиб кетган, яна кўпаяверади» дея оғзимга урди. Индамай эшитиб ўтиришдан бошқа иложим қолмади. Бир ярим соат вақтни бир амаллаб ўтказдим. Бир миллион тўрт юз минг сўм тўладим. Тағин бу чегирмали нарх экан. Аслида одамлар унинг қабулига бир соатга бир миллион сўм тўлаб кираркан. Учинчи дарсига бориб ўтирмадим. Муаммоларим ўзим билан қолаверди. Ҳозир пулим ва вақтим бекор кетганига ачиниб ўтирибман.

Матлуба ТОШЕВА,
(64 ёш):

— Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад бугунги кунда кўп психологлар фойдаланади, ҳатто иқтибослар келтиради. Шу китобни қўлингизга олиб, бир марта эътибор билан ўқиб чиқинг, азизлар. Нажотни психологдан излашга эҳтиёж қолмайди. Чин мусулмон кишида аслида психологга эҳтиёж сезилмайди. Ҳозир дин аҳкомларини биладиганлар кўп, амал қиладиганлар оз. Нажот иймонда, сабр ва қалб ҳаловатида. Тушунаман, агар сизда қандайдир наслий ёки руҳий касаллик бўлса, бу ёрдам бермайди. Бундай ҳолларда психиатр ёки психотерапевтга мурожаат қилинг, ижтимоий тармоқларда улкан ўзгаришларни ваъда қиляётган лўттибозларга эмас.

Зарифбой
ИБОДУЛЛАЕВ,
Тошкент тиббиёт академияси профессори,
«Тиббиёт психологияси» дарслиги муаллифи, тиббий психолог:

— Психология ўта мураккаб ва масъулиятли фан. Психолог доимий изланишга, ўз устида ишлашга мажбур. Бугун асл психолог билан эзотерик, парапсихолог каби тушунчалар қоришиб кетди. Буддизм, насронийлик таълимотлари асосига қурилган ғоялар, веда маданияти гуруҳлари ақидалари оммавий сингдирила бошланди. Унисидан бир чимдим, бунисидан бир чимдим олиб, бўтқа пишириб ётган кишилар ўзларини беҳи-

жолат психолог деб аташмоқда. Ҳар хил мавзудаги маърузаларини интернетга жойлаб, аудиторияга таъсир ўтказишга уринмоқда. Ҳозирги ахборот асрида инсонларнинг информациядан таъсирланиши жуда юқори. Кўпчилик кўрган ва эшитган ахбороти таъсирида узоқ вақт қарама-қарши фикрлар гирдобидида қолиб кетаяпти. Бир фикрга келолмай, боши берк кўчага кириб қолмоқда. Инсон руҳияти жуда нозик масала. Беқарор инсон турли фикрлар гирдобидида қолиб кетса, уни уйқусизлик, безовталиқ, ваҳима қуршаб олади. Ҳатто айрим инсонлар ўша маърузаларга боғланиб, зомбига айланиб улгурган. Бора-бора руҳиятни шунақа ёпишқоқ ғоялар ва фикрлар ўраб олади. Инсон турли бемаъни ахборотни доимий эшитавергач, унга кўр-кўрона амал қилишга одатланиб қолади.

Ўзбекистонда парапсихология, эзотерика, психогенетика каби йўналишлар жуда оммалашиб кетди. Ижтимоий тармоқларда бир нечта шундай гуруҳни кузатиш мумкин. Уларда пулга миннатдорчилик билдириш, коинотга юзланиш, қуёш, ой каби осмон жисмларидан сўраш каби маслаҳатлар берилмоқда. Ўзи уч ойлик курсда ўқиб чиққан-чиқмагани номаълум «психолог»лар хизмат кўрсатиш билан бирга шогирд тайёрлаш курсларини бошлаб юборган. Бу курсларда ҳар ойда ўндан ортиқ аёл «профессионал» бўлиб етишяётган экан. Ваҳоланки, оддий бир касбни мукаммал эгаллаш учун йиллар давомида ўқиш ва малака ошириш керак. Қарангки, бу ерда инсон руҳияти билан боғлиқ соҳага уч ой вақт етарли деб қаралмоқда. Айниқса, психологияда энг камида фундаментал билимлар учун университетларда профессорлар тўрт йил давомида талабаларга таълим беради. Ислом динига мос келмайдиган турли назариялар, машқлар, сеанслар ўтказиш шунчалар осон иш бўлиб қолдики, «Instagram» ёки «Telegram» каналларида обуначи йиғиб олса бўлди.

**Дилдора
АМИРЖОНОВА,**
Тошкент тиббиёт ака-
демияси докторанти,
тиббий психолог:

— Кўпгина одамлар психологларга мурожаат қилиб ёрдам топмаганини айтишади. Айримлар маълум вақт ўзгардим деб юриб, орадан бир йил ўтиб-ўтмай яна баттар тушкунликка тушиб қолади. Бу одамлар психологлар ёки психотерапевтларга эмас, балки сохта эзотерикларга дуч келган. Психология инсон руҳий жароҳатлари ва хафагарчиликдан халос бўлишида ёрдам берса, эзотеризм ҳар қандай муаммога ечим топишни ваъда қилади.

Одатда беморлар ички дунёсини таҳлил қилишни кутади, бироқ сохта эзотериклар уларни буткул бошқа кўчаларга киритиб юборади. Кўпинча эзотеризм бўйича китоблар ва тренинглар психология номи остида яширинади. Чунки инсон онгида фан ва тасаввур уйғунлигидаги формулалар тез ишонч қозонади ва яхши даромад келтиради. Одамлар илоҳиёт, мўъжиза каби сирли билимларга бир томондан қизиқса, бошқа томондан чўчиб туради.

Мунажжимлар башорати, қуёш, ой, коинот ва бошқа энергияларга мурожаат қилади. Коинот қонунларига риоя қилишни ва табиатга қайтишни сўрайди. Ўтган аجدодлар, ота-оналар руҳи билан ишлайди. Шу йўл билан ўзбек аёлларининг соддалигидан фойдаланиб пул топади.

Бу ерда уларга сирли жумбоқларни фан билан боғлаб, муаммоларни ҳал қилиш таклиф этилади. Бу онгга таъсир қилиш, ишонч қозонишнинг самарали усули.

Эзотеризм ҳаётнинг сирли моҳияти ҳақидаги қарашлар тизими. Сеҳр ва мўъжизаларга ишонтиришга уста. Бундай ғояларга мойил ва ҳаётнинг энг катта маъносини излаётган одамлар кўпинча эзотерикларга айланади. Сохта эзотериклар инсоннинг заиф томонларини қандай топишни яхши билади. Сеҳрни ўргатади, ҳаётга фикрлар билан таъсир қилиш, пулни жалб қилиш, тана қувватини бошқариш кабилар ҳақида гапирди. Мунажжимлар башорати, қуёш, ой, коинот ва бошқа энергияларга мурожаат қилади. Коинот қонунларига риоя қилишни ва табиатга қайтишни сўрайди. Ўтган аجدодлар, ота-оналар руҳи билан ишлайди. Шу йўл билан ўзбек аёлларининг соддалигидан фойдаланиб пул топади.

Бугун психологияга отилаётган тошлар ва ишончсизлик кайфиятининг асл сабаби соҳада назорат йўқлигидир. Масалан, кардиолог шифокор дейилса, университетда таълим олган, олий маълумотли, дипломи, билими ва малакаси бор мутахассисни тушунамиз. Психолог ҳам худди шундай мутахассис. У ҳам олий таълим масканида ўқиши, психологиянинг асосий илмидан хабардор бўлиши керак. Бу ерда умумий психология ҳақида гап бораяпти. Одатда умумий психологияда инсоннинг руҳияти қандай ишлаши, руҳий тизими, идрок этиши, сезги, тафаккур, тасаввур каби ҳолатлари бўйича тушунтиришлар берилади. Жамият психологияси, оила психологияси, болалар психологияси, инсоннинг характери, темпераменти деган тушунчалар бор.

Мадина ЖЎРАЕВА,
«**Muslimaat.uz**» сайти
психологи:

— Дин арбоби илмни яхши ўрганиб, маълум бир ижозаларни қўлга киритгач, одамларга шариатни ўргатиши мумкин. Шу маънода психолог ҳам аввал инсоннинг руҳиятини яхши билиши зарур. Яъни, инсоннинг руҳий саломатлиги ва руҳий бузилишларини илмий жиҳатдан пухта ўрганмагунча ҳеч кимнинг психологликка даъво қилишга ҳаққи йўқ. Одам қалбини янглиш йўлларга буриб юборишнинг жавоби жуда оғир. Шоиримиз Абдулла Орипов ёзганидай, инсон қалби билан ҳазиллашиб бўлмайди.

Қабулига келган кишига психолог маслаҳат бермайди. Тўғри йўлни топишга йўналиш беради, холос. Беморга ташхис қўйиш учун уни тинглайди, муаммоларини аниқлайди ва руҳий ёрдам беради. Психологлардан бир соатда катта ўзгариш ёки мўъжиза кутиш — бемаънилиқ. Афсуски, буни ҳамма ҳам билавермайди.

*Бугун психологияга
отилаётган тошлар ва
ишончсизлик кайфиятининг
асл сабаби соҳада назорат
йўқлигидир.*

Ҳозир кўпчилик психолог деганда, «кинотга ўзидан қандайдир энергия йўллаш», «ҳар куни ойнага қараб, “мен бахтлиман” деб тинмай такрорлаш», «пул билан суҳбатлашиш» каби тутуруқсиз маслаҳатлар берадиган маҳмадоналарни кўз олдида келтиради. Табиийки, бу дунёбеҳабарлик сохта психологларга қўл келади. Улар ҳеч бир жавобгарлик ҳис қилмай, оммавий сеанслар, турли терапияларни босиб ўтказаверади. Очиғи, бунақа ишлар замонавий фирибгарликнинг бир кўринишидир. Ўзгаларнинг ташвишидан фойдаланиб, жарақ-жарақ пул қилаётганлар ҳеч кимдан қўрқмаётгани хавотир уйғотади кишида. Нима, одамларни турли ёлғонлар — «насли тозалаш», «генетикани ўзгартириш», «пул чақириш санъати»га ўхшаш юзлаб аҳмоқона мавзулар билан жалб қилаётганларга шаҳар бедарвозами? Уларнинг фаолиятини мутасадди ташкилотлар қатъий назоратга олиши керак.

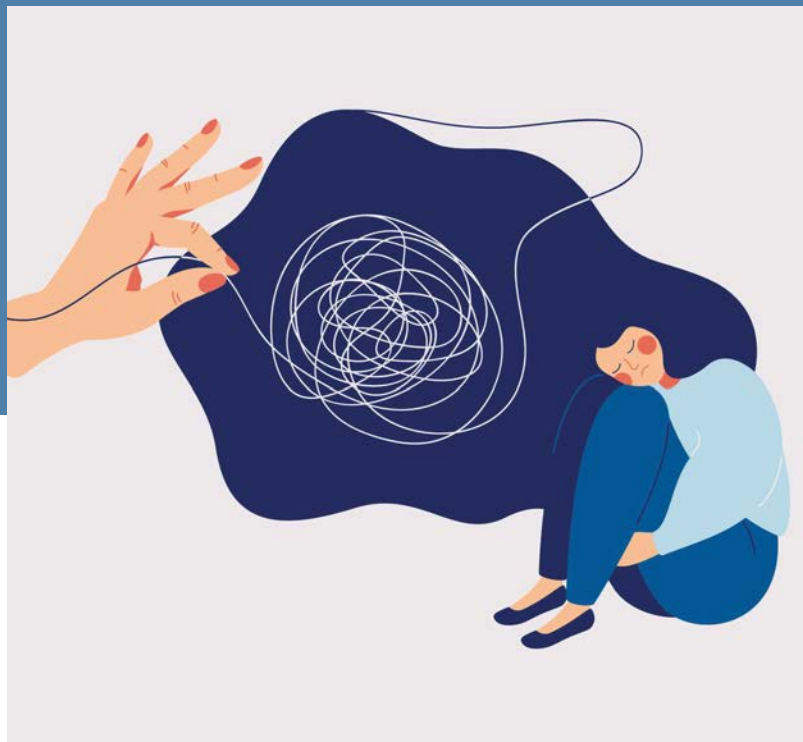
“

*Бу соҳа инсоннинг руҳини,
онгини нафақат яхши
томонга, балки ёмон
тарафга ўзгартириб
юбориши ҳам ҳеч гап эмас.*

Шоира ИСОҚОВА,
оила ва болалар
психологи:

— Юртимизда олий ўқув юртларида психолог мутахассисларни ўқитиш бўйича талай ишлар қилинмоқда. Қисқа вақтда мазкур муаммоларнинг ижобий ечими бўлади, албатта. Шу кунларда аҳолининг психологияга муносабатини оладиган бўлсак, аввало психологиянинг ҳеч қандай йўналиш ёки оқимга тааллуқли эмаслигини айтиб ўтмоқчиман. Бу фалсафадан ажралиб чиққан бир йўналиш ва инсон руҳиятини ўрганувчи фан. Буни билган-билмаган, ўқиган-ўқимаган одамлар ҳам омма олдида чиқиб, ўзидан бир халоскор ясай бошлади. Бунинг ҳисобига илмсиз, сохта психологлар қатлами вужудга келди. Яъни, улар пул эвазига бизнес бошлаб, инсон руҳиятини объект қилиб олишди. Аслида психолог бўлиш учун олий таълим муассасасида ўқиш, энг камида бакалавр, бўлмаса магистр даражаси талаб этилади. Амалиётда эса ҳеч қаерда ўқимаган ёки кимларнингдир икки ё уч ойлик курсида, семинарида қатнашиб «сертификат» олган чаламуллалар ўзини психолог сифатида таништираяпти. Ўзларини психолог, эзотерик, мотиватор ёки бошқа ном билан атаб, бемор қабул қилишаяпти. Оқибатда

руҳий беморларнинг аҳволини баттар оғирлаштириб қўйишаяпти. Психологиянинг барча услублари илмий асосга эга, унда кўп йиллик тақдиротлар натижасида йўлга қўйилган методлар қўлланади. Умуман, шахсни ўрганмай, унинг индивидуал хусусиятларини, ижтимоийлашув жараёнларини билмай бу соҳага киришиш мумкин эмас. Чунки бу соҳа инсоннинг руҳини, онгини нафақат яхши томонга, балки ёмон тарафга ўзгартириб юбориши ҳам ҳеч гап эмас. Илмдан беҳабар, ўзларининг ўй-хаёллари ва фантазиялари асосида беморларни даволамоқчи бўлаётганлар катта хато қиладилар.

Ўзбекистон психологлар ассоциацияси аъзоси Шоира Исоқованинг билдиришича, ҳозир Адлия вазирлиги билан ҳамкорликда бу борада ҳужжат тайёрланган. Шу кунларда психологлар фаолиятини назорат қилувчи меъёрий ҳужжат ишлаб чиқирилиши кутилмоқда. Агар ҳужжат қонуний кучга кирса, ижтимоий тармоқлардаги сохта психологлар фаолияти ўрганилади ва лицензия масаласи ўртага чиқади. Яъни, соҳа қонун билан қатъий тартибга солинади.

ЎН АСР НАРИДАН, ЎН АСР БЕРИДАН

Шомирза ТУРДИМОВ

1. БУТОҒЛАР БАЛАНД ТОҒЛАР...

Юнонлар Олимп тоғини худолар макони, Зевснинг қароргоҳи деб улуғлагани сабаб Олимп бутун Европа адабиёти, санъати, тилида энг улкан тимсолга айланган. Будда роҳиблари Қайлас чўққисини муқаддас санаб, одам наслини чўққига яқинлаштирмайди, бу табу хануз

амалда. Японлар эса Фудзияма чўққисини илоҳий деб қадрлашади. Япон санъати, айниқса миниатюралари, фолклори ва адабиётида Фудзияма миллат тимсолига айланган. Япон ёзувчиси, санъаткори борки, орзу-умидларини «Фудзияма»да изҳор этиб келади.

Одам боласи ҳамиша худони яқиндан билгиси, тасаввурини моддий шаклда кўргиси, тиниқ ифодалагиси, бошқаларга англатгиси келади. Хусусан, ўзини ҳам. Японнинг Фудзия-маси, юноннинг Олимп тоғи, буддавийларнинг Қайлас чўққисида бу англаб бўлмас туйғу, кечинма, тасаввурларнинг ифодаси, шакли турибди. Бу образларни бир мажоз, имуқуқ сифатида қабул қилиш керак. Бахши боболар ибтидода Гўрўғлини – қуёш ўғли, ёзу қиш алмашинувида ёз томоннинг тимсоли деб англагани, сўнгра бу тушунча бадий тус олиб ўзгаргани каби жараёнлар борлигини ҳам унутмаслик керак.

Биз туркийлар – ўзбеклар бу масалада, яъни, тангрини, ўзини англатиш, тасвирлашда қандай ечимга келганмиз?

Турк ҳамиша тилсимли айтади, айтганини айна чоғда яшириб кўмади. Бошқа халқлар моддийлаштирса, туркнинг табиатида абстрактлаштириш ҳукмрон. Моддий ҳолатлар асоснинг сифати бўлиб келади ва тушунчани тиниқлаштирув ўрнига, кўпинча ўзакдан узоқ-узоққа олиб кетади.

Турк илк даврларда худони Кўк тангри дейди. Кўк ранг аслида осмон ранги. Кўк – гардишсиз, уфқсиз, чеку чегарасиз ранг. Туркнинг тасаввури шундай чегара билмайди, худди унинг қудрати ва ожизлиги, тузган ва бузган салтанатларига уйғун, англамлар қолипига сиғмагани каби қолипсиз. Турк кишиси ҳам шундай бир тилсим...

Баъзида ўйга ботаман – агар моддийлаштириш шарт бўлганда турк Кўк тангрини, турк кишисини қандай моддийлаштирган бўларди? Шунда кўз олдимга бир образ, бир обида келади – у ҳам бўлса Юсуф Хос Ҳожиб XI асрда битган, ҳали ҳануз дунёга туркдай сирини очмаган «Қутадғу билиг» асари. Бу ўринда гап яна бир сирга тегишли бўлган, шу асар сирига калит излаётган киши ҳақида. Бу киши – домла Боқижон Тўхлиев (дўстимиз Акиф Азалп домила Бақийжа-а-ан Тухлий-

еф дер эди. Боқижон Тўхлиевга «домла» унвони шу мурожатдан мерос, нақд қолипга тушгандай).

2. «ҚУТАДҒУ БИЛИГ»...

Адабиёт ҳикматдан бошланиб, ҳикматда якунланади. Бу ҳақиқат «Қутадғу билиг»да исботини топган.

Биздан ўн аср нарида, бийдай дашта бошини туман чалган, оқ сочли ёлғиз, буюк бир чўққи турибди. Туман кетмаётганиданми, масофа олислигиданми, кўпчилик туманни кўради, улкан чўққини тўлиқ идрок этолмайди.

Бу ёлғиз улкан чўққи – «Қутадғу билиг» оти билан танилган.

Кун ёруғ вақти Тошкент елкасида Чотқол бўй-басти билан намоён бўлиб, қўл узатса етадигандек манзара кўнгилга ўзгача завқ берганидек, ҳар замон-ҳар замон олисдаги ёлғиз оқ сочли чўққи ҳам бир-бир хос кишиларга кўриниб, ўз маҳобати билан ўзга ақлларни ҳам шоштиради, кўнгилларни тоштиради. Чўққининг улканлигидан, ҳайбатидан кишини сушт босади, сеҳри каловлатиб қўяди. Чўққи бизга қанчалар яқин турса, биз шунча узоқлашаётгандаймиз. Эҳтимол шунданми, сирларини очгиси келмас. Баъзан ўйлар чувалашади.

Кўнгилга бир гап келади: «Биз “Қутадғу билиг”га муносиб ворисмизми ўзи? Тилшунос Қаям Каримов бутун умрини шу китобга бағишлади. “Қутадғу билиг” тилини ўрганди, ҳозирги ўзбек адабий тилига табдил этди. Яна айтадиларки, луғат ҳам тузган. Лекин бу луғатнинг тақдири номаълум. Боқижон Тўхлиев тадқиқотлар чоп этди. Болалар учун асарнинг бир қисмини шеър йўлида бугунга мослаб чоп эттирди, яқинда шеърый табдилни тўлиқ якунлади,

II

«Бугуннинг ўқувчисини ўн аср нарига олиб бориб бўлмайди. Узоқдаги хазина экилмаган уруғ ҳосилидай гап. Табдиллар зарурат. Фақат хазинани замон чарх-палагига оғдириш, авлодлар кўнглига пайвандлаб, бугуннинг маънавий мулкига — фаол қувватга эвириш лозим»

тузган икки минг саҳифалик луғатни чоп этиш ниятида. Домла Тўхлиевнинг тилидан “Қутадғу билиг” тушмайди. Куни-туни, ҳуши-туши “Қутадғу билиг” билан кечади (гувоҳ бўлганимдан айтаман...)».

Табдиллар, ўгирмалар «чайналган» ҳолат. Чайнаб берсанг таъми кетади, қутидаги баҳмалга бир тартибда игна билан санчиб терилган жонсиз капалакларга менгзади. Лекин гапнинг ўроли воқеликни борица қабул этиш ҳам керак. «Бугуннинг ўқувчисини ўн аср нарига олиб бориб бўлмайди. Узоқдаги хазина экилмаган уруғ ҳосилидай гап. Табдиллар зарурат. Фақат хазинани замон чарх-

палагига оғдириш, авлодлар кўнглига пайвандлаб, бугуннинг маънавий мулкига – фаол қувватга эвириш лозим», – деб уқтиради домла Тўхлиев.

Кўпчилик «Қутадғу билиг»ни дидактик асар дейди. Бу сифат хийла четанли фикр. Асарда бутун борлиқ тузилиши, тартиби, унда одамзот, салтанат, жамиятнинг ҳаёт тарзи, асл мезонлари, тирикликнинг маъзи хусусидаги халқнинг қомусий билимлари ҳикмат шаклида айтилган деб тахмин қиламан. «Қутадғу билиг» ўхшаши йўқ дoston. Унда ибтидо ва интиҳо бирлашади. Ҳикмат ҳикматда ҳикмат топади. Табдилдан ўқиймиз:

«Жумлаи жаҳон бунёд бўлгандан сўнг, у кун ва ой билан ёритилди.

Бунёд бўлган бу олам тинимсиз айланади, у билан қўшилиб тақдир чархи ҳам гир айланади.

Яшил осмон авжида юлдузлар бунёд бўлди, қоронғу кеча билан ёруғ кун воқе бўлди...».

Бир он тўхтаймиз. Бу космогоник тавсифни шарҳлаш учун «Қутадғу билиг» ҳажмидан ўн карра катта китоб керак. Яна ўқиймиз:

«Шулардан: Ўн икки ўкак (бурж) юлдузлари булардан бўлакдир, уларнинг айримлари жуфт-жуфт, айримлари тоқдир.

Қўзи (Ҳамал) – баҳорги юлдуз, кейин Уз (Савр) юлдузи келади, Эрандиз (Жавзо) билан Қучиқ (Саратон) яқин юради.

//

«Қутадғу билиг» шундай, йўқ жойдан пайдо бўлиб қолган эмас. У сув ичган булоқлар, қўшилиб оққан дарёлар, жўшиб қуйилган уммон бор. Ҳозирнинг атамаси билан айтсак, асар унган катта адабий муҳит, адиб дунёқарашини шакллантирган илмий-фалсафий мактаблар бор.

Арслон (Асад) билан Бугдойбоши (Сунбула) қўшнидир, кетидан Улғу (Мезон), Чазан (Ақраб) ва Ёй (Қавс) бир-бирига эш бўлиб келади.

Улардан кейин Ўғлақ (Жаддий), Қўнак (Далв) ва Балиқ (Ҳут) юлдузлари келади, мана шу ёритқичлар чиққач, олам ёруғлик касб этади.

Буларнинг учтаси баҳорги, учтаси ёзги, учтаси кузги ва учтаси қишки юлдузлардир.

Буларнинг учтаси олов, учтаси сув, учтаси шамол ва яна учтаси тупроқ бўлиб, борлиқ жонли ва жонсиз мавжудот шулардан бунёд бўлган...».

Нафақат тизим, сўз, атамаларга диққат қилсангиз, тилнинг тотлилиги, тозалиги юрагингизга жаз этиб ёпишади. Инсоннинг ўзлик сари интилуви – руҳнинг Яратганга, таннинг «оби гил»га қайтиши билан қарор топади. Яратган ҳикматидан бу кенг оламда ўзининг арши аълосидангина аниқ кўринувчи, ҳамма-ҳамма нарсалар ўртасида ақл бовар қилмас даражада уйғунлик, бирлик мавжуд. Ўн икки ой – бир йил... Ўн икки йил – бир мучал... Ҳар бир ойнинг ўз ўкаки бор... Ҳар бир одам

«Ҳикмат» шундай уқтиради...

*Ўзини қадрламагани ўзгалар ҳам
ҳурмат қилмайди. Нимаики бор
баҳосиз қолса, хор бўлади. Хорлик
зорликни, зорлик қарамликни
етаклаб келади.*

қайси бурж остида туғилган бўлса, феъл-атворининг бурж табиатига мос келуви... ва инсон аъзоларининг ўн икки буржга рост бўлуви... ушбу уйғунлик, мукамалликнинг далил-исботи, ибратларидандир. Инсон эзгу амал билан яшаса, кўк тоқидаги юлдузнинг ботартиб айланувига қўлқанот бўлади. Аксинча иш юритса, ўзи ва юлдузи, алал оқибат табиату жамият ўртасида номутаносиблик туғилиб, «ўн саккиз минг олам» мувозанати бузилади. Қилдай хато мукамал тартибга, уйғунликка шикаст етказилади. Ана шунда турли офат, ҳалокатлар юз беради. «Бирники – мингга, мингники – туманга», «Неки кўнгилда кечар – табиатга ҳам кўчар» деганлари шунга айтилган.

«Ҳикмат» шундай уқтиради... Ўзини қадрламагани ўзгалар ҳам ҳурмат қилмайди. Нимаики бор баҳосиз қолса, хор бўлади. Хорлик зорликни, зорлик қарамликни етаклаб келади.

Билга Юсуф Хос Ҳожиб ёзади:

«Китобга “Қутадғу билиг” деб ном бердим, ўқувчини бахтга элтсин, уни яхши ишларга йўлласин деб умид қилдим.

Ўз айтмоқчи бўлган сўзларимни китоб қилиб ёздим, шоядки, унинг шуҳрати жумла жаҳонга ёйилгай.

Одам олам жаҳон бахтларга эришса, бахтиёр бўлади, сўзларим чиндир.

Қиссамни Кунтуғди элиг номи билан бошлаганимнинг сабабларини айтайин, эй яхшилар.

Кейин Ойтўлди ҳақида ҳикоя қилдим, муқаддас бахтларга ва бахтиёрлик кунлари у туфайли ёрийди.

Кунтуғди дегани чин адолатдир, Ойтўлди дегани эса бахт-саодатдир.

Улардан кейин Ўғдулмиш ҳақида сўзлаганман, унинг оти заковат, у одамни улуғлайди.

Ундан сўнг Ўзғурмиш ҳақида сўзладим, унинг маъноси офият демакдир.

Қиссам мана шу тўрт нарс ҳақидадир, уқиб ўқиганлар бу сўзларнинг маънисига етадилар».

Адиб бераётган калит, йўриқлар бизни улкан хазинага элтиши аниқ, фақат биз чинакам эгага айланишимиз лозим.

«Қутадғу билиг» шундай, йўқ жойдан пайдо бўлиб қолган эмас. У сув ичган булоқлар, қўшилиб оққан дарёлар, жўшиб қуйилган уммон бор. Ҳозирнинг атмаси билан айтсак, асар унган катта адабий муҳит, адиб дунёқарашини шакллантирган илмий-фалсафий мактаблар бор.

Фақат тақдир тақозоси билан бизга биргина «Қутадғу билиг» етиб келди, холос. Биз бирдан туманга бора олсак, «Қутадғу билиг»ни теранроқ англаймиз. Ҳикмат топамиз.

Домла Боқижон Тўхлиев ана шундай ҳикматга йўлиққан замондошимиз, «Қутадғу билиг»дай улкан уммондан қабатимизда туриб қониқиб сув ичаётган, қулоч ёзиб бемалол сузаётган киши. Кимки эркин сузса, гунг сўзлашга орзуманд бўлгандай ҳавас билан қарайман. Сузишни билмайман-да, тиззамдан баланд келган сувдан чўкиб кетаман деб кўрқаман. «Қутадғу билиг» эса тубсиз, сарҳадсиз уммон, тасаввурни, ҳаёлларни ютиб юбуровчи уммон. Мен уммон қирғоғида туриб фикрга чўмаман. Худди япон Фудзиямада, юнон Олимпда, буддавий Қайласда яшаётгани каби...

ОФИЗ ДУОСИ БОР...

Бизнинг Кўрғон шевамизда «оғиз дуоси бор» деган гап юради. Адабий тилда англатилса «сўзнинг магияси бор» деб ифодалаш мумкин. Боқижон Тўхлиев оғиз дуоси бор киши. Онам «Туғсам ўзини туғибман-да, феълини ҳам туғибманми?» деганидай эл орасида камдан-кам одам оғиз дуоси бор бўлиб туғилади. Эл буни худо берган хислат деб билади, бу хил кишилар алоҳида ҳурматда бўлади. Даврадагилар бу кишининг гап-сўзини жон қулоғи билан тинглайди, яна гапирсин деб бир меҳмонхона одам оғзига қарайди. Боқижон домла ана шундай хислатли одам. Закийлик, ҳозиржавоблик, донолик унга туғма хусусият. Домла ўсмирлик даврида кечган бир воқеани хотирлайди:

«Сўз, фикрнинг қуйма бир ҳолати бор-ку, уни ўйлаб, истаб топиб бўлмайди-да,

бу нарсани ўша жойнинг ўзи юзага келтиради. Эсланаётган ҳолатда яна бир нарса борки, бу ёш билан ҳам боғлиқ. Айниқса, ўсмирлик ёшида айна ҳолат бутун одамзотга тегишли бўлади десак адашилмайди. Ўзи одамзот ҳеч қачон ютқазишни истамайди. Беллашувларда, қайси тури бўлмасин, жисмонийми, маънавийми, фавқулодда ютқазишлар кишига ҳамиша катта сабоқ бўлади. Бизнинг халқимизга хос бўлган хусусиятлардан биттаси фикрий (маънавий) мусобақалар бор-ку, киши танлайди. Сўз ўйини қилиш қобилияти ҳаммага ҳам берилган хислат эмас-ку. Сўз ўйинларини ким қилади? Биринчидан одам сўзни ҳис қилиши, тушуниши, энг муҳими, ундан ўзи завқ ола билиши керак ва бераётган жавоби бор-ку, ҳарфига муносиб бўлиши шарт.

У замон колхоз даври эди. Мактабга қатнаймиз, бизлар бошқа-бошқа қишлоқлардан йиғилиб катта синфга борамиз, колхоз мошин ҳам ажратган, бу мошин ҳар доим ҳам қатнамайди. Кўпинча пиёда кетардик. Учинчи вариант – велосипедда қатнаймиз. Қайтишда ўрмон хўжалигининг олдида ажраламиз. Бизнинг ёнимизда ким? Тўртта йигит, яна тўртта қиз. Қизларни ҳам биз велосипедда олиб бориб, олиб қайтардик. Шунда ажрашаётган пайтимиз Тошпўлат – янги синфдош «Отанга салом айт» деб менга айтди. Бу гапни беписандлик билан бир айтди, индамадим, икки

Онам «Туғсам ўзини туғибман-да, феълини ҳам туғибманми?» деганидай эл орасида камдан-кам одам оғиз дуоси бор бўлиб туғилади. Эл буни худо берган хислат деб билади, бу хил кишилар алоҳида ҳурматда бўлади.

айтди, жавоб қилмадим. Учинчи айтганда «Отам онангга салом айтди» дедим.

Одамзотда, айниқса ўсмирлик вақтида қизларнинг олдида ўзини кўрсатишга майл-рағбат кучли бўлади. Тошпўлатда бу ортиғича эди. Яна ор-номус деган нарсалар ҳам бор. Ўзини кўрсатишда, ҳимоя қилишда ҳам ҳолат бир хил. Менинг жавобим ҳимоя эди, ҳужум эмас...».

Ўсмир Боқижон Тўхлиев бу жавоби билан бадиха айтган. Бадихагўйлик қобилиятнинг қуввати. Муносиб куйма жавоб сонияда кўнгилда туғилади. Темир қизигида босилмаса, дам ўтади. Қиймат совийди. Энг муҳими, «оғиз дуоси бор» одамда бу қобилият «бир отарлик» ҳолат эмас. Доимий равишда анъанавий тусга киради. Домладаги бу қувват уни «Қутадғу билиг»га ошно қилди. Кўнгил дарчаларининг Юсуф Хос Ҳожиб куйлаган қувват дарчасига рост бўлишига шароит яратди. Чунки мавзу тасодифан, ўз-ўзидан танланмайди. Тасодифлар ҳам умум қонуниятга бўйсунди. Минг йил наридаги сўзларнинг тирилиши, Юсуф Хос Ҳожиб туйган туйғу, фикрларнинг асрлар оша қайта тикланиб, қад ростлаши ана шу «оғиз дуоси бор» кишигагина муносиб кўрилиб танланади, гал келганда «турли-турли сўзлаш» шароитини яратади. Сўзлаш, саннаш бўлмайди, «Қутадғу билиг»га мос жаранг топади.

4. «УЗАНГИДОШ...»

Узангидош – давradoш, бир авлод вакили дегани. Бугунги кунда етмиш ёшга етиб, ошиб турган оғаларни ҳам узангидош атаймиз. Узангидошлик моҳиятда ҳам табиат, жамиятнинг умумий олтин қонуниятлари: иссиғу совуқ, оқу қора, туну кун, ёзу қиш, эру аёл, катта-кичик, пас-ту баланд, яхши-ёмон, қўйингки, барчаси ола ўзанда биргаликда оқади (бу хусусда сўзлаш кўп вақтни олади, қайд билан чекланамиз). Домла Тўхлиевнинг узангидошлари деганда адабиётшунослигимиз, тилшунослигу фолклоршуносларнинг бутун бир ҳалқаси кўз ўнгимизда намоён бўлади. Булар: Насимхон Раҳмон, Акиф Бағир, Қурдош Қаҳрамон, Султонмурод Олим, Раҳматулла Барака, Зухриддин Исомиддин, Нишонбой Ҳусанлар. Ҳар бир ижодкор ҳаётида узангидошларнинг ўрни алоҳида. Қовун қовундан ранг олгани, чиллаки чиллакини кўриб чумак ургани каби ҳар бир авлод ижодини узангидошларсиз тасаввур қилиб бўлмайди.

...«кишида фикрлаш иштиёқи, кашфиёт завқи бор. Бу жуда муҳим. Олим ҳамма вақт ўқийвермайди, ҳамма вақт ёзавермайди. Оддий бир суҳбатда ажойиб турткилар

II

Олим олимнинг қайроғи! Лекин ҳар қандай олим ҳам қайроқ дегани эмас-да. Баъзи бир қайроқман деганлар ўткирламайди, ўта силлиқлашиб кетган, ишдан чиқиб бўлган... ишдан чиқаради...

пайдо бўлади. Ўша бир турткини берадиган суҳбатдош ҳам муҳим. Шундай, бошқа жойларда сиз ахборот берувчига айланасиз. Информацияни қабул қилиш жараёни ҳам олим учун катта имконият. Сиз айтдингизми ёки бошқа бировми айтган эди «Олим олимнинг қайроғи» деб. Ҳа, олим олимнинг қайроғи! Лекин ҳар қандай олим ҳам қайроқ дегани эмас-да. Баъзи бир қайроқман деганлар ўткирламайди, ўта силлиқлашиб кетган, ишдан чиқиб бўлган... ишдан чиқаради... (Тўхлиев суҳбатидан – Ш.Т.)».

Нақшбанд ҳазратларининг суҳбатни камолот асосларидан бири сифатида санагани бежиз эмас. Ҳар бир ижодкорнинг хос суҳбатдошлари бўлади. Режиссёр Баҳодир Йўлдош бир даврада айтган эди: «Биз Усмон Азим билан уч ой, беш ойда бир кўришиб қоламиз. Суҳбатимиз қаерда тўхтаган бўлса, қайта кўришганда шу жойдан давом қилади. Асло узилмайди, изоҳ сўралмайди...». Худди шунингдек, домланинг уйчилик қадрдонлари Жаъфаров Абдусаттор (1940 йил туғилган – бутун умр жисмоний тарбия ўқитувчиси бўлиб ишлаб келган) ва Обилжон Сидиқов (1936 йилда туғилган, миришкор пахтакор) билан суҳбатларига гувоҳ бўлганман. Айниқса, Обилжон бува билан Боқижон домланинг қадрдонлигига ҳавас қилса арзийди. Бу суҳбатлар ҳам танаффусларни тан олмайди. Қанча вақт ўтмасин, ҳар кўришганда бошқа гап-сўзлар унут бўлса ҳам, суҳбат аввалги келган жойидан давом этаверади... Бу ҳолат «ҳикмат»нинг эл орасига сингишгани, бардавомлигига гувоҳ ўтади...

5. «БИЛИГ» БОҒИДАН ОЛМА...

Боқижон Тўхлиев. Қўқони латиф қаботида, Сирдарё ёқасидаги Оқжар қишлоғида 1954 йил 11 мартда туғилди.

1983 йили «Қутадғу билиг» поэтикаси» мавзусида номзодлик ишини, 1992 йили «Юсуф Хос Ҳожиб ва туркий халқлар фольклори» мавзусида докторлик ишини ёқлади.

1993 йилдан профессор.

Ўнлаб китоб ва йигирмадан ортиқ дарслик, 500 дан ортиқ илмий-оммавий мақоланинг муаллифи.

12 нафар фан номзоди, 4 нафар фан докторига устоз.

6. ҲИКМАТ...

Айтди:
Тоғ баланд экан.
Жавоб қайтди:
Сен пастдасан.

* * *

«Қутадғу билиг» улкан чўққи,
маҳобатли тоғ.

7. ҲИССА:

Тоққа чиққан тоғдай юксалади.

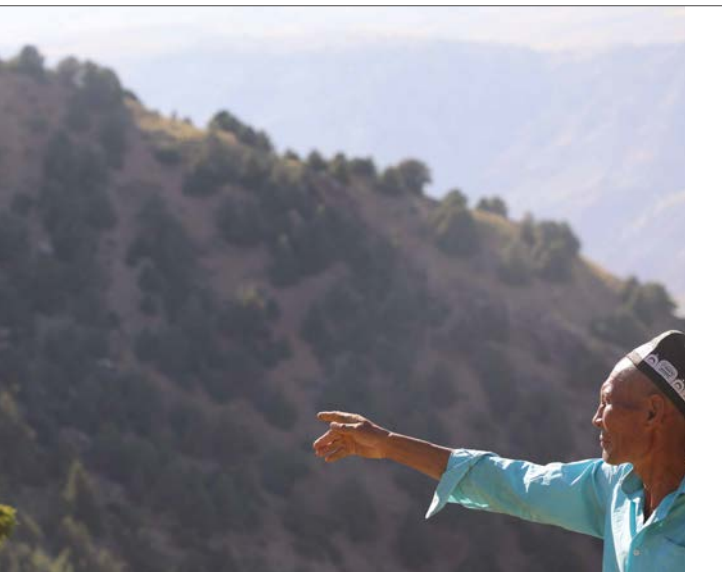
Юксак чўққидаги кишини таниб-танимай ўтаётганлар худди «Қутадғу билиг»ни билиб-билмай, англаб-англамай қолаётганларга ўхшайди.

ОНАДАН ОЛИСЛАЁТГАН одамлар

2020 йил баҳорида «covid» чилласи жорий қилингани эсингиздами? Ўшанда ер аҳлини тожли ўлат ларзага солган эди. Биз ҳам эл қатори ишни уйда давом эттирадиган бўлдик. Уч кундаёқ ҳаммамиз зерикдик. Шунда қишлоққа, ота уйимизга, она-жонимизнинг олдига кетсак-микан деган фикр хаёлимизга келди. Бу орада укам қўнғироқ қилиб, қишлоққа чақириб қолди. Минг бир истиҳола билан йўлга чиқдик. Чунки бизга қишлоқдошларимиз касаллик тарқатувчи деб қарашидан чўчиб турардик. Тошкентдай катта шаҳардан бораяпмиз, қишлоқ одамлари сал бўлса ҳам ўзини олиб қочса керак деб ўйлардик. Йўқ, аксинча, биз ўзимизни тортганимиз сари улар бизга кўпроқ интилар, амакилар, хола-ю бўлалар, қўшнилари кетма-кет суҳбатга келар эди. Ҳа, дунёни остин-устун қилган ўлат бу ерга етиб келмаганди. Биз бундан хайратда эдик...

Ана шундай кунларнинг бирида ҳаётимиз буткул ўзгариб кетишига сабаб бўлган Ёнғоқли қишлоғига меҳмонга бордик.

ҲАР БИР ГИЁҲ БИР ДОРИ

Аввал ҳам тўй-маъракаларда Ёнғоқ-лида меҳмон бўлганмиз. Аммо тоғ сайрига ҳеч фурсат бўлмаган эди. Чор атрофи арчазор билан қопланган бу қишлоққа келишнинг ўзи ҳеч бир саёҳатдан кам бўлмаса-да, бу сафар атай тоққа чиқишга аҳд қилдик. Бизга ёши олтмишдан ошиб, етмишга эниб бораётган, қотмадан келган Асад бобо йўлдошлик қилди. Мўйсафид билан гурунгимиз жуда қизиди. Асад бобонинг айтишича, бир замонлар тоғ аҳолиси чўлни ўзлаштиришга сафарбар этилганда улар ҳам биринчилар қаторида кўчиб кетишган экан. Аммо у ерларнинг об-ҳавосига сира кўника олишмабди. Кўп ўтмай тоби қочиб, шифокорлар даволай олмагач, тагин Ёнғоқлига қайтиб келибди.

«Уйдагиларнинг ҳайҳайлашига қарамай ўзимни ўзим даволай бошладим, – деди Асад бобо. – Ақлим етганча ота-боболаримдан эшитиб ўрганган усулларни қўлладим. Тиббиётга оид китобларда айтилганларни эринмасдан, бирор кам-кўстсиз қилдим. Кундан-кун соғлиғим яхшиланиб борди. Вақт ўтиб буткул тузалиб кетдим. Шу-шу, тоғимиздан ҳеч қаерга жилмайман. Қўлимдан келганича оиламга, таниш-билишларга турли гиёҳлар топиб бераман. Улардан фойдаланиш йўллари йўргатаман. Тоғнинг камина юрмаган сўқмоғи йўқ ҳисоби. Ёзда кампирим билан уч-тўртта сигир, беш-олти қўй-қўзини ҳайдаб, дара бўйидаги кулбамизга кетамиз».

Мўйсафиднинг гапларига қулоқ тутиб, йўл машаққатини унутдик. Асад бобо йўл-йўлакай ҳар бир камар, сой, ҳатто каттароқ харсанг тарихини сўзлаб берарди. Гиёҳларни бир-бир таништириб, уларнинг шифобахшлиги

“

Ақлим етганча ота-боболаримдан эшитиб ўрганган усулларни қўлладим. Тиббиётга оид китобларда айтилганларни эринмасдан, бирор кам-кўстсиз қилдим. Кундан-кун соғлиғим яхшиланиб борди. Вақт ўтиб буткул тузалиб кетдим.

ҳақида гапирарди. Унинг сўзларини тинглаб, «демак, тоғларимизда шифосиз гиёҳ йўқ экан-да» деб ўйлайди одам. Асад бобо худди кўнглимизни ўқигандек «Шунча гиёҳ турганда одамлар оддий иситма қилса ҳам дорихонага югуради. Кошки ўша дорилар бутунлай тузатиб юборса» деди.

ТУШЛИҚДА ТУФИЛГАН РЕЖА

Ўша кезлар одамлар ҳаёт ва ўлим оралиғи бир қадам эканини ҳис этиб, уйда жон ҳовучлаб ўтирганида биз табиат қўйнида саёҳатда эдик. Асад бобо ойнадай тиниқ сойни, шифтидан ёмғирдай сув томчилаётган тош камарни ва исми жисмига монанд Сувпуркар булоғини кўрсатди. Бу манзилларнинг ҳар бири алоҳида китоб бўладиган жойлар экан. Ниҳоят, мезбон ҳар тарафи 100 метр чамаси текисликка олиб чиқди. Тепасидан ариқ ўтган, яланг бу жой илгари кўра ёки ўтов бўлган эрса ажабмас.

«Шу жойга сиҳатгоҳ қуриш керак, – деди Асад бобо уловдаги тўшакларни ерга тушираётиб. – Жуда шифобахш жой. Қон босими бор меҳмонлар шу ерда шифо топиб кетган. Ҳавоси зўр. Бир томо-

ни булоққа яқин, бояги кўрган ёмғирли камаримиз ҳам узоқ эмас. Тошкандаги катталарга бу жой ҳақида айтиш керак».

«Уларга айтишдан аввал шифобахш-лигига ўзимиз амин бўлишимиз керак-да, – дейман ярми ҳазил, ярми чин қилиб. – Бир ўтов қуриб беринг, ўн-ўн беш кун яшаб кўрайлик. Фойдаси сезилса, кейин одамларга етказамиз...».

«Гап бўлиши мумкин эмас, эртагаёқ ўтов қуриб бераман», – Асад бобо бирдан жиддий тортади.

Шомга яқин бобога таътил олиб, яна келишимизни айтиб ортга қайтдик. Бу гапимизга у рози бўлди-ю, егулик ғамлаб келишимизга қўшилмади: «Бир қўзининг пулини олиб келсангиз бўлди. Қолган егуликлар, сут-қатиқ ўзимизда бор. Товатощда ўзим нон ёпиб бераман».

ЎТОВ УЧУН ҚАЙТИБ КЕЛДИК...

Орадан кўп ўтмай чилла сал юмшагандай бўлди. Тошкентга қайтдик. Сўнгра кутилмаганда тақиқлар яна кучаяди деган хабарлар тарқалди. Шунинг учун йўллар ёпилмасидан тагин тоққа жўнаб кетдик. Асад бобо ўтовда дам олмоқчи бўлганимизни эшитиб, ёш боладек суюнди.

– Ўтовни ҳалиги жойга қурмадим-ей,
– деди юкларимиз ортилган эшакка хала
бераётиб Асад бобо. – Ўйлаб кўрсам, у жой
жуда овлоқ экан. Айиқ, бўри дегандай.
Билиб бўладими?! Шунга кулбамизнинг
шаппатига ўтов қурдим. Қўшнилардай
яшаймиз худо хоҳласа...

Ўтов бизга манзур бўлди. Асад бобо-
нинг кулбаси, кўраси шундоққина кўри-
ниб тураркан. Ўтов билан кулбанинг
орасида каттагина сой ҳам бор. Муҳими,
Асад бобонинг кўз ўнги, ҳов десак эшити-
лади. Аёлим, кенжатоим ва камина ўтов-
да яшай бошладик.

ТОҒДА ТАРҚАГАН «ЎЛАТ»

Бир-биридан қизиқ гурунглار асно-
сида кўз ўнгимда Асад бобонинг тийна-
ти тиниқлашиб, сийрати яққол кўрина
бошлади. Унга қараб табиатнинг ҳақиқий
жонкуяри шундай бўлса керак деб ўйла-
дим. Қуриб бораётган арчазорлару, йўқ
бўлиб кетаётган гиёҳлар ҳақида афсус би-
лан гапириб сира чарчамасди. Бир куни у
каминани бир тепаликка етаклади. Ман-
зилга етгач, рўпарадаги тоғ биқинида бир
чизиқ бўлиб ажралиб турган, узокдаги
қалин арчазорга ишора қилди.

– Яқин йилларгача шу атрофдаги
ҳамма жой худди шундай қалин арчазор
эди, – деди йиғламоқдан бери бўлиб. –
Аёвсиз қирқишаяпти иймонсиз одамлар.
Ўша қалин жой нега қуюқ арчазор, би-
ласизми? У ерга одамлар қадами етмаяп-
ти – икки томони чуқур жар, арчани суд-
раб ўтиб бўлмайди!

– Ўрмон қоровуллари индамайдими?

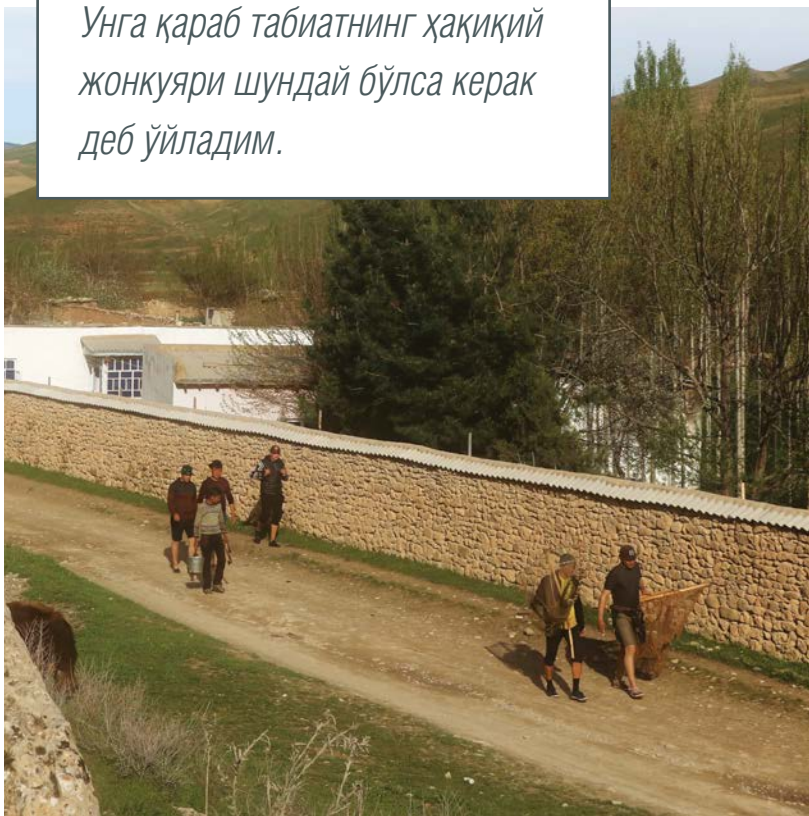
– Бир хил қоровулнинг ўзи ҳам ше-
рик бўлса керак. Аммо шерик бўлмаган
тақдирда ҳам жуда катта ҳудудга битта
қоровул қўйилади, эплай олмайди. Ноин-
софлар арчани кесиб, кўздан пана жойга
яшириб қўяди. Вақт ўтиб арча эскира-
ди. Ўрмондан қуруқ оғоч олиб чиқишга
қонунда тўсиқ йўқ. Шу тоғдан битта чўп
ҳам олиб кетмайсан дейдиган қонун, ўр-

монни уйидай қўрийдиган одамлар ке-
рак.

Улар арчани ўтин, иморатига ёғоч
қилиб ишлатади. Ёғочни сотиб ол деса-
ку одамлар кўнар, лекин бола-чақаси
совуқда қолса, пешонасига милтиқ тира-
сангиз ҳам арчани кесаверади. Кўп айта-
ман, арчаларга яқин яшайдиган аҳолига
текин, ҳеч бўлмаса арзон кўмир тарқатиш
шарт. Пишир-куйдирга суюлтирилган
газни арзон нархда кўпайтириб ташлаш
керак. Шунда арча кесмасликни талаб
қилса бўлади. Балки терак экадиганлар-
ни рағбатлантириш керакдир.

“

*Бир-биридан қизиқ гурунглар
асносида кўз ўнгимда Асад
бобонинг тийнати тиниқлашиб,
сийрати яққол кўрина бошлади.
Унга қараб табиатнинг ҳақиқий
жонкуяри шундай бўлса керак
деб ўйладим.*

“

*Шу баҳона меш учун тери ошлаш,
қоринмой учун қорин ошлаш,
ёғочдан уй анжомлари ясаш,
арқон эшиш, кийиз пишитиш,
товатошда нон пишириш каби
унутилаёзган маҳаллий касб-
корлар билан танишдик.*

Бу ичида дарди бор одамгина айта оладиган ўринли мулоҳазалар эди. Ўша вақтда биз тождор ўлат сабаб инсоният тақдири ҳақида қайғурганимиз каби Асад бобо арчалар ҳақида куйиб пишарди. Тоғда тарқаган «ўлат»га барҳам бериш ҳақида қайғуларди.

ЎТОВДА ТОПИЛГАН ҲАҚИҚАТ...

Зерикиб қолмаслигимиз учун Асад бобо ора-сира миллий таомлар пишириш баҳонасида кулбасига чақириб, удумларимизни кўрсатиш учун атай турли «томошалар» ташкил қиларди. Шу баҳона меш учун тери ошлаш, қоринмой учун қорин ошлаш, ёғочдан уй анжомлари ясаш, арқон эшиш, кийиз пишитиш, товатошда нон пишириш каби унутилаёзган маҳаллий касб-корлар билан танишдик.

Бу ерларда фикрлашга, хотиржам мулоҳаза юритишга вақт бемалол эди. Арчалар оралаб бирон тепаликка чиқасиз. Уч томон қалин ўрмон. Даранинг куйи қисмидан қишлоқ аҳлининг томорқаларида ўсган теракларнинг учи кўзга ташланади. Узоқдаги уйлар гугурт қутисидай кўринади. Аҳён-аҳёнда чўпонларнинг қийқириғи, қишлоқ аҳлининг алоқа воситаларисиз узоқдан сўзлашиши қулоққа чалинади. Шамол тескари эсан пайтда даранинг шовуллашидан бошқа

товуш эшитилмайди. Шундай хотиржам пайтда фикрлар ҳам тиниқлашади. Хаёлимни эса ҳамон ўша савол банд этган эди: «covid» деганлари ростан ҳам бор баломи? Чиндан ҳам юзлаб-минглаб одамлар ўлаётгани, тез тарқалаётгани, ўта юқумли экани ҳақиқатми? Нега бу қишлоқларда унинг дарағи йўқ? Ахир ҳафтада бир кун бўладиган бозорга шаҳардан савдогарлар келади. Маҳаллий аҳоли умуман ҳимояланмаган, бир оила учун битта ниқоб – ким бозорга борадиган бўлса, чўнтагига солиб кетаверади. Мақсад ҳимоя эмас, жарима тўламаслик! Ҳатто бир сафар жуда кулгили ҳолатга гувоҳ бўлдик – бозордан қайтиб кетаётган одамдан кўшниси ниқобини сўраб олиб қолди.

Тиббий нуқтаи назардан, шу куннинг ваҳимали талабларидан келиб чиқиб қараладиган бўлса, бу асли кулгили эмас, балки ўта аянчли ҳолат. Аммо натижага қаралса, саросимага туширадиган ҳеч нарса йўқ. Бу яқин атрофдаги қишлоқларда касаллик юктириб шифохонага тушган одам ҳақида эшитмадик. Аксинча, улар «шу касал келганидан бери қишлоғимизда ҳеч ким оғримай қўйди-я» деб қўйишади. Балки бу гапда ҳам жон бордир. «Катта хавф бўй кўрсатса, кичиклари унутилади» дейишади-ку.

Хуллас, ўтовдаги ҳаётимиз давомида ана шу саволларга ечим топгандай бўлдим. Яъни, бу касаллик борлиги аниқ бўлса, демак, у бу қишлоқларга келмай қолмаган. Фақат бу ерда ўзини намоён қила олмаяпти. Сабаби – аввало бу ердаги одамлар унинг соясидан, ўзидан олдин келадиган ваҳимасидан қўрқмаяпти, саросимага тушмаяпти. Бунга уларнинг вақти ҳам йўқ. Иккинчидан, одамларга юққан тақдирда ҳам уни писанд қилиб ётиб қолишмаяпти. Кундалик ишлари билан бўлиб, оёқда ўтказиб юборишаяпти. Чунки бурнини тортиб, қисқа-қисқа йўталаётганлар учраб турибди. Қизиғи, улар буни бошқалардан яшириб, паналаб

олаётгани йўқ, аксинча, давранинг ўрта-сида туриб, «covid» бўлиб қолдимов деб кулиб қўяди. Бошқалар ҳам бундан заррача сесканмайди. Бунинг устига доим доривор гиёҳлару сут-қатиқ тановул қилиб юрган одамларда иммунитет кучли.

Шуларни ўйлар эканман, шоир Холмуҳаммад Ҳасаннинг «дарвешона» тадбири тарихи ҳақидаги гапи ёдимга тушади. Унинг айтишича, қадимда қишдан заифгина бўлиб чиққан аҳоли устига баҳорда турли юқумли касалликлар тарқалиши хавфи ошган. Бу касалликлар кимларгадир ёпишиб олиб кучайиб кетмаслиги учун оммавий юктириш маросими ўтказилар экан. Яъни, қишлоқдан бир неча киши дарвеш кўринишида кийиниб олиб, ҳамма хонадонларга кириб чиқар, одамлар дастурхонларидан уларга егулик берар экан. Шу тариқа хонадонлардан олинган таомлар бир жойга тўплангач, ҳамма йиғилиб келиб, уни ўртада баҳам кўрган. Натижада янги уйғонган касалликлар ҳаммага тарқалиб, кучсизланар ва халққа жиддий жабр етказа олмас экан.

Бу гаплар кимгадир эриш туюлиши мумкин. Аммо аслида табобатда ҳам, замонавий тиббиётда ҳам унинг асослари тан олинган. Агар хабарингиз бўлса, «covid» авж олган пайтда айрим мамлакатлар «оммавий иммунитет» усулини қўлагани ҳақида хабарлар тарқалган ва буни кимлардир танқид ҳам қилганди.

Шулардан хулоса қиладиган бўлсак, қишлоқларда ўзлари билиб-билмаган ҳолда ана шу усул иш берган бўлса ажаб эмас...

Оммавий юктириш усули самарали ишлаши учун аҳоли шунга тайёр бўлиши, яъни одамларда енгил касалликларни енга олиш учун иммунитет етарли бўлиши керак. Иммунитет – инсоннинг (ҳатто ҳайвонлару ўсимликларнинг ҳам) ташқи таъсирларга қарши курашувчанлик қобилияти. Табиатга қанча яқин бўлсангиз бундай қобилият шунча кучли бўлар экан!

ОҚПАШШАНИ ҚУВГАН ЎСИМЛИК...

Узоқ мулоҳаза, таниш табиб ва шифокорлар билан фикр алмашиб келган ху-

лосамиз шу бўлди: инсон табиатга қанча яқин ва серҳаракат бўлса, кайфияти юқори, ишчан, руҳи тетик бўлади. Бундай одам унча-мунча касалликни ўзи ҳам сезмаган ҳолда енгиб кетаверади!

Бу масала ҳаёт учун қанчалик муҳимлигига эса, орадан бир йил ўтиб, оддий ўсимлик мисолида гувоҳ бўлдик. Гап шундаки, Қибрайнинг Маданият маҳалласида гўрков бўлиб ишлайдиган Фазлиддин ака ҳовлисига иссиқхона қуриб, бодринг ва қизилчани алмашиб экишни бошлайди.

«Қўшнилари қўшимча даромад бўлади деганига қизиқиб ишлай бошладик, – дейди Фазлиддин ака. – Ўзимда тажриба бўлмагани учун ҳар бир қадамни қўшнилардан сўрайман. Аммо энг қизиғи, ниҳол жойидан кўтарилиши билан асосий ишимиз дори сепиш бўлиб қолди: ниҳол кўтарилмаяпти, бу дорини беринг, барги сарғайибди, у дорини беринг, касаллик пайдо бўлибди, буни сини, қурт пайдо бўлибди, унисини... Хуллас, кайфиятим тушди. Қўшниларга норозилимни айтсам, «ҳамма шундай қилади, бошқа йўли йўқ» дейишди. Қизилчада ҳам, бодрингда ҳам шу гап экан. Тўғриси, болалар, неваралар еб қўймасин дея саросимага тушиб, эртароқ бозорга чиқариб сотиб юбориш ҳаракатини қилардим.

Тўртинчи марта хирмон кўтаргач, сабрим чидамади. Айниқса, гўрков эмасманми, ҳар майит келганида одамлар орасида нимадан ўлгани ҳақида суҳбат бўлади. Биласизми, кейинги пайтда ўсимта сабаб вафот этганлар ҳақида тез-тез эшитадиган бўлдим. Бир сафар нега бу касаллик кўпайиб кетди десам, «еган-ичганимиз заҳар бўлиб қолди-ку» дейишса денг. Миямда чақмоқ чаққандай бўлди. Хаёлимдан «наҳотки ўзим қабрини қовлаган шу майитларнинг ўлимига ҳам ўзим сабабчи бўлсам» деган ўй ўтди-ю, қўрқиб кетдим. «Бўлди, бошқа экин экмайман» деб ўзимга ўзим ваъда бердим...

Бир куни суҳбатда маҳалладошларга бўлган воқеани айтиб бериб, энди ҳеч нарсга эҳмоқчи эмаслигимни айтдим. Шунда бир ёш йигит маслаҳат берди: «Ака, дорисиз етиштиришга уриниб кўрмайсизми, бўлмаса, мен бир олим йигитни биламан, ўзининг тажрибахонасида кимёвий дориларсиз қизилча етиштираётган экан».

Шу тариқа микробиолог, биология фанлари доктори Бахтиёр Расуловнинг маслаҳати билан деҳқончиликни давом эттирдим. У киши берган битта бактерияли суюқликдан бошқа на ўғит, на заҳар ишлатдим. Қизиғи нима, биласизми, авваллари оқпашша деган балога қарши де-

ярли ҳар куни заҳар сепардим. Барибир йўқолмасди. Ҳозир эса худонинг қудрати билан оқпашша ҳар шомда ҳовлига келади, аммо худди рухсатномаси йўқдек иссиқхонага киролмасдан қайтиб кетади... Шунисига жуда қойил қолдим...».

“

Бир сафар нега бу касаллик кўпайиб кетди десам, «еганичганимиз заҳар бўлиб қолди-ку» дейишса денг. Миямда чақмоқ чаққандай бўлди. Хаёлимдан «наҳотки ўзим қабрини ковлаган шу майитларнинг ўлимига ҳам ўзим сабабчи бўлсам» деган ўй ўтди-ю, қўрқиб кетдим.

Ўшанда биз Фазлиддин аканинг олди-га айнан Бахтиёр Расуловнинг (ижтимоий тармоқда Бахтиёр Абдуғафур тахаллуси билан таниқли) хабарига асосан тоза маҳсулотга харидор бўлиб борган эдик. Фазлиддин аканинг оқпашша ҳақидаги гапи бизни лол қолдирди. Зеро, Бахтиёр оғанинг био-азоти билан яхши таниш эдик, бактерияли суюқлик ҳаводан азот ўзлаштириб, ердаги эримай ётган озукаларни сўриб бериши ва ўсимликнинг курашувчанлик қобилиятини кучайтиришини билардик. Лекин зарарку-нандаларга ҳам қарши кураша олишидан хабаримиз йўқ эди. Шу сабаб ўша ерда ту-риб олимга қўнғироқ қилдик:

– Биоазотни кучайтириб юборибсиз-ку, оға, Фазлиддин аканинг айтишича, оқпашшани ичкарига киритмаяпти экан...

– Ака, оқпашшани ичкарига киритмаётган биоазот эмас, ўсимликнинг ўзи! – деди Бахтиёр укамиз. – Ҳар бир тирик жонда та-

биий курашувчанлик қобилияти бор. Сод-да қилиб тушунтирай, баргига оқпашша қўнган ўсимликнинг «мия»сида савол-жа-воб бошланади: «Бу нарса авваллари ҳам бўлганми-йўқми?». «Ҳа, бўлган». «Унинг бизга зарари борми-йўқми?». «Бор». «Аж-додларимиз унга қарши курашиб енга олганми?». «Ҳа, енга олган». «Қандай ку-рашган?». «Унга ёқмайдиган ҳид чиқарган, заҳар чиқарган, у қўна олмайдиган тук чиқарган» (олимнинг айтишича, ҳозирча фанга асосан шу учта усул кўпроқ маълум, аслида курашиш усуллари кўпроқ бўлиши мумкин экан). «Қайси бири самаралироқ кечган?». «Фалончиси». «Биз ҳам шу усул-ни қўллай оламизми?». «Ҳа». Мен сизга ба-дийлаштириб тушунтирдим. Лекин шун-га яқин ҳодиса ўсимликларда кечади.

Соғлом ва заиф ўсимликнинг фарқи шунда. Биз тупроққа уруғ қадабоқ ўсиши-ни тезлаштириб, ҳосил кўпайтирадиган ўғитлар берамиз. Бу ўсимликнинг табиий ўсиш меъёрини бузади. Бунинг устига, ерда илдизнинг яшаши учун табиий шароит йўқ (аслида тоза тупроқда кичик ҳаёт мажмуа-си яшаши керак, жумладан, озукаларни ўз-лаштиришга қулай қилиб илдизга ташувчи бактериялар ҳам). Биз эса, аксинча, уруғни тап-тақир тупроққа, тасаввур қилингки, од-дий майдаланган тошга экамик ва ўғитни оғзига қуйиб қўямиз гўё. Оқибатда ўсим-лик жуда заиф ҳолда ўса бошлайди. Бунинг ҳам ташқаридан дори билан тузатмоқчи бўламиз. Бу ўсимликнинг табиий ҳолатига яна салбий таъсир қилади. Бундай ўсимлик юқоридаги каби ҳолатга дуч келса, «Биз қайси усулни қўллай оламиз?» деган жойда ҳаммаси тўхтади: «Афсуски, без ҳеч бири-га қодир эмасмиз...».

Ака, сиз айтган ўсимликнинг табиий курашувчанлик қобилияти кўтарилган. Натижада у оқпашшага қарши ўзи кура-шиб, ечим топган. Агар оқпашша ичкари-га кира олмаётган бўлса, ҳойнаҳой, унга ёқмайдиган ҳид ё заҳар чиқараяпти.

Ана сизга табиийликнинг кучи!

“

Аслида танамизда ташқи душманга қарши курашиш учун яратилган қўшин бор. Аммо биз палапартиш овқатланишимиз туфайли шу қўшинни банд қилиб қўямиз.

ТАНАМИЗГА ХАЛАҚИТ БЕРМАСАК БЎЛДИ...

Қанд касалига чалинган яқинимиз кундан-кунга оғирлашиб, озиб-тўзиб борар, аммо шифокорлар тавсиясига кўра инсулин олишга хоҳиш бермаётган эди. Унинг бу ўжарлиги қимматга тушмаса эди деган хавотирда эдик. Имкон қадар бошқа шундай касали борлардан маслаҳат сўраб, парҳез қилган бўлади, аммо натижа йўқ. Шундай кунларнинг бирида у жуда ҳолдан тойганини айтиб, таҳлил топшириб келди. Натижа ваҳимали. Қанд миқдори жуда баланд, ҳатто пешобга ҳам ўтиб кетган. Шифокорнинг айтишича, зудлик билан жонлантириш бўлимига ётқизиб, инсулибли муолажа бошлаш керак. Акс ҳолда кутилмаган пайтда ҳушдан кетиб қолиши мумкин экан...

Ўша кунларда булунғурлик шифокор ҳақида эшитиб қолдик. Масковда ўқиб, тажриба ошириб келиб, қанд касаллигини дори-дармонсиз даволаётган эмиш. Қизиги, парҳез учун айнан табиий тоза маҳсулотлар тавсия қилар экан. Дарҳол шифокорни топиб, телефонда маслаҳатлашдик. Беморни Самарқандга олиб бориш учун камида икки-уч кун вақт керак эди. Шифокор шу муддат ичида қандай парҳез қилишни ипидан-игнасиғача ўргатди. Ана шу парҳез сабаб кейинги таҳлилда кутилмаган натижага гувоҳ бўлдик. Қондаги қанд миқдори қарийб икки ойдан бери 16 кўрсаткичдан тушмай келаётган беморда тўрт кунлик мустақил парҳездан кейин 13 га тушибди. Ваҳоланки, ҳали ҳеч қандай тиббий муолажа бошлангани йўқ. Бироз даволаш ишларидан сўнг уйда давом этган қирқ кунлик парҳездан сўнг кўрсаткич меъёрга – 6 га тушган экан. Бу гапдан муддао шуки, «кетопарҳез» деган бу парҳез асосида табиий тоза маҳсулотлар турар экан.

Аслида танамизда ташқи душманга қарши курашиш учун яратилган қўшин бор. Аммо биз палапартиш овқатланишимиз туфайли шу қўшинни банд қилиб қўямиз. Яъни, улар танамизга тушган оғир овқатлар ва заҳарлар билан овора бўлади. Оқибатда турли сунъий касалликлар кўпайиб кетаяпти. Жумладан, қанд касаллигига жухуд олими Шамоил Лебед «тананинг сунъий заҳарланиши» деб таъриф беради. Аслида нафақат қанд касаллиги, балки барча тизимли касалликлар (ёмон сифатли ўсимталар, қон касалликлари) ҳам шу таърифга тушади.

Парҳез танадаги заҳарларни тозалашга банд бўлиб қолган қўшин кучини тўғри томонга йўналтиради. Қисқаси, кетопарҳезни илгари сураётган олимларнинг талаби шундай: биз танамизни ўзини ўзи даволаши учун қўйиб бериб, унга халақит бермасак бўлди. Шунда у ўзини ўзи тозалаб олади.

ОРАМИЗНИ БУЗГАН УЧИНЧИ ТОМОН

Арчалар орасида яшаётганимизда ҳали бу маълумотлардан беҳабар эдик. Аммо ожиз ақлимиз ва ички туйғу билан ҳис қилдикки, инсониятнинг касалликлар гирдобига тушиб қолишининг асосий сабаби она табиатдан узоқлашиб кетишида!

Агар инсон табиат билан ҳамнафас яшаса, еган-ичгани табиий маҳсулот бўлса, уни унча-мунча касаллик безовта қилолмайди. Асад бобо билан гурунглариимиз асносида билдикки, ҳатто ўша олис тоғдаги деҳқонлар ҳам полиз экинларига оз-моз азотли ўғит (асосан селитра) беришни ўрганибди. Еролмага кўнғиз, симқурт зарар бермасин деб заҳар сепаётган экан. Табиат ва инсон ўртасидаги соф муносабатга учинчи томон – заҳарли дориларнинг қўшилиши табиий жараён бузилишига сабаб бўлади. Боз устига, биз шаҳарда ҳам, тоғда ҳам табиат ўпкаси бўлган дарахтларни аёвсиз кесаяпмиз. Етмаганига табиатга тинимсиз заҳар, заводлар, машиналар-

дан чиқаётган зарарли газларни пурка-япмиз. Бу худди одамга зарарли таом едиришдай гап. Инсоният табиат мувозанатига салбий таъсир кўрсатиши билан бирга заҳарланган маҳсулотлар истеъмол қилмоқда. Оқибатда у инсон соғлиғини аста-секин емирувчи заҳар вазифасини бажармоқда.

Тожли ўлат сабаб шундай ўйлар гирдобида қолдим. Кейин ўзим ва атрофимдагиларнинг еб-ичишига жиддий эътибор бериб, имкон қадар табиий тоза маҳсулотлар истеъмолига ўтдим, тарғиб эта бошладим. Агар бу қоидага зид иш қилсам Асад бобо арча кесган ўғрига қарагандай менга олисдан кўз тикиб турганини ҳис этаман. Айни пайтда қибрайлик Фазлиддин ака ҳис этган айбдорлик ҳисси юрагимни эзади. Сўнг ота-боболариимиз ҳалол, бировнинг ҳақ-қиға хиёнат қилмайдиган инсонларни «луқмаси тоза» деб эътироф этишини эслайман. Луқма тозалиги доим ҳам биз ўйлаган рамзий маъно билан боғлиқ эмас-дир деган ўй ўтади кўнгилдан.

ДЎНГПЕШОНА ДЎНГ

Эшқобил ШУКУР

ЎЗБЕГИМ

*Менинг армонларимдан бири
буюк Миртемирни кўролмай
қолганимда. Домланинг
вафотидан бир йил кейин,
1979 йилда Тошкентга ўқишга
келганман. Доимо ич-ичимда
Миртемир соғинчи бор.*

Шоирнинг юраги чақнаб кўри-
ниб турган шеърларини ўз-
ўзимга шивирлаб такрор-
лаганимда бу соғинчни янада теранроқ
ҳис этаман. Мен кейинроқ устозларнинг
узоқ гурунглари эшитиб, ўзбек шоири
қандай бўлиши керак дейилганда, Мите-
мирдай бўлиши керак деган хулосага кел-
дим. Нега? Чунки Миртемир ҳар қандай

вазиятда халқидан айро тушмаган. Баъзи
казо-казо совриндорлару унвондорлар
баланд шоҳсупаларда кекириб ўтирган
пайтда у жабру ситамни ҳам, азобу ғуссани
ҳам халқи билан бирга тортди. Шу боис
1910 йилдан 1978 йилгача Ўзбекистон-
да кечган алғов-далғов тарих қайсидир
маънода Миртемирнинг ҳам тарихи эди. У
жиндаккина ноилож сийлов баробарида
сурғуну қамоқларни, ҳақорату хўрлик-
ларни ҳам кўрган. Чингиз Айтматов «Биз
Миртемир сиймосида ўзбек адабиёти-
ни қадрлар эдик» деганида кўп нарсани
ҳисобга олган. Улуғ адиб улуғ мезонкаш
ҳам эди. Тарозини тенг тортиб кўрмасдан
гапирмасди.

Одатда шоирларнинг иқтидори ва
маҳорати ҳақида гап кетганда улар-
нинг сўз бойлиги тарозига қўйилади.
Халқларнинг бойлиги ҳақида гапирил-
ганда ҳам бу халқлар тилида қанча сўз
бойлиги борлиги уларнинг тафаккур да-
ражасини белгилашда муҳим омил сана-
лади. Миртемир шеърларида ўзбек тили-
нинг ноёб бир луғати яшириниб ётибди.
Агар ёш олимларимиздан бири Мир-
темир шеърларида ишлатилган сўзлар
луғатини тузиб чиқса, ўзбек тили учун,
ўзбек халқи учун катта бир ишни қилган
бўларди.

Мана бу сатрларга эътибор қилинг:

Йўл-йўлакай бепоеън анғиз,

Гала-гала кезар тувалоқ,

Салт ғўнонда бораман ёлғиз.

Шу учтагина сатрга тўртта қадимий, унутиладиган сўз маҳорат билан олиб килган. Анғиз нима, тувалоқ нима, салт нима-ю ғўнон нима? Бундай сўзларни билмасдан ҳам яллачилик қилиб юравериш мумкин. Ўша даврда, 1930-йилларда кўплаб қаламкашлар янги интернационал сўзлар изидан, «социалистик сўзлар» изидан чопиб юрганда, севгилисига қараб «Сенинг сочларинг завод трубасидан чиқаётган тутундан ҳам узун бўлиб кетди» каби тутуриқсиз «изҳорлар»ни тизаётганда, Миртемир қадимий сўзлар изидан, туркий руҳ изидан борди. Замона зайли билан эмас, замона зулми билан ўлаётган туркий сўзларни шеърятга олиб кирди.

Гап келганда мен сизга Миртемир доманинг ўғли Мирза ака билан бўлган бир гурунгни айтиб берай. Шоир «Манас»ни таржима қилаётганда битта қадимий сўзга дуч келиб қолади. Роса ҳаракат қилади, лекин шу сўзнинг асл маъносини топол-

“

Миртемир шеърларида ўзбек тилининг ноёб бир луғати яшириниб ётибди.

майди. Олимлардан сўрайди, шоирлардан сўрайди, натижа чиқмайди. Шундан сўнг Миртемир кичик ўғли Мирза акани етаклаб йўлга чиқади, Қирғизистоннинг пойтахти Фрунзега, ҳозирги Бишкекка учиб боради. Ўз ҳисобидан албатта. У ерда домла илмий текшириш институтларига бориб, тилшунослардан, олимлардан шу сўзнинг маъносини суриштиради. Лекин улар ҳам туркий сўзлар масаласида Миртемирдан устун бўлолмаса керакки, аниқ бир жавобни айтолмадилар. Институтлардан бир гап чиқмагач, шоир ўғли билан етаклашиб, қирғиз овуллари-га чиқиб кетади ва ўша овулларда юриб, кекса чоллар, кампирлардан сўраб шу сўзнинг асл маъносини топади. Энди бир тасаввур қилинг, биттагина сўзни таржима қилиш учун шунча ҳаракат, шунча меҳнат. Сўзга садоқат, адабиётга садоқат ҳақида кўп гапиримиз, лекин сўз ва адабиёт учун шундай ишламаймиз.

Шоир сўзни теран англаган. Масалан у «яйлов»ни «яйлоқ» деб ишлатган ва яйлоқ ёзлов эканини яхши билган.

*Мен ҳам кўкка кўз ташлаб,
Баралла гурунг бошлаб:
– Чақмогингни чақ, – дейман.
– Бу олис яйлогимга,
Бу олис аймогимга
Сел-сел бўлиб оқ дейман.*

Миртемир шеърларидаги руҳ бутунлай ўзбекона. Сатр қурилишидан тортиб

оҳангларгача, ифода-ю хулосагача, рамзларгача, хуллас, ҳаммаси ўзбекона.

– Янгажон, – дедим,

– Қайнимов, – деди.

– Берроқ кел, – дедим,

– Айнимо! – деди.

Миртемирнинг шахс сифатидаги тимсолида ҳақиқий дўнг ўзбек мисоли кўринади. «Дўнг ўзбек» деган ибора бор. Бу баланд ўзбек дегани. Дўнг сўзида мардлик, тантилик, ҳалоллик, улуғлик хислатлари жам бўлган. Шу ўринда биргина мисол. Миртемир домланинг Ишчилар шаҳарчасидаги уйига Ойбекнинг уйи жойлашган кўчадан ўтиб борилади. Миртемир ишга бориб келишда ҳар куни шу кўчадан ўтган. Ойбек вафот этгандан кейин ҳар гал Ойбекнинг уйи ёнидан ўтаётганда Миртемир машинани тўхтатиб, пастга тушиб, қўлини кўксига

қўйиб, «Ассаломалайкум!» деб Ойбекнинг уйига салом бериб ўтар экан. Бир гал Қозоғистондан келган меҳмонлар билан уйига қайтаётган Миртемир гуруннга берилиб кетиб, Ойбекнинг уйи ёнидан саломсиз ўтиб кетади. Уйига бориб, хатосини билиб қолади ва айб иш қилиб қўйгандай қаттиқ ўкинади. Бундай меҳр ва оқибат яна қайда бор? Афсуски, бугунги кунда устозининг уйига тош отиб қочиб кетадиган шогирдлар ҳам йўқ эмас.

Миртемирнинг соддалигида буюклик бўлган. Дўрмонда Абдулла Орипов билан гурунглашиб ўтирганимизда, гап устозлар ҳақида кетиб, Миртемир домлага тақалганда Абдулла ака «Миртемир ака масаласида ўзимни кечиролмайдиган пайтларим бўлган» деб қолди. Мен «Абдулла ака, сизда бундай бўлмаган бўлса керак. Ё бирон жойда домлани хафа қилганмидингиз?» деб сўрадим. «Йўқ, – деди Абдулла ака. – Мен Миртемир акани ҳамиша яхши кўрганман. Ойбек, Шайхзода, Миртемир... Булар пуфлаб шиширилган, қўлда ясалган шоирлар эмас эди. Пуфлаб шиширилган шоирлар кўп эди, халқ шоири, қаҳрамон эди баъзилари, бировга сўз беришмасди, минбарлар уларники, ҳайъатларнинг эгалари улар эди. Бу

“

*Баъзида ўйлаб қоламан:
Миртемирнинг устидан
кулган ўша одамлардан
нима қолди? Баъзиларидан
битта сатр ҳам қолмади.
Бир қоп хашак ҳам йўқ.*

калондимоғлар Шайхзода, Миртемир каби шоирларни учинчи ё тўртинчи даражали қаламкашлар санаб оёқ учиди кўрсатардилар, ўзларича даҳо эдилар. Шунинг учун Миртемир акалар нафаси ичида, дарди ичида, алам ва армон билан бу дунёдан ўтиб кетишди. Лекин гап бошқа ёқда. Ўша замонларда нозу неъматларга тўлиқ катта-катта давралар бўларди. Давраларнинг тўрида коммунистик партияни шарафлаб, советни улуғлаб от чоптириб, байроқ кўтариб юрган ёзувчи-шоирлар ўтирарди. Улар Миртемир домланинг устидан кулиб, мазах қилиб, обқочишиб, гумбурлаб қаҳ-қаҳ отганларини кўрганман. Менга алам қиладигани ўша пайтларда шартта ўрнимдан туриб, “Эй муттаҳамлар, сизлар ўзи Миртемир аканинг олдида кимсизлар, унинг тирноғига ҳам арзимаيسизларку, унинг устидан кулишга нима ҳаққингиз бор?” деб исён кўтаролмаганман. Шунга ўзимни кечиролмайман» деган эди. Ҳа, Абдулла аканинг

алами ўшанда ичида қолган. Кейин улар Миртемир ҳақидаги гўзал шеърларга айланди. «Шу гапларимни айтсам

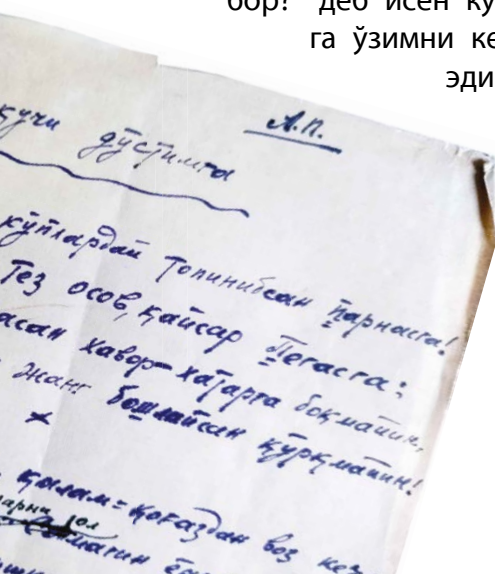
бўлмасмиди сиз тирик чоғда» каби. Ёки Абдулла аканинг кейинги йилларда ёзган бир шеъри ҳозир мен айтаётган гапларнинг давоми. Бу шеърда шоиримиз кўпчиган давраларда сохта шоирлар бир-бирларини сен Пушкинсан, бу эса Навоий, бу эса даҳодир, бу эса буюк деб бир-бирларини шардай пуфлаб мақтаб ётишганини ва ҳақиқий шоирларни йўқотиш пайида бўлганларини тасвирлайди ва шеърни шундай якунлайди:

*Уч-турт шоир тўпланиб олиб,
Бир-бирларин мақташар бийрон:
– Мен Пушкинман, сен – Мирзо Ғолиб,
У – Навоий, бу эса – Байрон.
Алаҳлашар битта ниятда:
Унисин от, бунисин емир.
То тонггача адабиётда
Тер тўқади ёлғиз Миртемир.*

Баъзида ўйлаб қоламан: Миртемирнинг устидан кулган ўша одамлардан нима қолди? Баъзиларидан битта сатр ҳам қолмади. Бир қоп хашак ҳам йўқ. Тарих шамоли кўпларини супуриндидай супуриб ташлади.

Миртемирнинг шундай сатрлари бор:
*Дарё эдим, замонларнинг зайли билан
сой бўлганман,*

*Расо эдим, нодонларнинг майли билан ёй
бўлганман.*

Шу икки сатр ҳам Миртемир қайғусини намоён қилади. Замон шундай замон эдики, у айқириб оққан дарёни сойга, истаса кўлмакка айлантиришга, ҳатто катта денгизни ҳам қуришиб Саҳройи тузга айлантиришга қодир эди. Бундай замоннинг шотирлари – миллат хоинлари ўзларининг қўғирчоқбоз хўжалари билан биргалашиб ҳар қандай расони ёй, ҳар қандай тоғни тупроқ қила оларди.

Миртемир ҳам нечоғли катта истеъдод соҳиби бўлмасин, нима қилсинки, ўз даврининг таъсирига тушган вақтлари ҳам бўлган. Ленин, партиявийлик, Октябр инқилоби мавзулари уни-да гирдобига тортган. Шоирнинг 1926 йилда, 16 ёшида ёзган «Сўнгги хат» номли сочмасида шундай гаплар бор:

«Хатингизни олдим, бобожоним.

“Турма ўша томонларда. Сөгиндим. Кел, кўзичоғим” дебсиз. Сөгиндингиз, биламан. Тоқатсизларча кутасиз, интизорлик билан кутасиз...

Биламан.

Менинг жойнамоз ёзиб, бандалик қилишимни кутасиз...

Сўнгги хат – сўнгги сўзим бу:

Мен қайтиб бормаيمان!.. Айтайми, бобожон?.. Мен комсомол бўлдим. Ленин ўгли бўлдим».

Сочма бундан-да оғир гаплар билан давом этади. Бу хатда ўз-ўзи билан курашаётган икки Миртемирни кўрасиз. Бири бобожонининг соғинчини ич-ичдан ҳис этиб турган ёш Миртемир, иккинчиси замон мафқураси таъсирида қолган бебош Миртемир. Яна бир томонда набирасига меҳрини бериб турган бобожон ва бир томонда шу бобожондан набирасини тортиб олаётган қаттол тузум.

«Миртемир ҳам шунақа нарсаларни кўп ва хўп ёзган-ку» деб маломат қилишдан олдин авлодни аждодга қарши қайраган давр машинасининг куч-

қудратини, ёшлар онгига мислсиз таъсирини мулоҳаза қилиб кўриш керак. Бундай тантана либосига ўранган фожиани пионер, комсомол бўлиб кўрган авлод яхши ҳис қилади. Шафқатсиз замон не-не истеъдодларнинг танасини уларнинг ўз гўрига айлантиришга қодир эди. Лекин шундай вазиятда ҳам Миртемир аслини сақлаб қололди.

Хуршид Даврон бир суҳбатида Миртемирдан «Агарда» деб номланган шеърининг якуни ҳақида сўраганини айтганди. Шеърда «Агарда мен ўлсам, нимани олиб кетардим?» деган саволга шоир «Юртимнинг бир кафт тупроғини, Темури мақбарасидан бир ғиштни, онамдан қолган болишни ва шу болиш остида туриши учун партбилетимни олиб кетардим» деб жавоб берган. Хуршид Даврон Миртемирдан шеър охирига «партбилет» сўзи ёпишмаганлиги ҳақида сўраганда, домла «Аслида “партбилет” эмас, “бир даста райхон” деб ёзгандим, кейин ўзгарган» деб жавоб берган.

Мажнунтол тагига

ўтқазинг мени,

Мен учун йиғласин, мен йиғлаб бўлдим.

Миртемир домла умрининг сўнгги йилларида ёзган шу шеърида жуда кўп нарса-

“

*У таржима соҳасида ҳам жуда
маҳоратли эди. Ҳар қандай
бошқа тил шоирини ўзбек тилида
куйлатиб юборарди.*

ни англасак бўлади. Шу икки сатрда бутун бир ўзбек халқининг 70 йиллик дардини кўриш мумкин. Яъни, мустабид тузум даврида ўзбек халқи бошидан кечирган таҳлика ва талотумларни Миртемир ҳам бошидан кечирди. Наим Каримов «Миртемир ака кексайиб, умри охирлаб қолган чоғларда ҳам “Булар (КГБ назарда тугилапти) мени бир куни олиб кетиб қолишади” деб хавотирда яшарди» дерди.

У таржима соҳасида ҳам жуда маҳоратли эди. Ҳар қандай бошқа тил шоирини ўзбек тилида куйлатиб юборарди. Абдулла Орипов Миртемирнинг нафақат шеърларини, таржималарини ҳам жуда яхши кўрарди. Абдулла ака Пётр Ершовнинг «Букри тойчоқ» достонини Миртемир таржимасида ёддан айтганини кўрганман.

Бир куни машҳур шарқшунос Шоислом Шомухаммадов билан Миртемир домла ҳақида гаплашиб қолдим. Шоислом ака Умар Хайём рубоийларини таржима қилганда, дастлаб Ғафур Фуломга кўрсатган экан. Устоз Ғафур Фулом таржималар-

ни маъқуллаган. «Кейин дўстларимдан бири Миртемир акага ҳам бир кўрсатиб олинг деб маслаҳат берди, – деб эсланди Шоислом ака ўшанда, – нашриётга, Миртемир аканинг олдига бордим ва Хайёмдан қилган таржималаримни кўриб беришларини сўрадим. Миртемир ака дарров уйига телефон қилди ва келинойимизга кечқурун меҳмон боришини, тайёргарлик қилиб қўйишни тайинлади. Сўнг кечроқ ишдан чиқиб, Миртемир аканинг уйига йўл олдик. Миртемир ака йўлда “Шоислом, энди Хайёмни шунчаки кўриб бўлмайди, хайёмона кўриш керак” деб дўконга кириб коньяк олиб чиқди. Ошдан сўнг таржималарни бирга кўра бошладик. Мен шунда Миртемирнинг сўз билан ишлашига қойил қолганман. Ҳар бир сўз, ҳар бир сатр устида эринмай заргардай ишларди. Мен мукамал деб ўйлаган кўплаб сатрларни чизиб, бутунлай ўзгартириб ташлаган».

Миртемир ҳақида «шеърнинг танти деҳқони» деган ибора топиб айтилган. Ҳар бир шеърда Миртемир аканинг манглай терини, юрак қўрини, дардини сезса бўлади. Асл деҳқон ҳам шундай-да. Миртемирнинг қизи Юлдуз Мансурова отасининг қўли билан ҳавога шеърлар ёзганини, баъзан ҳатто оёқда ҳам ҳавога нималарнидир ёзганини айтиб берганда, шоирнинг фақат шеър билан яшаганини ҳис қилдим ва Шавкат Раҳмоннинг ўлим тўшагида ётганида «Шеърни ҳавога ҳам, деворларга ҳам ёзса бўлар экан» деган гапи эсимга тушди.

«Кўрмаганнинг кўргани курсин» деганларидай шуҳрат таъмасидаги баъзи шоирлар тўртта шеърни ёзиб, кейин у халқидан эмас, гўё халқи ундан қарздордай кибрга берилиб, тўйган хўроздай қичқириб юрадилар. Шундай пайтларда бундай олғирларга хокисордонгдор Миртемир дарс бериб қўяди: «Бошимга синовли кунлар ҳам тушди. Лекин ёзишдан, таржимадан ҳеч тинма-

ганман. Уринаман, изланаман, ўрганаман. Ҳали мен ёзув столига астойдил ўтирганим йўқ, ҳали халқимга айтишим керак бўлган гапни айтолганим йўқ. Мендан нон ва туз аямаган, ҳам шараф бағишлаган халқимдан ҳали мен кўп қарздорман».

«Она тилим», «Бетоблигимда», «Саратонда соябонинг бўлайин», «Битта ўзим биламан» каби ўлмас шеърларни, ўзбек шеъриятида катта воқеа бўлган «Сурат»дай мумтоз дostonни ёзиб-яратиб қўйган шоир тагин кун келиб, «Баъзан кўзларимда томчи-томчи ёш, Ҳануз шеър ёзишни билмайман» деса... У худонинг қандай бандаси эдики, ҳорғин руҳида шундай улуглик ва шундай хокисорликни бирлаштирилса...

* * *

Кўпчилик Миртемирнинг отини атаганда «домла» сўзини қўшиб айтади. Бу бежиз эмас. Чунки Миртемир чин маънодаги миллат муаллимларидан бири эди.

Мен Миртемир домлани кўролмаганман. Учрашмаганман. Лекин менга шундай туюладики, у киши билан кўп учрашгандай, кўп кўришгандайман. Ҳар бир шеъридан Миртемир домла бизга қараб тургандай туюлаверади.

Бугунги ёш ижодкорлар Миртемирни ўқишадими? Бу савол ҳам мени қийнайди. Нега-лигини айтиб ўтирмай. Нега-лигини ёшларнинг ўзи билади. Фақат уларга Миртемирнинг бир

шеърини келтириб ўтай. Бу шеър уларга бағишланган, яъни ўзбек шеъриятига кириб келаётган ҳар бир янги авлод вакилларига бағишланган. Таъбир жоиз бўлса, бу шеърни ўзбекнинг янги авлодига Миртемир домланинг васияти деган бўлардим.

КИПРИКЛАРИМ

(Ёш қаламкашларга атаганим)

*Киприкларим қўнғирмикин ё қора?
Киприкларим юзтамикин ёки минг?
Киприкларим мунча азиз ва сара,
Кўзгинамнинг киприклари...
Қуюнларда қолганимда, чангга ўралганимда,
Оҳангарон тўзонидан занжи қоралганимда,
Ёки яхши тимсол излаб, чангдай таралганимда,
Ёки бир шеър армонида юз бир кўралганимда,
Ўзбекистон тонглари бедор кутган кўзларим,
Тенгсиз тонглар фалсафасин ташна ютган кўзларим.
Кўзларимга чегарада шай аскардай қўриқчи,
Кўзларимга олис Бобур ғуссасидай йўриқчи,
Эй азиз киприкларим.
Сергакликда тирикларнинг сиз-ку энг тириклари,
Кипригимдай азизларим, нечоғлиқ ҳам суюксиз.
Армонимдай буюксиз.*

Озриқли ТОМОША

Сафарали ҚУРБОН,
адабиётшунос

Гапни спектакл интиҳосидаги ҳолатдан бошласак, беадабликка йўй-массиз. Мени ҳаяжонга солган ўринлардан бири спектакл тузганидан кейинги ҳолат бўлди. Одатдагидек ижодкорларни таништириш, гул билан тақдирлаш маросимлари бўлди. Бу жараёни томошабинлар тинимсиз қарсақлар билан олқишлаб турди. Спектакл ижодкорлари қайта-қайта саҳна четига келиб, таъзим қилишса ҳам қарсақлар тинмади. Спектакл якунига етар-етмас томошабинларнинг ташқарига ошиқишига кўникиб қолган театр ижодкорлари бунчалик олқишни «ҳазм қилолмасдан» секин-аста ўзлари чиқиб кета бошлади.

Шу ўринда ҳақли савол тузилади: «Ишлагандай бўлайлик» томошабинларга нега бунчалик манзур бўлди?

Бу ҳақида кейинроқ гаплашамиз, ҳозир эса...

АНТРАКТ

Эркин Аъзамнинг «Фаррош кампирнинг туши» пьесаси режиссёр Олимжон Салимов томонидан фарс жанрида талқин қилинибди («Ишлагандек бўлайлик» ёки «Снос»). Назаримда, ҳозирги томошабин би-

лан жиддий мавзуда «мулоқот» қилиш учун режиссёрга фарс жанри энг мақбул вариант бўлиб кўринган. Чунки, истаймизми-йўқми, ҳозирги томошабин дидини «Дизайн-Браво-Миллион», ютуб ва тик-токдаги қисқа ҳикоялар, саҳна кўринишлари ўзгартириб бўлди, энди у билан жиддий мавзуда жиддий комедия воситасида мулоқот қилиш қийин. Томошабин юқорида саналганлар таъсирида шаклланган кутувлари билан театрға кириб келади: «Қани, шу бир ярим соат давомида мени нима деб кулдираёткансиз? Мени завқлантиринг, мени кулдиринг!».

Машҳура Шералиева, филология фанлари бўйича фалсафа доктори

Кизиқ ҳолат! Драматургия адабиёти-мизга кириб келганига ҳам бир асрдан ошди, лекин ҳамон бизга сингишма-япти чоғи... Мана дейдиган, дунё билан бўйлашадиган, миллийликдан умуминсонийликка кўтарила олган драматик асарларимиз камёб... Ё бизникилар рол ўйнашни хоҳламайди, ё рол ўйнаш учун сахна шарт эмас деб ўйлашади...

Жўн комедия кўравериш миясида «трагедия» содир бўлган томошата-лабнинг эҳтиёжини қондириш билан шуғулланаётган театрларимиз «оломонни халққа айлантириш»дек улкан қудратга эга эканлигини ҳам унутмасликлари керак!

Зеро, спектаклни бевосита театрда кузатиш, актёрларнинг нафасигача ҳис этиш хилватда китоб ўқишдан кескин фарқ қилади. Сиз китоб қатларидаги тасвирларда ўз ҳисларингиз тажассумини кўриб, улар билан ёлғиз қолсангиз, томошада ўзингизга ҳамфикр ва ҳамроз инсонларни топасиз. Таассуротларингиз ўзингиз мансуб бўлган халқнинг улкан билимларига тутшиб кетаётганини ҳис этасиз. Шундай лаҳзаларда

фақат онг ва шуурда эмас, балки қон ва суякда ҳам ёрқин хотиралар яшаб келганини, ўша хотираларда минг асрлик асл қадриятлар акс этишини англайсиз.

Катта гуруҳга бирлашган жонзотлар узоқ ва машаққатли йўлда адашмасдан юриб, ҳали ўзлари кўрмаган манзилга етиб бориши, ўша ерда аجدодларининг маконини топа олиши жамоавий фикрлаш нақадар муҳимлигининг яна бир исботидир. Халқ вакилларининг ўй-кечинмалари юксалиши, энг муҳими, ўзаро уйғунликда ривожланиши, бошқача айтганда, хаосдан космосга эврилиши учун юксак савиядаги сахна асарлари кўп ва ҳўб бўлиши зарур.

“

Спектаклни бевосита театрда кузатиш, актёрларнинг нафасигача ҳис этиш хилватда китоб ўқишдан кескин фарқ қилади.

АНТРАКТ

Ёқмаса ҳам айтай: ўзим бир кунда неча бор Раҳбар Раҳбарович қиёфасига кирарканман, худо билади. Ўзи, умуман, бундай қиёфага кирмай ҳам раҳбар бўлиш мумкинми? Тобеин борки, бари раҳбаридан нолиб юриши ҳам шундан эмасмикан? «Шу опамга шу поччам» дегандай тобеин қурғур ҳам фаришта эмасда. Муовин бува, Ҳисобчихон, Бўлим бошлиғи, ҳатто шугина фаррошнинг ҳам муддаоси – тама, ош бўлса-ю иш бўлмаса! Кўраяпсизми, мана шундай тафаккур, ҳаёт тарзи бизни асрлар мобайнида тарк этгани йўқ. Миллат, халқ ўлароқ заволимиз қаердалигини ҳис қилаяпсизми? Биз қачон курсоқ ғамидан баландроқ кўтариламиз, тафаккуримиз ошқозондан тепароққа қачон юксалади? Нафсимиз ором, қарор топадиган кун борми ўзи? Дарвоқе, қарор дегандай бу спектакл номининг «Снос» деган думи ҳам бор экан. Яъни, воқеага кўра «бошига “кулфат” тушган бе-корчихона» бир манзилдан иккинчи манзилга кўчирилмоқчи. Бунини зоҳиран азим шаҳримиз аҳолиси-ю корхонаси турли-туман баҳоналар билан «снос»га тушиб, кўчиб юришининг бадий ифодаси десангиз ҳам бўлади. Инчунин, асар муаллифи бош бўлган мажалланинг бошидан бу «кулфат» қарийб ўттиз йилдан бери аримайди. Лекин мен бундаги «снос» – беқарорлик, беоромликни нафсимизда, дунёқарашимизда деб биламан. Бундан юз йил аввал жадид боболаримиз кун тартибига қўйган масала ҳамон долзарблигини ўйқотгани йўқ.

Аллома Фитрат ёзади: «Кимки ўз инсонлик даражасини асл ҳолатидан тараққий қилдирса, бу унинг инсонийлик оламига қиришидир. Ҳақимлар уни инсон атаганлар».

Менда «Фаррош кампирнинг туши» пьесаси, у асосида яратилган «Ишлагандай бўлайлик...» спектакли бизнинг одам деган биологик турдан инсон деган илоҳий-руҳий хилқатга кўчиб ўтишимиз кераклиги ҳақидаги асар сифатида таассурот қолдирди.

**Икром Чориев,
«Маҳалла» телерадиоканали
директори**

Спектаклда бугунги кунимизга хос бўлган кўп иллатлар – бутун кадрлар тизимини ҳал қиладиган «акахонлар», курсисини ҳимоя қилишдан бошқа нарсани ўйламайдиган раҳбарлар, танишбилишчилик орқали ишга жойлаштирилган котибалар, лавозим йўриқномасида белгиланган вазифаларидан бошқа ҳар қандай иш билан машғул бўладиган ходимлар, хориж сериаллари билан яшаётган аёллар, шоубизнес оламига маҳлиё хонимлар, на иш, на ишхонаси тақдирини ўйлайдиган бир гала бефарқлар ҳақида жиддий гаплар айтилган.

Спектаклнинг ош билан боғлиқ саҳнаси ҳам одамни ўйга толдиради. Пьесага эътибор берадиган бўлсак, у икки

“

Биз қачон курсоқ
ғамидан баландроқ
кўтариламиз,
тафаккуримиз
ошқозондан
тепароққа қачон
юксалади?

кинчи қисм «Ошдан сўнг» тарзида. Мана шунинг ўзиёқ бекорчихона вакиллари-нинг буду нобудини кўрсатиб берган.

Алихонтўра Соғуний ҳазратларининг бот-бот такрорланадиган «Агар ўзбеклар бошқа ишларга ҳам ошга келгандек бирлашиб йиғилганларида эди, бундан қудратли миллат бўлмас эди» тарзидаги аламли иқрори «Ишлагандай бўлайлик» жамоасига жуда мос тушади. Бирор-бир масалада якдил фикрга келмайдиган, арзимаган нарсаси учун бир-бирини еб битиришга тайёр турганлар ош масаласи юзага чиқиши билан тезда бирлашади. Спектаклда ош саҳнасига алоҳида ургу берилиб, ош нафснинг тимсоли ўлароқ талқин этилган. «Ишлагандай бўлайлик» жамоасининг ҳеч бирида ҳафсала йўқ. Бўлим бошлиғи билан бош мутахассис шахмат ўйнаш билан, аёллар турк сериалларини муҳокама қилиш билан, Ҳисобчихон солиқ идорасига ҳужжатларни топшириш баҳонасида хазмат машинасидан фойдаланиб қариндошлариникига қатнаш билан, Раҳбар Раҳбаровичнинг ҳайдовчиси эса диванда думалаб ухлаш билан овора. Буларнинг ҳеч бирини на ўзларининг, на ишхонасининг тақдири қизиқтиради. Бутун бошли идора кўчиб кетаяпти, лекин унинг нега ва қаерга кўчаётганини «фактчекинг» қилишга ҳеч бирида ҳафсала йўқ. Бутун

“

Буларнинг барига мустақил фикр билдириш кўникмасининг йўқлиги сабаб.

бошли жамоа нима сабабдан бундай ҳолга тушиб қолди?!

Буларнинг барига мустақил фикр билдириш кўникмасининг йўқлиги сабаб. Таълимдаги сохтагарчилик, ура-урачилик, баландпарвоз, бироқ туби пуч шиорларни оммалаштиришга уриниш орқали одамларни фикрлашдан узоқ, қорин ғамидан бошқа нарсани ўйламайдиган, ҳашамга ўч оломонга айлантирдик. Оломонни эса фақат шакл қизиқтиради.

Спектаклнинг бир ўрнида ёши бир жойга бориб қолган бўлса ҳам кресло-сидан айрилгани учун ўзига келолмаётган аламзада Муовин бува (Ўзбекистон халқ артисти Элёр Носиров маромига етказиб ўйнаган) билан гапнинг равишини яхши англамайдиган Раҳбар Раҳбарович ўртасида қисқа суҳбат бўлиб ўтади.

Муовин бува:

— «Кулли ёвмин – баттар» дебмишлар машойихлар. Бугунгисидан баттар бўлса бўладики, беҳтар бўлмайди ҳеч.

Раҳбар Раҳбарович:

— Йўғ-эй! Келажак, ёруғ келажагимиз... Наҳотки...

Муовин бува:

— Манови газетнинг гапларини қўйиб туринг-да сиз!..

Суҳбатдан англашилаптики, узоқ йиллар давомида биз ҳаёт ҳақиқатларига эмас, тасаввуримиз сарҳадларига таяниб қарорлар қабул қилдик, ўзимиз ҳам ишонишимиз маҳол бўлган баландпарвоз гапларга халқни ишонтирмоқчи бўлдик. Натижада эса ишлашни эмас, «ишлагандай бўлиш»ни муҳим деб биладиган тоифалар пайдо бўлди.

Спектакл ижодкорларини ҳам ўйлан-тирган нарса мана шу бўлса керак. Қаҳрамонларнинг деярли барчаси бир хил кулранг костюмда юради. Бу ранг жуда

ғалати табиатга эга. Оқ рангнинг олдида қора бўлиб, қораларнинг олдида эса оқ бўлиб кўринади. Мустақил ҳолда таассурот қолдириши қийин. Кулранг култепанинг, ишхонасига қўшилиб ичи, қалби, орзу-истаклари ҳам култепага айланиб бораётган бир жамоа қиёфасининг тимсоли...

АНТРАКТ

Юқорида спектаклда нега фарс жанридан фойдаланилгани ҳақида мулоҳаза қилдик. Пьесанинг жиддий мавзуси эса абсурд воқелик ичида қамалиб қолган (ёки ўзини ўзи қамаб яшаётган) одамларнинг ҳаётидан иборат. Муаллиф нега бу ишхона шундай-лигининг ташқи сабабларига ишора билан чекланади (масалан, Акахон образи), асосан нега бу одамлар шундай ҳаёт кечираётгани ҳақида ўйлаб кўришга қодир эмаслигига диққатимизни тортади. Фақат бир ўриндагина Бош мутахассис ўзи ишлаётган ишхонанинг асл моҳияти ҳақида мулоҳаза юри-

“

Бирор масалани мустақил ҳал қила олмайди, лекин ўзининг журъатсизлигини тан олиб майдонни ҳам бўшатмайди.

тиб қолади, лекин унинг фикрий фаоллиги ҳам шу жойда тўхтабди – ишхонани ислоҳ қилиш ёки ўзига муносиб бошқа иш қидириш босқичига ўтмайди. Зотан, барча ходимлар сингари у ҳам ишлагандек бўлиб кўрингани учун маош олишга ўрганиб қолган.

**Машхура Шералиева,
филология фанлари бўйича
фалсафа доктори**

Энг даҳшатли томони, идорада бир гала раҳбарлар, уларнинг муовинлари, ходимлар, уларга бириктирилган хизмат машинаси, хуллас, бир дунё одам «ишлайди». Улар ҳар куни эрталаб шошиб ишга келади. Куни бўйи ғимирлаб, нималардир билан машғул бўлади. Гўё уларсиз бутун жамият ҳаёти тўхтаб қоладигандек ўзларини муҳим ҳисоблайди. Лекин бутун бошли ташкилот нима билан шуғулланишини билмайсиз! Ўзлари ҳам яхши билмайдигандек таассурот уйғотади.

Раҳбарнинг олдида деярли барча ходимлар киради. Турли майда-чуйда гаплар: тўшақда ётиб қўшиқ айтадиган Дурдона Фаёзнинг малайзиялик учинчи эридан тортиб турк сериалларигача муҳокама қилишади, лекин бирортаси иш билан боғлиқ, хизмат вазифасига алоқадор масала ҳақида гапирмайди...

Айниқса спектаклнинг қўғирчоқлар (манекенлар) билан боғлиқ саҳнаси жуда оғриқли. Бирор ходим ўзининг шахсий юмуши билан ишхонадан кетмоқчи бўлса, ўрнига манекен қўйиб кетади. Ҳатто корхона директори Раҳбар Раҳбаровичнинг

ҳам ўзига ўхшаган манекени бор. Креслода ўзи ўтиргани билан ўрнига қўғирчоқни қўйиб кетгани ўртасида деярли фарқ йўқ. Ходим ишхонада ўтиргани билан бирор вазифа бажармайди. Ҳамма гап шунда – онгсиз манекенлардан фарқимиз қолмаяпти! Уялмасдан, бемалол ўрнимизга манекенни ўтиргизиб кетсак ҳеч ким сезмайди. Ҳамкасбимизнинг ишига лоқайдлиги, қўл учида ишлаётганини кўрсак ҳам кўрмаганга оламыз, чунки ўзимиз ҳам ишимизга у қадар масъулият билан ёндашмай қўйганмиз.

Раҳбар Раҳбарович образи ҳам зўр гавдалантирилган. Ҳаддан зиёд жонсарақ, шу билан бирга, креслосига ва Акахонига садоқатли. Бирор масалани мустақил ҳал қила олмайди, лекин ўзининг журъатсизлигини тан олиб майдонни ҳам бўшатмайди. Мудом тепадан келадиган топшириқни кутиб, жамоанинг умрини совуради.

Саҳнанинг бир бурчагида А ва Э ҳарфлари битилган хоналар бор. Ҳар иккисига ҳам «Не работает» деб ёзилган қоғоз ёпиштирилган. Лекин ҳар икки хонадан ҳам тинимсиз шовуллаган овоз эшитилиб туради. Демак, ҳар иккисидан ҳам увол бўлиб сув оқиб ётибди. Биз негадир жамоат манфаатлари билан ҳисоблашмай қўйганмиз. Бу ҳолатни кўплаб жамоат жойларида учратишимиз мумкин. Арзимасдек кўринган бу ҳолат жамиятнинг инсонга бўлган муносабатини кўрсатади аслида. Жамоат мулки деганда бемалол, хоҳлагандай ғорат қилиш мумкин бўлган, эгасиз нарсани тушунадиган бўлиб қолдик. Бир ўринда Акахон

Раҳбар Раҳбаровичга шундай маслаҳат беради: «Рўйхатнинг бошида албатта шахсий масалалар турсин. Давлат ишлари ўз-ўзидан бўлаверади». Акахон тилидан айтилган бу фикр қанчалик аччиқ бўлмасин, биздаги умумий манзарага бегона эмас...

АНТРАКТ

Режиссёр Олимжон Салимов спектаклнинг номига «снос» деган сўзни ҳам қўшиб қўйган. Агар пьеса муаллифи – Эркин Аъзам кўч-кўчлардан чарчагани сабабли шу асарни ёзган бўлса, Олимжон Салимов унга «снос» сўзини қўшиш билан яна бир бошқа маъно бағишлайди. Яъни, энди асарнинг моҳияти бир қадар ўзгаради. Натижада фақат кўчишлардан чарчаган одамнинг дийдиёлари эмас, жамиятимиздаги эскирган, фойдасиз бўлиб қотиб қолган барча нарсани таг-туғи билан йўқ қилиш шарт деган маъно пайдо бўлади. Режиссёр айнан шу фикрни асарида таъкидлайди, уқтиради. Икки ижодкор – ҳам адиб, ҳам режиссёр фаррош аёлни асарда ягона ишлайдиган, ишлаганда ҳам айнан фаррош бўлиб, барча жойни саранжом-саришта қиладиган образ сифатида кўради. Уларнинг умиди ана шундай покиза инсонлардан.

**Гулмира Мусажонова,
Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган маданият ходими**

Гулмира Мусажонова айтганидек, асардаги ягона тоза одам, ягона ишлаётган одам Қумри хола (Фаррош кампир) эканига ишонгингиз келади. Бутун бошли ташкилотда фақат шу кампиргина ишлаётгандай кўринади. Лекин унинг

ҳаракатларида ҳам тама сезилиб туради. Раҳбарларни кўрганда ўзини ишлаётгандай кўрсатишга уринади. Бу жуда ёмон аломат. Одам ёши ўтгани сари оқу қорани кўравериб, бир оз тийилиши керак. Қумри холанинг эса янада «тажрибаси ошган». Носоғлом муҳит ҳеч кимни омон қўймайди.

Қумри хола ҳам муҳитнинг қурбони. Раҳбар Раҳбаровични кўрганда «Сиз келдингизу, худога шукур, бу ордона идорага сон кирди, файзу барака кирди. Мартабангиз бундан-да зиёда бўлсин!..» дея ялтоқланади. Эски раҳбари Муовин бува ни учратганда ҳам ўзини тийиб туролмайди: «Сизнинг даврларингиз қандоқ эди-я, Муовин бува! Ҳаммаёқда файзу барака!».

«Лолазор»да бир яхши гап бор: «Ҳар қандай раҳбар курсига ўтирганда яхши ният билан иш бошлайди». Ростан ҳам Раҳбар Раҳбаровичларни ўзимиз ясаймиз. Ўзида йўқ сифатларни тиркаймиз, кароматли шахс эканига уни ҳам, ўзимизни ҳам ишонтиришга ҳаракат қиламиз! Кейин эса ўзимиз ясаган тандирни санъат асари сифатида таърифлай бошлаймиз...

“

АНТРАКТ

Спектаклда кўплаб ишора, рамзлар борки, фикрловчи томошабин учун уларни англаш у қадар қийин эмас. Умуман, спектаклдаги тағмаънолар сизни доимий равишда ўйлашга, мушоҳада юритишга мажбур қилаверади. Айтилган ҳар бир сўз, ишора, декорация, кийимларнинг шакли, ранги, актёрларнинг ҳолати...

Хуллас, бугун фақат буюртма асосида ишлаётган киномиздан кўра ҳақиқатнинг кўзига тик боқишдан чўчимаётган, кўркмаётган театр санъатимиздан кўнглимиз тўқроқ. «Ишлагандай бўлайлик» («Снос») асари ишлаётгандек бўлишдан, ижод қилаётгандек бўлишдан, ўқиётгандек бўлишдан, яшаётгандек бўлишдан чарчаган, ундай бўлишни ортиқ истамаётган одамларнинг фарёди. Исёни. Уларнинг овози ёлғизланиб қолмаслигига ишонаман.

**Гулмира Мусажонова,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
маданият ходими**

*Ҳар биримизнинг ичимизда
мудраб ётган жадид
уйғонаяпти.*

Юқорида спектаклни томошабинлар катта хурсандчилик билан кутиб олгани ҳақида айтгандик. Бунинг асосий сабаби – асарда бугунимизнинг умумий оғриқлари бор. Ҳаёт тарзимиз, тутумларимиз, ишга, жамиятга ва умуман инсонларга бўлган қарашларимиздаги, салбий бўлишига қарамасдан, одатга айланиб бораётган кўникмаларимиз кичик корхона мисолида кўрсатиб берилган. Дунёга очила борганимиз сари мана шу оғриқларимиз бўртиброқ кўрина бошлади. Ичимизда мана шу муаммоларга нисбатан нимжонроқ бўлса ҳам иммунитет пайдо бўла бошлади. Ҳар биримизнинг ичимизда мудраб ётган жадид уйғонаяпти. Асар якунидан кейинги ҳолат ҳақида мана пайдо бўлган некбин хулоса мана шу.

Расмчи: Баҳодир ЭРГАШОВ

НОБЕЛ

ҚЎМИТАСИДАН ХАТ ОЛГАН ЎЗБЕК ОЛИМИ

Ўшанда туғилган куним эди. Почтадан хат келди. Ичида Пиер Огюст Ренуар қаламига мансуб сурат бор экан. Унда меҳр билан пианино чалаётган қиз тасвирланган. Орқасини ўгирсам, хат отамдан. Энтикиб, хурсанд бўлиб ўқий бошладим. Отам «Тошкентга қайтишим биланоқ туғилган кунингни оилавий нишонлаймиз, суратдаги қиз каби пианино чалишни қунт билан ўрганишинг керак» деб ёзганди. Ишонасизми, «Сени ўпиб қолувчи отанг. Париж, 1963 йил 26 январ» деб туғатилган суратли хат кўнглимни тоғдай юксалтирди... Бу хатни ҳануз шахсий буюмларим орасида сақлайман. Шу кунгача миллион марта ўқиган бўлсам керак...

Олимнинг қизи
Феруза ГУЛОМОВАнинг хотираларини
Гулжаҳон НАМОЗОВА оққа кўчирди.

«АБДУЛАЗИЗ»НИНГ «ЁЛҚИН»ГА АЙЛАНИШИ

Инсон хотираси жуда ҳайратланарли. Атрофдан келаётган сон-саноқсиз сигналлар мия ҳужайраларида из қолдиради, хотирада сақланади ва энг муҳим лаҳзаларда тирилади. Тўғриси, ҳамма ҳодисалар ҳам эсга тушавермайди: баъзилари изсиз ўчиб кетса, бошқалари абадий яшайди. Абадиётга муҳрланган хотиралар ҳар эсланганда ҳисларингизга, кези келса ҳаётингизга таъсир қилади. Адоқсиз соғинч исканжага олганда отам Ёлқин Тўрақулов ҳақидаги хотираларим қайта ва қайта жонланади, кино тасмасидай кўз ўнгимдан ўтади. Яхшиям хотиралар бор, яхшиям улар севишли инсонларимизни ёдга солиб туради.

Гапни отамнинг болалигидан бошласам. Отамнинг асл исми Абдулазиз бўлган. Аланга, машъал маъноларини англатувчи Ёлқин исмини кейин устози қўйган. Отам ўз хотираларида бу ҳақда шундай ёзган: «Ўзбек тили ва адабиётидан дарс берган устозим, «Қопчиғай» достони муаллифи шоир Рафиқ Мўминов шеърятга меҳрим бўлакчалигини кўриб, мени Ёлқин деб атай бошлаган. Бошқа ўқувчиларга ҳам ноодатий — Учқун, Аланга исмларини берган. Улар бу исмларни сақлаб қолганми-йўқми билмайман, лекин мени ҳамма шу исм билан танирди, чақирарди. Кўпгина шеърларим ва мақолаларим матбуотда шу тахаллус билан босилди».

Отамнинг болалиги Қозоғистоннинг Меркесида ўтган. Мерке — бугунги Қозоғистон жанубидаги Тяньшан тоғолди ҳудудида жойлашган, анча машҳур тарихий шаҳар. У ердан бир пайтлар Буюк ипак йўли ўтган ва XX аср бошларида ҳам бу жойлар савдо йўлининг чорраҳаси бўлган. Меркеда гавжум бозор бўлиб, узоқ-узоқлардан савдогару харидорлар оқиб келган. Отамнинг буваси мулла Тўрақул

Отамнинг асл исми Абдулазиз бўлган. Аланга, машъал маъноларини англатувчи Ёлқин исмини кейин устози қўйган.

ишбилармон бўлгани боис муқим яшаш учун оиласи билан Тошкентдан кўчиб борган. Замонасининг маърифатли киши-си, диний ва дунёвий билимлар соҳиби бўлган. Тўрақул бувам фарзандларининг илм олишига алоҳида эътибор қаратади. У кишининг тўнғичи, бобом Холмуҳаммад Тўрақулий (Холмат домла номи билан машҳур бўлган) замонасининг ниҳоятда маърифатли кишиларидан бири бўлиб, ахлоқ-одоб бобида унинг олдида тушадигани бўлмаган дейишади. Қариндош-уруғларнинг хотирлашича, Холмат домла-нинг каттагина уйи бўлиб, ичи тўла китоб экан. Ҳолбуки, кимнинг уйидан араб имлосидаги китоб чиқса қатағон қилинган замонлар...

Шоҳидларнинг ҳикоя қилишларича, одамлар жазодан кўрқиб, уйларида сақланаётган қўлёзма асарлар, бебаҳо китобларни ариқларга оқизиб юборишган. Ўша кезлар Тошкентни иккига бўлиб оқадиган Анҳорда китоб саҳифалари оқиб кетаётган манзарани тез-тез учратиш мумкин экан. Холмат домла ҳам араб имло-

Мени ҳаваслантирган ўша талабалар орасида амаким, бўлажак ёзувчи ва таржимон Маннон Ройиқ, шоир Уйғун, драматург Умаржон Исмоилов ҳам бор эди. Айнан уларнинг суҳбатидан кейин Тошкентга кетишга қаттиқ аҳд қилганман.

сидаги қўлёзма китобларни ҳалокатдан асраб қолиш мақсадида бир қисмини қабристондаги эски қудуққа беркитиб, энг нодир китобларни ҳовлига тўплаб, девор кўринишида тахлаган ва ғишт териб устидан суваб ташлаган. Бу бебаҳо китобларнинг тақдири кейинчалик нима бўлгани менга қоронғи.

Холмуҳаммад Тўрақулий қаламига мансуб мақолалар XX асрнинг бошларида нашр қилинган «Садои Туркистон» газетаси, «ал-Ислоҳ», «Ислоҳот» журнали саҳифаларида сақланиб қолган.

Академик Ёлқин Тўрақулов китобга, илмга, адабиётга меҳрли домла Холмуҳаммад Тўрақулий оиласида туғилиб катта бўлди. Отам болалик хотираларини эслар экан, олти ёшидан амакилари Абдуқайом ва Абдумалик уни физика ва математиканинг сирли дунёсига олиб кирганини бот-бот такрорларди: «Қиздирилганда жисмлар-

нинг кенгайишини амаким тажриба қилиб кўрсатган. Жуда кичик эмасманми, тажрибалар менга ҳайратланарли туюлган. Масалан, колбага сув тўлдириб, оловга қўйган. Сув кўпая бошлаган ва ҳатто тошиб ҳам кетган». Отамнинг болалиги ҳақидаги шу каби ҳикояларни эшитар эканман, уни мана шу қизиқарли тажрибалар илм оламига олиб кирганига амин бўламан. Отам туғма олим эди. Билим олишга шу қадар чанқоқ бўлганки, у кишининг хотира дафтаридаги қуйидаги битикларда бу сезилади:

«Меркедаги ҳаёт жонли, қизиқарли ва муҳим воқеаларга тўла бўлса-да, трамвайу кутубхоналар, театр ва турли билим юртларига бой Тошкенти азимда ўқиш иштиёқи менга тинчлик бермасди. Балки Тошкентда таҳсил олаётган танишлар, қариндош талабаларнинг ҳар таътилда келганда айтадиган ҳикояларини эшитиб ё бўлма-са уларнинг кийиниш, муомала маданиятини кўриб, азбаройи уларга ўхшашни истаганимдан шу фикрга келгандирман... Мени ҳаваслантирган ўша талабалар орасида амаким, бўлажак ёзувчи ва таржимон Маннон Ройиқ, шоир Уйғун, драматург Умаржон Исмоилов ҳам бор эди. Айнан уларнинг суҳбатидан кейин Тошкентга кетишга қаттиқ аҳд қилганман. Ота-онамнинг қаршилигига қарамай, тўққиз ёшимда биринчи марта поездга ўтириб орзуларимда яшаётган шаҳарга келдим. Амакимнинг саъй-ҳаракати билан Карл Либкнехт номидаги мактабда ўқий бошладим».

МИКРОНИНГ МАКРО ШИЖОАТИ

Отам ўғилларидан кўра мени кўпроқ яхши кўрарди. Икковимиз бир-биримизни яхши тушунардик. Онам укаларимга суянарди. Мен эса отамга ўхшашга ҳаракат қилардим. У кишидай тиришқоқ, меҳнаткаш, илмли бўлишга интилардим. Отам ўн тўрт ёшида Ўрта Осиё тиббиёт институтининг тайёрлов курсига қабул қилинганини кўп айтарди. Аслида муҳандис бўлишни орзу қилган экан. Лекин иқтидорли ўсмирларни ўқишга жалб қилишга келганлар отамнинг илмга чанқоқлигини кўриб, тиббиёт институтида ҳам муҳандислик бўлими бор деб ишонтирган. Табиийки, отам тайёрлов курсида ўқишга розилик бериб юборади. Аммо иқтисодий жиҳатдан жуда қийналган. Тахтапулдан Хадрагача пиёда келиб, шу ерда трамвайга ўтириб, институтга қатнаган. Ҳатто ялангоёқ қатнаган бўлса-да, ўқишга иштиёқи сўнмаган. Курсдаги энг ёши кичик, тиришқоқ ва билимли талаба бўлганидан бошқалар у кишини ҳазиллашиб Микро деб чақираркан. Ўқишга ялангоёқ қатнаётганини кўрган кимё кафедрасининг мудирини Саттор Жаббор (Ёлқин Тўрақуловга илк тажрибаларни мустақил ўтказишни ўргатган ва немис тилига меҳр уйғотган) ва олмон олими Энгланд (рус тилини яхши билган отам олимнинг маърузаларини талабаларга ўзбек тилига таржима қилиб турган) бир куни дўкондан оёқкийим ва костюм олиб беради.

Отам институтни тугатиб, шу ерда кимё, органик кимё ва биокимёдан дарс ўта бошлайди. Айни вақтда чет тили институтида немис тили факултетинида сиртдан ўқийди. Хуллас, тиришқоқ Микро йигирма икки ёшида, яъни 1939 йили фармацевтика институти ректори этиб тайинланади.

Отам бир вақтнинг ўзида бир нечта ишни бажара оладиган кучли инсон эди. Баъзида унинг бу шижоати, ҳаракати қойил қолардим. Атрофдагилар ҳам қандай қилиб шунча ишга улгуриш мумкин деб ҳайрон бўлишарди. Отам вақтини доим тўғри тақсимлар, ўзига жуда талабчан эди. Соатлаб гаплашиб ўтиришлар, байрамларни у қадар хушламас, буларнинг ҳаммасини вақтни ҳавога совуриш деб ҳисобларди. Ишдан доим бир вақтда қайтиб, бир вақтда овқатланиб, вақтида ухлаб, вақтида турарди. Бир умр овқатланишга қаттиқ эътибор қаратди — ҳамма нарсанинг меъёрида ва сифатли бўлишини истар ва бошқалардан ҳам шуни талаб қиларди. Ҳатто «бетоб бўлишга-да рухсат йўқ, замонасининг зиёли кишиси албатта соғлом бўлиши керак» дерди ҳар доим. Отам ўзини руҳан ва жисмонан жуда қаттиқ тарбия қилган эди.

ОЛОВЛИ ЙИЛЛАР

Отамнинг эслашича, уруш бошланган куни учувчи ўртоғи Темир аканинг уйида меҳмонда бўлган. Трамвайда уйга қайтар экан, радиодан уруш бошлангани ҳақидаги эълонни эшитади. Ўша куниёқ ҳамма қатори урушга чақирув қоғози олади. Фақат тайёр диссертациясини химоя қилиб олиш учун уч кунга рухсат сўрайди.

Диссертация химоясидан сўнг урушга отланади. Жанглардан бирида қаттиқ яраланади ва ҳарбий касалхонага жўнатилади. Тузалиб чиққач, фронтда шифокор бўлиб ишлай бошлайди. Ўша кунларни эслар экан, бош қашишга вақти бўлмагани, кунлаб ухламасдан ишлагани ҳақида айтарди. Тиббий ёрдамга, зудлик билан жарроҳлик амалиёти ўтказишга муҳтож аскарлар... Ўзимча у кунларни тасаввур қилардим. Отам ўша машъум кунларни кино тасмасидай бир ипга тизиб гапириб берарди. 1943 йили бир манзилда ишини битириб, барча керакли анжомларни машинага юклаб, йўлга отланаётганда мина портлаб кетади. Қаттиқ жароҳат олган отам мўъжиза туфайли тирик қолади.

Уруш йиллари отам Ҳамид амаким билан хат ёзишиб турган. 1944 йилнинг апрелида Пензадан укасига даволанишни Тошкентда давом эттириш мақсадида ҳоспиталнинг қайдномаси бириктирилган хатни йўллайди. Телеграмма етиб келмайди, уйдагилар хавотирга тушади. Бобом акасидан хабар олиб келишга ама-

Ўша куниёқ ҳамма қатори урушга чақирув қоғози олади. Фақат тайёр диссертациясини химоя қилиб олиш учун уч кунга рухсат сўрайди.

кимни Пензага юбориш тадориғини кўра бошлайди. Бу орада отам поездда уйга қайтади. Йўл-йўлакай отам йўлдошларига урушга кетгунига қадар фармацевтика институтида ректор бўлиб ишлагани, диссертация ёқлагани, кутиб олгани қариндошлари, жўралари, яқинлари, талабалари чиқишини тўлқинланиб гапириб беради. Ҳеч ким отамга ишонмайди. «Эсиз-а, ректор пайтим ходимлар билан тушган суратимни олмабман, кўрсатардим-да» деб астойдил пушаймон бўлади. «Ҳа, майли, етиб олайлик, кўзлари билан кўриб албатта ишонишади» деб ўзига ўзи тасалли беради.

Бу воқеанинг энг кулгили жойи шуки, поезд манзилга етиб келиб, отам қўлтиқтаёқда перронга тушса, уни кутиб олгани ҳеч ким чиқмаган экан. Табиийки, бу ҳолни кўриб поездда бирга келган ҳамроҳларининг ҳафсаласи пир бўлган. Вокзалда ёлғиз ўзи қолиб кетган отам қаёққа боришини билмай, ўйлаб-ўйлаб, шу яқинда яшайдиган курсдошининг уйига боради. Курсдоши ва унинг ота-онаси яхши кутиб олади. Бир кеча ўша ерда тунаб қолади.

Эртаси куни Ҳамид амаким отамни олиб кетади. Ҳарбий касалхонада даволаниб тузалиб чиққач, фармацевтика институтига яна ректор этиб тайинланади.

МЕҲР-ОҚИБАТНИНГ ОҚИБАТИ

Отамнинг бекор ўтирганини эслолмайман. Иши кўплигидан ҳатто нонуштаниям тезгина еб, ишга жўнардди. Эсимда, бир куни онам тонгсахардан туриб сомса пиширса, отам бир донасинигина еган. Онамнинг хуноби чиқиб, ортидан «Ҳой, яна икки-учта еб кетинг» деганча қолаверган. Хуллас, академик Ёлқин Тўрақуловнинг ҳар бир куни ана шундай тезкорлик билан бошланган.

Отам жуда ҳазилкаш, самимий ва ўта содда одам эди. Рўзғорбоп киши эмасди. Ҳамма иш ҳам қўлидан келавермасди. Битта эплаган иши помидор, бодринг ва пиёзни ингичка тўғраб, аччиқ-чучук тайёрлаш эди.

Бир куни онам аммамга бозордан қазли олиб келишни илтимос қилди. Дам олиш куни эди чамамда. Отам ҳам аммам билан бозорга отланди. Биласиз, Тошкент бозорларида одам кўп бўлади. Бозорга киргач, отам одамларни кўриб ҳайронлигидан «Вой-вуй, бунча одам бу ерда нима қиляпти?» деб сўрайди. Аммам уйга келиб, бу воқеани кулиб-кулиб айтиб берган.

Отам оиласида катта фарзанд бўлгани боис асосий масъулият у кишининг зиммасида бўлган. Ука ва сингилларини қўллаб-қувватлаган. Рауф (Абдураф) амаким ҳам инженер бўлишни орзу қилган бўлса-да, акасининг маслаҳатига амал қилиб, шифокорликка ўқийди. Умр бўйи шу соҳада ишлади. «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор» унвонига сазовор бўлди. Ҳамид амаким ҳам отамнинг қистови билан фармацевтика институтини тамомлайди ва илм йўлидан кетади. Фармацевтика фанлари доктори, профессор, 270 дан ортиқ илмий мақола, 15 дан ортиқ монография муаллифи Ҳамид

Холматович Тўрақулов йиллар давомида фармацевтика институтини бошқарди, умрини илмга бағишлади. Отам ҳам, амакиларим ҳам аммаларимга жуда меҳрибон, ҳар доим ҳолидан хабар олиб турарди. Ака-

ҚУШ УЯСИДА КЎРГАНИНИ ҚИЛАДИ

Ота-онам бизга ҳар ишда ўрнак эди. Отам ишдан келгач, албатта ҳар биримиздан дарсларимиз ва қандай китоблар ўқиётганимизни сўрарди. Одатда отамни кечки таом пайти кўрардик. Қолган вақтларда хонасига кириб, ўқиб-ёзарди. Беговта қилишга ийманардик. Телевизордан фақат янгиликларни кўрарди. Ахён-ахёнда футбол ёки ҳоккей томоша қиларди. Баъзида бирга кино кўришни илтимос қилсак ҳам ўн дақиқадан кейин хонасига кириб кетарди. Лекин дарс бўйича ниманидир тушунмадим деб олдиға кирсам, алоҳида вақт ажратарди. Асосан математика, физика, кимёдан қийин масалаларни ишлашга қийналардим. Шундай пайтлари энг катта халоскорим отам бўларди. Эринмай тушунтириб, қандай ишлашни кўрсатиб берарди. Биргина мусиқий муаммоларни ҳал қилолмасди. Отам бирор-бир мусиқий чолғу

Отамнинг каттагина кутубхонаси бор эди. Қайси китобни ўқисак, албатта жойига қўйишимиз керак эди.

чалишимизни жуда истаган ва талаб қилган. Мен махсус мусиқа мактабида ўқиган бўлсам, укам Зафар виолончел, Санжар эса скрипка чалишни ўрганган.

Мусиқа мактабида ўқиб юрганимда отам Япониядан шарикли ручка олиб келган. Ҳамма сиёҳли ручкадан фойдаланадиган замонлар эмасми, синфдошларим ва мен учун бу жуда катта янгилик бўлган. Баъзи ўртоқларим ҳалигача ўша шарикли ручкамни эслашади.

Отамнинг каттагина кутубхонаси бор эди. Қайси китобни ўқисак, албатта жойига қўйишимиз керак эди. Кейинчалик наби-раларидан ҳам шуни талаб қилди. Шу йўл билан отам бизни тартибга ўргатган.

Ўзи ўта талабчан бўлгани сабабли болалари ҳам вақтини бўш ўтказишига қарши эди. Сал бекор бўлсак, жаҳли чиқарди. Эсимда, 10-синф эдим. Ота-онамга билдирмай сочимни кестириб келдим. Онамнинг роса жаҳли чиқди. Отам пинагини ҳам бузмай «тўғри қилибсан, энди ойнанинг олдида камроқ вақт ўтказасан» деган.

Отам талабчан бўлса-да, бизни эркин фикрлашга ўргатган. Ҳаммамиз танлаган йўлимиздан кетдик. Катта укам физик-математик, кичиги арабшунос бўлди. Камина отамга ўхшаб биохимик бўлдим.

Оиламизнинг меҳрибони, отамнинг суянчиғи онам ҳақида гапириб ўтмасам бўлмас. Онам врач, шу билан бирга, жуда фидойи аёл эди. Рўзгорнинг ҳамма юмушлари унинг зиммасида, ҳам ишга борарди, ҳам уйни эпларди. Пулни иқтисод қилишни хуш кўрарди. Қора кунга аталган пуллари доим бўлган. Отам бир марта «Хоним, бу пулларни қайси қора кунимизга сақлаяпсиз?» деб ҳазиллашган.

ЯЛТАДА БОШЛАНГАН ЎЙИН ТОШКЕНТДА ДАВОМ ЭТГАН

Онам йилда бир марта отамни таътилга чиқишга мажбурлар эди. Ҳар йили бир марта оилавий Ялта ёки Кисловодскка борардик. Таътилга отамнинг жўралари — Содиқ Азимов, Саъди Сирожиддинов ва яна бошқа олимларнинг оилалари ҳам борарди. Саъди Сирожиддинов отамни қирол, онамни қиролича, ўзини вазир, қолганларни халқ деб ҳазиллашарди. Онам вафот этганида Сирожиддиновнинг аёли Муносиб ая қўлимга битта конверт тутқазган. Очсам онамнинг сурати. Орқасига қиролича деб ёзиб қўйилганди.

Таътилда болалар мазза қилардик. Турли ўйинлар ўйнардик. Катталар шахмат ўйнардик. Баъзан таътилда бошланган шахмат ўйинлари Тошкентда — уйимизда давом этарди.

КЕЧИКТИРИЛГАН ХАТЛАР

1991 йилнинг баҳорида ғалати воқеалар бўлди. Отам ўша пайтлари эндокринология институтида раҳбар бўлиб ишларди. Унинг қабулхонаси иккинчи қаватда жойлашган бўлиб, котибаси Нелли Грантовна худди постдаги аскар каби ўтирар эди. Бир куни отам столи устида Стокхольмдан — Нобел қўмитасидан хат келганини кўриб қолади. Хат қалингина конвертга ўралган, устига 1991 йилнинг 31 январигача ўзи тавсия қила оладиган одамларнинг ҳужжатларини жўнатиш сўралган эди. Аммо 1990 йилнинг 17 сентябрида жўнатиш хат тавсия муддати ўтгач, яъни 1991 йилнинг баҳорида «қайсидир йўллар билан» отамнинг столида пайдо бўлган. Хатга жавоб бериш учун энди жуда кеч эди. 1998 йилнинг ўртасида ҳам яна шундай воқеа бўлади.

Афсуски, баъзи кимсаларнинг қўли билан хатлар атай кечиктириб олиб келинади. Бу ғаламисликни кимлар уюштирганини ва бундай ишларнинг бошида кимлар турганини отам сезмаган бўлиши мумкин эмас. Лекин начора? Бу хатлар ҳамон уйимизда сақланади. Отамнинг бу воқеалардан қаттиқ жаҳли чиққани тайин. Лекин тушкунликка тушмасдан ишлашда давом этган.

СЎНГГИ ЛАҲЗАЛАР

Отам қанақадир тери касаллиги билан оғрирди. Куз ва баҳорда оёқлари, баъзида қўллари ҳам қичитувчи қизил доғлар билан қопланарди. Лекин у ҳеч қачон бунга эътибор бермасди. Қўлларини дока билан ўраб, баъзан шиппақда ишга кетаверарди. У киши ҳеч қачон касалликни тан олмасди, иситмаси кўтарилса ҳам албатта ишга чиқарди. Умуман дори ичмасди, кичиклигимизда бизга ҳам дори беришни тақиқлаб қўйган эди. Отам касаллик билан курашиш учун организмнинг ўз ҳимоя механизми бор дерди. Ҳатто витаминларни ҳам тан олмасди. «Табиий ва витаминларга бой овқатлансанг бўлди, ана шунинг ўзи организмга куч беради» деб уқтирарди.

Шифокорлар отамни тўлиқ текшириб, ҳатто саратонга ҳам шубҳа қилишган. Аммо онам таҳлил натижасини кўриб, бу шубҳани рад қилган ва отамда ичаклар тўсилиши бор деб ташхис қўйган. Жарроҳлик амалиётидан сўнг отам яна ишга шўнғиб кетди. Кўп йиллар ишлади. У киши илмсиз, ишсиз тура олмасди. Сўнгги йилларда уйда туриб ҳам ишлади. Зерикди шекилли, ишига, ходимларига яқин бўлиш учун ўзининг институтидаги «шахсий» палатасига бориб ётмоқчи бўлди. Қаршилиқ қилолмадик. Бир муддат ўтгач, отам грипп вирусини юктириб, яна уйга қайтди. Ўша кунлар отамнинг институт ва ходимлари билан хайрлашув онлари бўлган экан.

2005 йилнинг 1 марти. Баҳорнинг илк куни. Отам бу кунни сабрсизлик билан кутди. Шогирдлари, ходимлари, ҳамшираларини хурсанд қилиш истагида каминани совға олиб келишга дўконга юборди. Отамни овқатлантириб, дўконга отландим. Қайтиб келиб, чой олиб кирдим. Шу билан кечки овқатга уннаб кетдим. Кечки соат олти... Ўғлим «онажон, бобомга қаранг, ухлаяптими?» деди. Юрагим шувуллаб кетди.

Кабинет... Академик Ёлқин Тўрақулов севимли креслосида сокин, виқор-ла ўтирган ҳолда абадий уйкуга кетган эди...

SUMMARY

The first edition of 2024 of “Ma’naviy hayot” has been published. This time many interesting articles on modern and significant topics appeared on the pages of the magazine. In particular, in the article “Yangi kunning eski tarixi”, the author shared his interesting thoughts about Navruz – the traditional holiday of Turkic people which is known as the start of the year and the ambassador of spring. He brought personal life sources, facts and evidence from the life and culture of our people, especially those who lived in Central Asia.

This time in the column of “Uch avlod uchrashuvi”, well-known scientists — doctor of pedagogical sciences Qozoqboy Yo’ldoshev and doctor of philological sciences Uzoq Juraqulov, sought answers to a number of questions on the issue of training of qualified personnel which is a problem of all times. Suggestions and comments have been shared and the attention is paid to the problems facing us in the matter of personnel training.

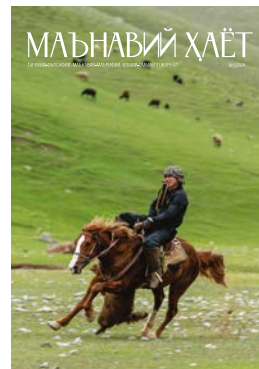
From the 1st edition of 2024 of our magazine, a new column called “Tavsiya” has been created. In this column, the opinions of specialists, scientists, literary experts, writers and poets are regularly published on the issue of finding an alternative to the new words entering our mother tongue or accepting them as they are in this global era. And for the first time, the opinions of scientist Baxtiyor Abdushukurov and writer Zuhridin Isomiddinov were brought to the attention of readers.

This time, the articles about Turkic people, which are published regularly on the pages of our magazine are dedicated to the Karachayli nation. In the article, the author Anvar Bo’ron pointed important and interesting information about the origin history, lifestyle, customs, folklore and language of Karachayli nation.

In the interview with famous scientist of Uzbekistan, director of the Institute of Bioorganic Chemistry, doctor of chemical sciences, academician Abbosxon To’rayev discussed the changes, achievements and problems of Uzbek science in the 21st century and glanced at the lives of dedicated and passionate teachers who are walking through the difficult but honorable path of knowledge.

Nowadays you can find countless famous nonsense videos with a minute duration on the uzbek segment of the internet. Unfortunately, many people don’t realise the promotion of indecency, illiteracy and obscenity of such “creative” videos. In the article “Layk gadolari” the author paid special attention to these aspects of the topic.

Also, the pages of our magazine include a number of articles titled “O’n asr naridan, o’n asr beridan”, “Onadan olislayotgan odamlar”, “Do’ng peshona o’zbegini”, “Og’riqli tomosha”, “Nobel qo’mitasidan xat olgan o’zbek olimi” which are highly appreciated by our magazine readers.

ТАРИХИЙ-ФАЛСАФИЙ,
МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ,
ИЛМИЙ-ОММАБОП ЖУРНАЛ
№1 (41), 2024

Муассис:

Республика Маънавият
ва маърифат маркази

Бош муҳаррир:

Эшқобил ШУКУР

Ижодий гуруҳ:

Азим РЎЗИЕВ
(бош муҳаррир ўринбосари)
Шодмонкул САЛОМ
(бош муҳаррир ўринбосари)
Мусулмон НАМОЗ
Ҳасан КАРВОНЛИ
Шаҳноза РОФИЕВА
Бобо РАВШАН
Гулжаҳон НОМОЗОВА

Масъул котиб:

Орзу АЪЗАМ

Фотограф:

Султонбой ДЕҲҚОНОВ

Муқова фотоси муаллифи:

Эрнест КУРТВЕЛИЕВ

Манзил:

Тошкент шаҳри,
Бобур кўчаси, 6-уй.
e-mail: manaviyhayot@inbox.ru
Тел.: 55 508 85 31 (қабулхона);
90 319 11 41 (маркетинг ва
реклама бўлими)

Ўзбекистон Республикаси
Матбуот ва ахборот агентлигидан
30.06.2015 йилда 0828-рақам
билан руйхатдан ўтган.

Бир йилда тўрт марта чоп этилади.
Журналдан кўчириб босилганда
манба қайд этилиши шарт.

Босишга 27.04.2024 да рухсат
берилди. Бичими 60x84 1/8.
Офсет усулида босилди.
Босма табоғи 14,0.
Буюртма № 4/132
Адади 5035 нусха.
Обуна индекси: 919
ISSN 2181-7766

Журнал «SMARTPACK PRINT»

МЧЖ ҚК нашриётида чоп этилди.
Манзил: Тошкент ш.
Тараққиёт кўчаси, 2-уй.
Тел.: 99 929 77 79

МАЪНАВИЙ ҲАЁТ

ТАРИХИЙ-ФАЛСАФИЙ, МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ, ИЛМИЙ-ОММАБОП ЖУРНАЛ

Ҳар бир халқ улкан дарахтга ўхшайди. Унинг илдизлари нақадар теран бўлса, қадди-басти ҳам шунга яраша улғ бўлади. Маънавият халқнинг ана шундай ўқ томиридир. Бу илдизлардан сув ичган авлод асло кам бўлмайди. Кўзлаган муродига ҳам шу қувват билан етиб келади.

«Маънавий ҳаёт» журнали бу йўлда сизнинг
қўмакчингиздир.
Журналга обуна бўлинг!

Обуна
индекси:

919

